

Πρακτικά «Ιστορικού Συνεδρίου Κατωκοπιάς 2018»

«Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς»

Λευκωσία-Κύπρος
Νοέμβριος 2019

ISBN: 978-9963-2264-2-9

Επιτρέπεται η **αναδημοσίευση** μέρους του έργου, εάν
(α') γίνει γνωστοποίηση στην «Εταιρεία Πολιτιστικής
Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» και στο συγγραφέα/συγγραφείς
του έργου, και
(β') γίνει αναφορά – παραπομπή στα στοιχεία του έργου
(τίτλο, εκδότη, συγγραφείς).

Γενική επιμέλεια έκδοσης: Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης και
Ανδρέας Χ. Χριστοδούλου

Γλωσσική επιμέλεια έκδοσης: Ανδρέας Χ. Χριστοδούλου

Μέγας χορηγός:

Copyright ©: Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς

τηλέφωνο: 97-812929

ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: esmichae@cytanet.com.cy

Τυπώθηκε στα Τυπογραφεία «Κώνος Λτδ» σε 500 αντίτυπα

Περιεχόμενα

σελίδα

Εκδοτικό σημείωμα.....	5
Πρόγραμμα Ιστορικού Συνεδρίου Κατωκοπιάς 2018.....	9
Χαιρετισμός στο Συνέδριο από τον Πρόεδρο του Δ.Σ. της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» Γιώργο Κ. Μιχαηλίδη, εκ μέρους της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου.....	14
Χαιρετισμός στο Συνέδριο από το Γιώργο Ν. Φιλίππου, πρώην Καθηγητή Πανεπιστημίου, εκ μέρους της Επιστημονικής Επιτροπής του Συνεδρίου.....	16
Χαιρετισμός στο Συνέδριο από τον Ελευθέριο Αντωνίου, Πρόεδρο του Δ.Σ. της «Ένωσης κατεχομένων κοινοτήτων Επαρχίας Λευκωσίας».....	18
Χαιρετισμός από το Νίκο Κωνσταντίνου, Κοινοτάρχη Κατωκοπιάς.....	20
Α΄ ΕΝΟΤΗΤΑ.....	22
Βιογραφικό σημείωμα και Εισαγωγή Ανδρέα Ν. Φιλίππου.....	22
«Βασικά στοιχεία της Κατωκοπιάς» του Δρος Γιώργου Κ. Μιχαηλίδη, πολιτικού μηχανικού-μηχανικού υδάτων-περιβαλλοντολόγου.....	23
«Basic facts about Katokopia» (summary).....	38
Βιογραφικό σημείωμα Γιώργου Κ. Μιχαηλίδη.....	39
Β΄ ΕΝΟΤΗΤΑ.....	41
Βιογραφικό σημείωμα και Εισαγωγή Ανδρέα Χρ. Κασουλίδη.....	41
«Η Μονή του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου και οι σχέσεις της με την Κατωκοπιά» του Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου, φυσιογνώστη.....	43
«The Monastery of St. Georghios Oriatis and its relationships with Katokopia» (summary).....	58
Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου.....	59
«Η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, η εκπαίδευση στην Κύπρο» του Δημήτρη Φ. Χαραλάμπους, Καθηγητή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.....	60
«Education in Katokopia, education in Cyprus» (summary).....	69
Βιογραφικά σημειώματα Δημήτρη Φ. Χαραλάμπους και Φίλιππου Χαραλάμπους.....	70
Γ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ.....	72
Βιογραφικό σημείωμα Σταύρου Σ. Σταύρου.....	72
«Τοπωνύμια Κατωκοπιάς» της Χρυσούλας Κερκίδου- Παπασωζομένου, εκπαιδευτικού-φιλόλογου.....	73
«Toponyms of Katokopia» (summary).....	83
Βιογραφικό σημείωμα Χρυσούλας Κερκίδου-Παπασωζομένου.....	84
Δ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ.....	85
Βιογραφικό σημείωμα και Εισαγωγή Ανδρέα Γ. Παπασωζομένου.....	85
«Δομημένο περιβάλλον του χωριού Κατωκοπιά» της Γεωργίας Χρ. Παπασωζομένου (αρχιτέκτονα), της Χρυσάνθης Λ. Ανδρέου (μαθήτριας) και του Μάριου Α. Χαραλάμπους (μαθητή), με τη συνεργασία των Ανδρέα Γ. Παπασωζομένου και Γιώργου Κωνσταντίνου.....	86
«The inhabited environment of the village of Katokopia» (summary).....	93
Βιογραφικά σημειώματα Γεωργίας Παπασωζομένου, Χρυσάνθης Ανδρέου και Μάριου Χαραλάμπους.....	94
Ε΄ ΕΝΟΤΗΤΑ.....	96
Βιογραφικό σημείωμα και Εισαγωγή Κύπρου Ν. Κυπριανού.....	96

«Διατροφικές συνήθειες Κατωκοπιτών» του Γιώργου Μ. Κυπριανού, Βοηθού Διευθυντή Σχολείων Τεχνικής Εκπαίδευσης Υπουργείου Παιδείας στις Επισιτιστικές Σπουδές, ερευνητή Γαστρονομίας και συγγραφέα.....	97
«Trophic habits of the people of Katokoria» (summary).....	101
Βιογραφικό σημείωμα Γιώργου Μ. Κυπριανού.....	102
ΣΤ' ΕΝΟΤΗΤΑ.....	104
Βιογραφικό σημείωμα και Εισαγωγή Ανδρέα Παναγίδη.....	104
«Σελίδες από την εποχή της Τουρκοκρατίας» της Καλλιόπης Πρωτοπαπά, φιλόλογου-ερευνήτριας.....	107
«Katokoria: stories from Turkish domination» (summary).....	111
Βιογραφικό σημείωμα Καλλιόπης Πρωτοπαπά.....	112
«Η συμμετοχή των κατοίκων της Κατωκοπιάς στους ελληνικούς και τους δύο παγκοσμίους πολέμους» του Πέτρου Παπαπολυβίου, Αναπληρωτή καθηγητή, Προέδρου Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου.....	113
«The participation of the people of Katokoria in the Greek wars and the two World Wars» (summary).....	123
Βιογραφικό σημείωμα Πέτρου Παπαπολυβίου.....	124
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ από τον Κυπριανό Δ. Λούη, Διευθυντή Μέσης Εκπαίδευσης Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού.....	125
Βιογραφικό σημείωμα Κυπριανού Δ. Λούη.....	131
ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΟ.....	133
Εισαγωγή.....	133
Πρόλογος.....	133
Βιογραφικό σημείωμα Δέσπως Κόνιζου-Λοϊζιά.....	134
Πρόσωπα του έργου.....	136
Το έργο.....	136
Γλωσσάρι.....	144
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΚΘΕΣΕΩΝ.....	145
Χαιρετισμός Νίκης Πρωτοπαπά-Τρανούλη εκ μέρους των εκθετών.....	145
Βιογραφικό σημείωμα Νίκης Πρωτοπαπά-Τρανούλη.....	145
Διαγωνισμός καλλιτεχνικής φωτογραφίας Κατωκοπιάς.....	147
Εκθέσεις: συμμετέχοντες.....	148
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟΙ ΧΟΡΟΙ.....	150
ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ.....	150
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΦΑΓΗΤΑ.....	156
Μερικές συνταγές.....	156
ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	157

Εκδοτικό σημείωμα

Η «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» οργάνωσε το «Ιστορικό Συνέδριο Κατωκοπιάς 2018» στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου στη Λευκωσία στις 24 Νοεμβρίου 2018.

Είχα ζητήσει, παλαιότερα, πληροφορίες για την Κατωκοπιά από τον Μενέλαο Ν. Χριστοδούλου, Γραμματέα της «Μονίμου Κυπριακής Επιτροπής Τυποποίησης Γεωγραφικών Ονομάτων». Σε επιστολή του προς το άτομο μου ημερομηνίας 3-3-1990, μου ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι «εις παλαιόν τόμον των «Κυπριακών Σπουδών» δημοσιεύονται παρασελίδιοι σημειώσεις μεσαιωνικών χειρογράφων, εν αις αναφέρεται και η Κατωκοπιά. Οι μοναχοί της Ασίνου μνημονεύουσι κτήματός τινος αυτών εις την Ζωτοκατωκοπιάν». Έτσι, έλαβα γνώση της πρώτης γνωστής γραπτής αναφοράς σχετικά με την Κατωκοπιά. Προέρχεται από κυπριακό μεσαιωνικό χειρόγραφο της Μονής της Παναγίας Φορβιώτισσας (Ασίνου) της Κύπρου στις 31 Αυγούστου 1318 μ. Χ. και αναφέρεται στο θάνατο του Λέοντα, ιερέα και νομικού Κατωκοπιάς και Ζώδειας. Σε άλλη αναφορά οι μοναχοί της Παναγίας της Ασίνου μνημονεύουν ένα δικό της κτήμα στην περιοχή, αναφέρουν την καλλιέργεια σιταριού, κριθαριού και λιναριού και σημειώνουν ότι καταστράφηκαν λινάρια στην περιοχή στις 16 Ιουλίου 1319 λόγω μεγάλης βροχόπτωσης, όπως και σιτάρι και κριθάρι που ήταν στο αλώνι.

Τα συμβάντα του 1318 και του 1319 είναι από τον Παρισινό κώδικα με αριθμό 1590 και είχαν γραφτεί στο περιθώριο ως παρασελίδιες σημειώσεις παλαιότερου κυπριακού μεσαιωνικού χειρογράφου του 1063. Το χειρόγραφο ανήκε στην Παναγία της Ασίνου. Γίνεται γι' αυτά αναφορά στο βιβλίο του Darrouzès του 1972 με τίτλο «Λογοτεχνία και ιστορία Βυζαντινών Χειρογράφων». Πριν την έκδοση του βιβλίου, το σχετικό κείμενο είχε δημοσιευθεί, σε συνέχειες, στο περιοδικό *Κυπριακαί Σπουδαί* της «Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών».

Από τότε, είχα σκεφθεί ότι κατά το έτος 2018, δηλαδή επτακόσια χρόνια μετά την πρώτη γνωστή γραπτή αναφορά για την Κατωκοπιά, θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μία μεγάλη επετειακή εκδήλωση, κατά προτίμηση Ιστορικό Συνέδριο, για την Κατωκοπιά. Ένας λόγος παραπάνω γι' αυτή την ιερή υποχρέωση είναι ότι η γενέτειρά μας η Κατωκοπιά είναι προσφυγοποιημένη λόγω της τουρκικής στρατιωτικής εισβολής του 1974.

Η οριστική απόφαση για την οργάνωση του Συνεδρίου ελήφθη σε Συνεδρία του Διοικητικού Συμβουλίου (Δ.Σ.) της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» στις 24-3-2017. Σε Συνεδρία του Δ.Σ. της «Εταιρείας» την 1η Ιουνίου 2017 αποφασίστηκε η δημιουργία Οργανωτικής Επιτροπής και Επιστημονικής Επιτροπής, για να προωθήσουν τη διοργάνωση του Συνεδρίου. Από τότε στελεχώθηκαν οι Επιτροπές και πραγματοποιήθηκαν προπαρασκευαστικές Συνεδρίες του Δ.Σ. της «Εταιρείας» και των Επιτροπών στις 6-7-2017, 24-10-2017, 20-3-2018, 3-9-2018 και 24-10-2018. Τα ονόματα των μελών των Επιτροπών περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα του Συνεδρίου, το οποίο ακολουθεί.

Το πρόγραμμα του Συνεδρίου περιλάμβανε ερευνητικές εργασίες και συζητήσεις επ' αυτών, μουσική και τραγούδια, παραδοσιακούς κυπριακούς χορούς, θεατρική παράσταση, εκθέσεις τέχνης, καλλιτεχνικής φωτογραφίας, βιβλίου, παραδοσιακής χειροτεχνίας και τρισδιάστατης κατασκευής παραδοσιακού σπιτιού, όλες με θέμα την Κατωκοπιά και προσφορά παραδοσιακών εδεσμάτων από Κατωκοπίτισσες. Πλήρη στοιχεία για το περιεχόμενο και τους συντελεστές περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα του Συνεδρίου.

Για το Συνέδριο υπήρξαν αναφορές πριν και μετά σε περιοδικά, εφημερίδες και στο διαδίκτυο. Το Συνέδριο προβλήθηκε με συνεντεύξεις στο Α' ραδιοφωνικό Πρόγραμμα του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ). Στις 17-11-2018 μεταδόθηκε συνέντευξη στην εκπομπή «Δεν ξεχνώ, φωνή πατρίδας» των μελών του Δ.Σ. της «Εταιρείας» Γιώργου Μιχαηλίδης και Ανδρέα Χριστοδούλου. Στις 21-11-2018 μεταδόθηκε συνέντευξη του Γιώργου Μιχαηλίδη στην εκπομπή «Σελίδες πολιτισμού». Στις 22-11-2018 μεταδόθηκε συνέντευξη στην εκπομπή «Εμείς και ο κόσμος μας». Συμμετείχαν οι Γιώργος Μιχαηλίδης και Ανδρέας Χριστοδούλου. Στις 2-12-2018 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ο Φιλελεύθερος», με αφορμή το «Ιστορικό Συνέδριο Κατωκοπιάς», δισέλιδο αφιέρωμα στην Κατωκοπιά με τίτλο «Η ιστορία της Κατωκοπιάς» το οποίο έγραψε ο Γιώργος Μιχαηλίδης. Στις 5-1-2019 μεταδόθηκε στην τηλεοπτική εκπομπή του ΡΙΚ 1 «Κύπριοι του Κόσμου» αφιέρωμα στην Κατωκοπιά με αφορμή το «Ιστορικό Συνέδριο Κατωκοπιάς». Συμμετείχαν οι Γιώργος Μιχαηλίδης και Ανδρέας Χριστοδούλου.

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τον ΟΠΑΠ Κύπρου για την ευγενή και απολύτως απαραίτητη χορηγία του για έκδοση των Πρακτικών του

Συνεδρίου. Χορηγοί της έκδοσης είναι και (α΄) η οικογένεια του δασκάλου Φίλιππου Χαραλάμπους στη μνήμη του οποίου αφιερώνεται, (β΄) ο Κυπριανός Λούης στη μνήμη των γονέων του Δημήτρη Λοΐζου Λούη και Παρθενόπης Λούη, το γένος Πρωτοπαπά, (γ΄) ο Γιώργος Μιχαηλίδης στη μνήμη των γονέων του Κύπρου και Θεογνωσίας και (δ΄) ο Κύπρος Κυπριανού στη μνήμη των γονέων του Νικολή και Σοφούλας.

Ευχαριστίες απευθύνουμε προς το Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο για τη φιλοξενία και την παραχώρηση της αίθουσας όπου πραγματοποιήθηκε το Συνέδριο. Ευχαριστούμε και τους χορηγούς της Εκδήλωσης «ΝΕΑ ΣΕΒΕΓΕΠ Λτδ» και τα αρτοποιεία «ΣΤΕ.ΜΑ.».

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για όσους δημιούργησαν πρωτότυπη εργασία ειδικά για το Συνέδριο, στην Επιστημονική Επιτροπή, στους μη Κατωκοπίτες, στους νέους και στην παλαιότερη γενιά. Εκτενέστερη αναφορά θα δει ο αναγνώστης στο Χαιρετισμό μου κατά το Συνέδριο.

Για τη σημασία του «Ιστορικού Συνεδρίου Κατωκοπιάς 2018» κάμνει λόγο ο Κυπριανός Λούης στα «Συμπεράσματα του Συνεδρίου».

Θα μεταφέρω εδώ και την επισήμανση, την επομένη του Συνεδρίου, της Καλλιόπης Πρωτοπαπά η οποία συμμετείχε στο Συνέδριο με τη μελέτη της «Σελίδες από την εποχή της Τουρκοκρατίας»: *χάρηκα ιδιαίτερα γιατί μου δόθηκε η ευκαιρία να επικοινωνήσω με τους άμεσα ενδιαφερόμενους, τους απογόνους των ιστορικών προσώπων... είναι τελικά πολύ σημαντικό, τα συμπεράσματα από τις έρευνες, να διοχετεύονται στην ευρύτερη κοινωνία... και αυτό έζησα χθες.*

Μετά το Συνέδριο, ο Πρόεδρος του Δ.Σ. της Ένωσης Κατεχομένων Κοινοτήτων Επαρχίας Λευκωσίας Ελευθέριος Αντωνίου, εξέφρασε την άποψη ότι το Συνέδριο ήταν ένα πολύ σοβαρό και καθ' όλα επιστημονικό Συνέδριο, το οποίο θα αποτελέσει φάρο για τη μετέπειτα πορεία της ιστορίας της Κατωκοπιάς. *Τέτοιες αξιόλογες εκδηλώσεις, είπε, όπως το Ιστορικό Συνέδριο για την αγαπημένη σας κατεχόμενη Κοινότητα της Κατωκοπιάς, δεν τιμούν μόνο τη γενέτειρά σας αλλά κι εσάς τους γηγενείς και νόμιμους κατοίκους της...*

Ακόμη μερικές αποτιμήσεις για το Συνέδριο ακολουθούν:

Ήταν διαφωτιστική και μελετημένη η Εκδήλωση.

Αξιόλογη δουλειά και παρουσίαση!

Η Κατωκοπιά, όπου και να πάμε, μας ακολουθεί...

Για τους διοργανωτές, τους συντελεστές και τους συμμετέχοντες:
*Όλα τα ευχαριστώ σ' αυτούς που έχουν τη δύναμη, το κουράγιο και τη θέληση να κρατήσουν τη μνήμη της Κατωκοπιάς ζωντανή...
Κατέθεσαν ψυχή, ζήλο, πολλούς κόπους και αγάπη για το χωριό μας!
Έχετε θέσει πολύ ψηλά τον πήχη για τις εκδηλώσεις του χωριού μας σε πνευματικό και καλλιτεχνικό επίπεδο. Σας ευχαριστούμε από καρδιάς για το πολύτιμο για όλους μας έργο σας!*

Δρ Γιώργος Μιχαηλίδης,
Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου
«Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς»

Νοέμβριος 2019

Μέρος του ακροατηρίου

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΤΩΚΟΠΙΑΣ 2018
Πρόγραμμα

Οργάνωση: «Εταιρεία «Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς»

Χώρος: Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία

Χρόνος: Σάββατο 24/11/2018, ώρα 2.45 μ.μ.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Το κοινό μπορεί να δει τις Εκθέσεις (2.30 – 3.00 μ.μ.)

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ (αρχή 3.00 μ.μ.)

(α΄) Από τον Πρόεδρο της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» Γιώργο Κ. Μιχαηλίδη, εκ μέρους της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου,

(β΄) από τον Γιώργο Ν. Φιλίππου, πρώην Καθηγητή Πανεπιστημίου, εκ μέρους της Επιστημονικής Επιτροπής του Συνεδρίου,

(γ΄) από τον Ελευθέριο Αντωνίου, Πρόεδρο της «Ένωσης κατεχομένων κοινοτήτων Επαρχίας Λευκωσίας»,

(δ΄) από το Νίκο Κωνσταντίνου, Κοινοτάρχη Κατωκοπιάς.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΚΘΕΣΕΩΝ

(α΄) Χαιρετισμός Νίκης Πρωτοπαπά-Τρανούλη εκ μέρους των εκθετών,

(β΄) Αποτελέσματα Διαγωνισμού Καλλιτεχνικής φωτογραφίας Κατωκοπιάς.

Α΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : Ανδρέας Ν. Φιλίππου, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, πρώην Υπουργός Παιδείας

-«Βασικά στοιχεία της Κατωκοπιάς» από το Δρα Γιώργο Κ. Μιχαηλίδη, πολιτικό μηχανικό-μηχανικό υδάτων-περιβαλλοντολόγο,
 -Συζήτηση.

Β΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας: Ανδρέας Χρ. Κασουλίδης, Ιστορικός της Εκπαίδευσης και ερευνητής

-«Η Μονή του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου και οι σχέσεις της με την Κατωκοπιά» από τον Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου, φυσιογνώστη,
 -Συζήτηση,

-«Η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, η εκπαίδευση στην Κύπρο» από το Δημήτρη Φ. Χαραλάμπους, Καθηγητή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,

-Συζήτηση.

Γ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας: Σταύρος Σ. Σταύρου, ιατρός

-«Τοπωνύμια Κατωκοπιάς» από τη Χρυσούλα Κερκίδου-Παπασωζομένου, φιλόλογο,

-Συζήτηση.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Από το Χορευτικό Συγκρότημα του Θ.Ο.Ι. Φυλλιάς με χοροδιδάσκαλο την Παναγιώτα Τάμπα.

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

(α') Τραγούδια «Κότσηνη τριανταφυλλιά μου», «Αγάπησα την που καρκιάς» και «Ασιερόμπασμα» από την «Κοινοτική Χορωδία Κατωκοπιάς» υπό τη διεύθυνση της Σκεύως Οικονομίδου-Κύρου

(β') Τραγούδια «Η Κατωκοπιά» και «Μην ξεχνάς τις ρίζες σου»: στίχοι Λουκά Α. Σκυλλουριώτη, μουσική Βάσου Βασιλείου και ερμηνεία Πόπη Χριστοδούλου

(γ') Τραγούδι «Μάσαρη τζια Κατωκοπιά»: στίχοι Λέφη Κουπεπίδη, μουσική Αλέκου Σπύρου, ερμηνεία Παμπίνα Κοντέα

(δ') Τραγούδι «Η μουριά»: στίχοι Χρυσούλας Κερκίδου-Παπασωζομένου, σύνθεση και πιάνο από Κική Παπασωζομένου-Ανδρέου, στο βιολί η Κάλλια Παπασωζομένου, στο τραγούδι η Άντρεα-Εβελίνα Π. Αργυρίδου.

Δ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας: Ανδρέας Γ. Παπασωζόμενος, πολιτικός μηχανικός

-«Δομημένο περιβάλλον του χωριού Κατωκοπιά» της Γεωργίας Χρ. Παπασωζομένου (αρχιτέκτονα), της Χρυσάνθης Λ. Ανδρέου (μαθήτριας) και του Μάριου Α. Χαραλάμπους (μαθητή), με τη συνεργασία των Ανδρέα Γ. Παπασωζομένου και Γιώργου Κωνσταντίνου,

-Συζήτηση.

Ε' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας: Κύπρος Ν. Κυπριανού, Εγκεκριμένος Σύμβουλος Ασφάλειας και Υγείας στην εργασία

-«Διατροφικές συνήθειες Κατωκοπιτών» από το Γιώργο Μ. Κυπριανού, Βοηθό Διευθυντή Σχολείων Τεχνικής Εκπαίδευσης Υπουργείου Παιδείας στις Επισιτιστικές Σπουδές, ερευνητή Γαστρονομίας και συγγραφέα,

-Συζήτηση.

ΣΤ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : Ανδρέας Παναγίδης, πρώην Πρώτος Λειτουργός Εκπαίδευσης

-«Σελίδες από την εποχή της Τουρκοκρατίας» από την Καλλιόπη Πρωτοπαπά, φιλόλογο-ερευνήτρια,

-Συζήτηση,

-«Η συμμετοχή των κατοίκων της Κατωκοπιάς στους ελληνικούς και τους δύο παγκοσμίους πολέμους» από τον Πέτρο Παπαπολυβίου, Αναπληρωτή καθηγητή, Πρόεδρο Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου,

-Συζήτηση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τον Κυπριανό Δ. Λούη, Διευθυντή Μέσης Εκπαίδευσης Υ.Π.Π.

ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΟ

Τίτλος: «Σγοιον τα κακά του λιναρκού»

Συγγραφή-σκηνοθεσία: Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά,

Ηθοποιοί: Χαράλαμπος Α. Κυπρίδημος, Λάκης Αργυρού, Ανδρέας Β. Λοϊζου.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΦΑΓΗΤΑ ΚΑΙ ΔΕΞΙΩΣΗ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Το κοινό μπορεί να δει τις Εκθέσεις.

Επιστημονική Επιτροπή Συνεδρίου (μέλη με αλφαβητική σειρά):

-Ελευθέριος Αντωνίου, κοινωνιολόγος-ερευνητής

-Ελένη Βασιλειάδου, Επαγγελματίας Επιχειρησιακής Ανάπτυξης και Διοίκησης - Ενέργεια/Φυσικό Αέριο

-Σώτος Βοσκαρίδης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Ηλεκτρονικών Υπολογιστών και Πληροφορικής, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου (ΤΕ.ΠΑ.Κ.)

-Ελένη Ιερείδου-Μόλλισον, εκπαιδευτικός και μέλος του Δ.Σ. της «Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών»

-Ανδρέας Χρ. Κασουλίδης, Ιστορικός της Εκπαίδευσης και ερευνητής

-Γιώργος Κωνσταντίνου, πρώην Διευθυντής Τμήματος Γεωλογικής Επισκοπήσεως

-Κυπριανός Δ. Λούης, Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού (Υ.Π.Π.)

-Κλεοπάτρα Μακρίδου-Robinet, πρώην στέλεχος του Γαλλικού Υπουργείου Οικολογίας και Αειφόρου Ανάπτυξης, λογοτέχνης - ποιήτρια

-Ανδρέας Παναγίδης, πρώην Πρώτος Λειτουργός Εκπαίδευσης

-Ανδρέας Γ. Παπασωζόμενος, πολιτικός μηχανικός

-Καλλιόπη Πρωτοπαπά, φιλόλογος-ερευνήτρια

-Σταύρος Σ. Σταύρου, ιατρός

-Ανδρέας Ν. Φιλίππου, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, πρώην Υπουργός Παιδείας

- Γιώργος Ν. Φιλίππου, πρώην Καθηγητής Πανεπιστημίου
- Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Ανδρέας Χ. Χριστοδούλου, φυσιολογιστής, πρώην Διευθυντής Σχολείων Μέσης Παιδείας
- Μάριος Α. Ψαράς, Μορφωτικός Σύμβουλος, Υπάτη Αρμοστεία της Κύπρου στο Λονδίνο.

Οργανωτική Επιτροπή Συνεδρίου (μέλη με αλφαβητική σειρά):

Χρίστος Γ. Βασιλειάδης, Κύπρος Ν. Κυπριανού, Χριστόδουλος Θ. Λιασίδης, Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης, Γεωργία Χρ. Παπασωζομένου, Ανδρέας Χαραλάμπους, Κατίνα Χατζηδημητρίου.

Κριτική Επιτροπή Διαγωνισμού Φωτογραφίας: Σώτος Βοσκαρίδης, Βίκη Μαλλούρη, Κυριάκος Μ. Μιχαηλίδης, Νάσια Μιχαηλίδου, Φρίξος Α. Μιχαηλίδης, Γεωργία Χρ. Παπασωζομένου, Κική Παπασωζομένου-Ανδρέου, Νίκη Πρωτοπαπά-Τρανούλη, Ανδρέας Χαραλάμπους, Μάριος Α. Ψαράς.

Χορηγοί: Νέα ΣΕΒΕΓΕΠ Λτδ

Αρτοποιεία ΣΤΕ.ΜΑ.

Γενική **Παρουσίαση** του **προγράμματος:** Μαρία Ιακωβίδου

Υπεύθυνος **προβολών:** Σάββας Σ. Σταύρου

Την **Αφίσα** και την **Πρόσκληση** ετοίμασε ο Φρίξος Α. Μιχαηλίδης

Επιμέλεια **δεξίωσης:** Μάρω Οικονομίδου

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση τέχνης:** Νίκη Πρωτοπαπά-Τρανούλη με το ψηφιδωτό «Τέχνη επί Τέχνης» (σύνθεση του καμπαναριού του Ναού της Παναγίας Χρυσελευσας Κατωκοπιάς και της καλλιτεχνικής επιγραφής στον ίδιο Ναό με την ευκαιρία της ανακαίνισης του πριν από 200 χρόνια) και Περσεφόνη Χαραλάμπους (καινούρια εκκλησία Κατωκοπιάς)

Έκθεση με τρισδιάστατη κατασκευή του Μάριου Α. Χαραλάμπους, **παραδοσιακού σπιτιού** της Κατωκοπιάς, του προπάππου του Χατζηλοΐζου Χατζηνικόλα.

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση βιβλίου (με θέμα την Κατωκοπιά):**

Λουκία Άστρα-Μιχαήλ, Τίτσα Διαμαντοπούλου, «Δόξα» Κατωκοπιάς, Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς, Μαρία Κασπάρη-Άστρα, Γεώργιος Κερκίδης, Χρυσούλα Κερκίδου-Παπασωζομένου, Κοινοτικό Συμβούλιο Κατωκοπιάς, Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά, Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης, Νικολής Οικονομίδης, Ανδρέας Παπασωζόμενος.

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση παραδοσιακής χειροτεχνίας**:
Μαρούλα Γεωργίου, Μύρω Κυπριδήμου-Νικολάου, Μαρίτσα Γιαννή
Μιχαήλη, Ιωάννης Παπαγιάννης, Γεώργιος Σαλάτας, Παναγιώτα Χ.
Ττόουλου, Ευτυχία Χατζηχριστοδούλου, Ελπινίκη Ψαρά.

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση φωτογραφίας**: Έλλη Μαυρικού-
Γρηγορίου, Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης, Κυριάκος Μ. Μιχαηλίδης,
Ανδρέας Χαραλάμπους.

Τα **παραδοσιακά εδέσματα** ετοίμασαν: Μάρω Μιχαηλίδου-
Αριστοδήμου, Μαρούλα Γεωργίου, Αθανασία Θεοφάνους, Γνώση
Μιχαηλίδου, Ευτυχία Σταύρου-Μιχαηλίδου, Ανδρούλα Πατσάλη,
Μαρούλα Σταύρου, Λούλα Χριστοδούλου.

Μέρος του ακροατηρίου

**Χαιρετισμός στο Συνέδριο
από τον Πρόεδρο του Δ.Σ. της «Εταιρείας Πολιτιστικής
Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» Γιώργο Κ. Μιχαηλίδη,
εκ μέρους της Οργανωτικής Επιτροπής του Συνεδρίου**

Σεβασμιότατε Μητροπολίτη Βόστρων και Έξαρχε του Παναγίου
Τάφου εις την Κύπρον,
κ. Σύμβουλε της Εξαρχίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων,
Πάτερ Αλέξανδρε,
Αγαπητοί προσκεκλημένοι,
Αγαπητοί συγχωριανοί και φίλοι της Κατωκοπιάς,

Κύριος στόχος του Συνεδρίου είναι η διάσωση και η ανάδειξη της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κατωκοπιάς. Η μελέτη του παρελθόντος μάς δίδει διδάγματα, αφού σε παλαιότερες εποχές κυριαρχούσε η κοινωνική αλληλεγγύη και η συλλογικότητα. Μήπως οι πρόγονοί μας έφυγαν και χάθηκαν; Μεσ το κορμί μας είναι, και στην ψυχή μας. Τους έχουμε στη λαλιά μας, τα τραγούδια μας, τους χορούς μας, τις συνήθειες μας και την ανάσα μας.

Είναι πολλοί οι συντελεστές της Εκδήλωσης αυτής και είναι καταγεγραμμένοι στο Πρόγραμμα. Τονίζω ότι δούλεψαν στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας ανιδιοτελώς.

Ως Οργανωτική Επιτροπή, ευχαριστούμε τα μέλη της **Επιστημονικής Επιτροπής** του Συνεδρίου.

Ευχαριστούμε όσους έχουν κάμει **δημιουργική εργασία ειδικά** για το Συνέδριο: όλους τους συγγραφείς για τις πρωτότυπες μελέτες τους, τη Νίκη Πρωτοπαπά-Τρανούλη (η οποία έχει έλθει ειδικά από την Αθήνα) για το ψηφιδωτό της, τη Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά για το θεατρικό της έργο, το στιχουργό Λουκά Σκυλλουριώτη για τα τραγούδια του, το Φρίξο Μιχαηλίδη για την αφίσα.

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τους **μη Κατωκοπίτες** συντελεστές για τη συγκινητική τους συμβολή: τους Καλλιόπη Πρωτοπαπά, Πέτρο Παπαπολυβίου, το Χορευτικό Συγκρότημα του Θ.Ο.Ι. Φυλλιάς, Ελένη Ιερείδου, Κλεοπάτρα Μακρίδου, Λέφη Κουπεπίδη, Αλέκο Σπύρου. Δεν αναφέρω τον Ελευθέριο Αντωνίου από το Μάσαρη, διότι νιώθουμε και εκείνος και εμείς συγχωριανοί.

Θα κάμω ιδιαίτερη μνεία στους **νέους**, αυτούς που θα πάρουν τη σκυτάλη. Συγχαίρουμε τη Γεωργία Παπασωζομένου, την Πόπη Χριστοδούλου, τη Χρυσάνθη Ανδρέου, την Κάλλια Παπασωζομένου, την Άντρεα-Εβελίνα Αργυρίδου, το Μάριο Χαραλάμπους, το Χαράλαμπο Κυπρίδημο, τη Μαρία Ιακωβίδου, τη Νάσια Μιχαηλίδου και τη Βίκη Μαλλούρη.

Ξεχωριστή θέση στην καρδιά μας έχει η **παλαιότερη** γενιά της Κατωκοπιάς, η οποία έχει μεταφέρει εδώ την **παράδοση** μας: τους συμμετέχοντες με παραδοσιακή χειροτεχνία, φωτογραφίες, βιβλία και εδέσματα.

Τα **βιβλία** που εκτίθενται είναι μόνο όσα αφορούν την Κατωκοπιά και είναι μια υπερπολύτιμη κληρονομιά. Η «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» έχει καταθέσει πολιτιστικό υλικό της Κατωκοπιάς στην Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη.

Σας ευχαριστώ.

Γιώργος Μιχαηλίδης και Ανδρέας Φιλίππου

**Χαιρετισμός στο Συνέδριο από το Γιώργο Ν. Φιλίππου,
πρώην Καθηγητή Πανεπιστημίου,
εκ μέρους της Επιστημονικής Επιτροπής του Συνεδρίου**

Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,
Αγαπητοί Κατωκοπίτες και Κατωκοπίτισσες,

Είναι με ιδιαίτερη χαρά και συγκίνηση που ανέλαβα να χαιρετίσω το σημερινό «Ιστορικό Συνέδριο», το οποίο οργανώθηκε από την «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς».

Θεωρώ ότι το σημερινό Συνέδριο, πέρα από μια ευκαιρία συνεύρεσης -επικοινωνίας των τέκνων της Κατωκοπιάς, είναι και ένα ουσιαστικό ερέθισμα προς εμβάθυνση των γνώσεών μας για τη γη που μας γέννησε. Την οποία κατακρατεί ο κατακτητής για 44 χρόνια.

Όπως διαπιστώνεται από το πρόγραμμα του Συνεδρίου, θα έχουμε σήμερα την ευκαιρία να πλατύνουμε τι γνώσεις και να ενισχύσουμε το δεσμό μας με το χωριό μας, με τις ρίζες μας. Θα γνωρίσουμε σε βάθος μια πλειάδα τομέων της ιστορίας του χωριού μας, που έχουν μελετηθεί με αγάπη και επιστημονική επιμέλεια από ειδικούς. Η Οργανωτική Επιτροπή κατάφερε να περιλάβει στο πρόγραμμα αξιόλογους εισηγητές/ερευνητές για θέματα που αφορούν την ιστορία του χωριού μας τα τελευταία 700 χρόνια. Όπως είναι, για παράδειγμα, η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, τα χαρακτηριστικά του δομημένου περιβάλλοντος, η συμβολή των Κατωκοπιτών στους δύο παγκόσμιους πολέμους και οι διατροφικές συνήθειες των Κατωκοπιτών. Από την πρώτη ανάγνωση των επιμέρους τίτλων που εμφανίζονται στο πρόγραμμα γίνεται φανερό ότι ακόμα και πιο ηλικιωμένοι, και οι πιο ενημερωμένοι από μας, έχουμε πολλά να μάθουμε από το σημερινό Συνέδριο.

Πολλές ευχαριστίες στην Οργανωτική Επιτροπή, στους εισηγητές και σε όλους όσοι συνέβαλαν στην οργάνωση του σημερινού Συνεδρίου. Ευχαριστίες οφείλονται και σε σας που στηρίζετε με την παρουσία σας τις εργασίες του σημερινού Συνεδρίου.

Είμαι σίγουρος ότι σήμερα θα βιώσετε πολλά και θα φύγετε από δω με βαθύτερες γνώσεις και πιο έντονα συναισθήματα για το χωριό μας. Θα φύγετε, δηλαδή... περισσότερο Κατωκοπίτες από ό,τι ήλθατε.

Να ευχηθούμε για του χρόνου, με υγεία, στο χωριό μας.

Γιώργος Φιλίππου

**Χαιρετισμός στο Συνέδριο από τον Ελευθέριο Αντωνίου,
Πρόεδρο του Δ.Σ. της
«Ένωσης κατεχομένων κοινοτήτων Επαρχίας Λευκωσίας»**

Είναι με ιδιαίτερη χαρά και τιμή που αποδέχτηκα την πρόσκληση από τους διοργανωτές του Συνεδρίου να απευθύνω ένα σύντομο χαιρετισμό υπό την ιδιότητά μου ως Πρόεδρος της Ένωσης Κατεχόμενων Κοινοτήτων Επαρχίας Λευκωσίας.

Άλλωστε οι στόχοι που τίθενται τόσο από το Ιστορικό Συνέδριο όσο και από την Ένωση δεν είναι άλλοι, από την ανάδειξη της κατεχόμενης από το 1974 Κοινότητας της Κατωκοπιάς μέσα από διάφορες παραμέτρους και οπτικές ιστορικής αναμόχλευσης, αλλά κυρίως η διατήρηση της μνήμης και του πόθου για επιστροφή στη γη που μας γέννησε.

Οι μάταιες προσπάθειες που καταβάλλονται από τον Τούρκο εισβολέα για παραχάραξη της ιστορίας, του ελληνορθόδοξου πολιτισμού και του χαρακτήρα γενικά της Κατωκοπιάς πέφτουν στο κενό, αφού σήμερα, με τη διενέργεια αυτού του Ιστορικού Συνεδρίου προστίθεται άλλο ένα μικρό λιθαράκι που αναδεικνύει τόσο την κατεχόμενη Κατωκοπιά, το γενέθλιο τόπο, όσο και τους ίδιους τους κατοίκους της που περήφανα θέλουν να προβάλουν τη γενέτειρά τους.

Είμαστε ανυπόμονοι να ακούσουμε τις ενδιαφέρουσες και καθόλα τεκμηριωμένες επιστημονικές ανακοινώσεις από τους διακεκριμένους εισηγητές.

Αγαπητοί μου συντοπίτες Κατωκοπίτες,
φίλοι διοργανωτές του Ιστορικού Συνεδρίου,
η αγάπη για το χωριό σας είναι έκδηλη στα πρόσωπά σας και πραγματικά χαίρομαι κι εγώ μαζί σας, γιατί σας καταλαβαίνω απόλυτα.

Γνωρίζω πόσο δύσκολο και επίπονο είναι για μια σκλαβωμένη Κοινότητα να διοργανώσει τόσο αξιόλογες εκδηλώσεις όσο η σημερινή, αφού η τουρκική εισβολή του 1974 και η συνεχιζόμενη κατοχή μάς στέρησαν πολύτιμα και αξιόλογα έγγραφα, ληξιαρχικές πράξεις, εκκλησιαστικά αρχεία, καθώς και άλλο αρχειακό και φωτογραφικό υλικό, των ιδίων των συγχωριανών, της εκκλησίας καθώς επίσης και της Κοινότητας γενικότερα.

Η ανίχνευση της ιστορίας της Κατωκοπιάς μέσα από τη διεξαγωγή του αξιόλογου αυτού Συνεδρίου θα αποτελέσει πυξίδα για το μέλλον, επικύρωση της εθνικής μας ταυτότητας και των καταβολών μας. Θα είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για το μελετητή.

Αγαπητοί σύνεδροι, φίλες και φίλοι,
δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε και να διαγράψουμε πατρίδες και ιστορία αιώνων, αλλά να μείνουμε πιστοί στη λαϊκή ρήση πως... «σε λαούς που ξεχνούν δεν τους πρέπει λευτεριά».

Τελειώνοντας, θα ήθελα ακόμη μια φορά να ευχαριστήσω την Οργανωτική Επιτροπή για την πρόσκλησή της και να σας ευχηθώ μέσα από την καρδιά μου καλές επιτυχίες ως προς τη διεξαγωγή των εργασιών του Συνεδρίου. Αναμένουμε λοιπόν με ανυπομονησία, τα αποτελέσματα κι εύχομαι όπως εκδοθούν τα πρακτικά του Συνεδρίου λίαν συντόμως.

Ευχαριστώ πολύ!

Ελευθέριος Αντωνίου

Χαιρετισμός από το Νίκο Κωνσταντίνου, Κοινοτάρχη Κατωκοπιάς

Εκλεκτό Ιερατείο, Αγαπητοί Προσκεκλημένοι,
Διακεκριμένοι Ομιλητές, Αγαπητοί Εκθέτες, Κυρίες και Κύριοι,

Είναι με ιδιαίτερα αισθήματα που βρίσκομαι σήμερα μαζί σας για να χαιρετίσω το Ιστορικό Συνέδριο για την Κατωκοπιά, το οποίο διοργανώνει η Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Όπως έχει ήδη γραφτεί και ειπωθεί αρκετές φορές, η Κατωκοπιά, φέτος, με βάση γραπτές αναφορές σε Κώδικα της Μονής της Ασίνου, συμπληρώνει 700 χρόνια από την εμφάνισή της στο προσκήνιο ως ένας τόπος Ιστορίας και Πολιτισμού. Ταυτόχρονα, το 2018 συμπληρώνονται 200 χρόνια από την ανακαίνιση του παλαιού Ναού της Παναγίας Χρυσελεύσας, όπως μαρτυρείται από εντοίχια επιγραφή στο Ναό. Και τα δυο πιο πάνω γεγονότα αποτελούν ιστορικά ορόσημα, τα οποία οι σύγχρονοι Κατωκοπιίτες μπορούμε και οφείλουμε να αξιοποιήσουμε και να δημιουργήσουμε ένα ακόμη ορόσημο ενότητας και συνέχειας της Κατωκοπιάς, για τις επόμενες γενιές.

Στο πλαίσιο αυτού του στόχου, το Κοινοτικό Συμβούλιο, η Εκκλησιαστική Επιτροπή, το Σωματείο ΔΟΞΑ, ο Πολιτιστικός Όμιλος ΕΝ - ΔΟΞΗΣ και το Κοινοτικό Συμβούλιο Νεολαίας της Κατωκοπιάς συνεργάστηκαν για να τιμήσουν το 2018 ως «Έτος Κατωκοπιάς». Στο πλαίσιο του «Έτους Κατωκοπιάς» αναπτύχθηκε σειρά δράσεων και εκδηλώσεων με επίκεντρο (i) την προβολή της ιστορίας και του πολιτισμού της κοινότητάς μας, (ii) την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, και (iii) τη μεταλαμπάδευση στις νεότερες γενιές του πόθου για επιστροφή στο κατεχόμενο χωρίο μας.

Είμαι βέβαιός ότι οι εργασίες και τα πορίσματα του Συνεδρίου που θα ακολουθήσουν μπορούν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση, γι' αυτό τις καλωσορίζω

Διαχρονικά γνωρίσματα των Κατωκοπιτών ήταν και συνεχίζουν να είναι η ευγενής άμιλλα, η προοδευτικότητα, αλλά κυρίως η ομοψυχία στην επίτευξη κοινών στόχων.

Παρά τις κατά καιρούς αποσπασματικές προσεγγίσεις που γίνονται σε διάφορα θέματα, είτε από μεμονωμένα άτομα είτε από

οργανωμένα σύνολα, οι δράσεις όλων συγκλίνουν και στοχεύουν, με το δικό τους τρόπο, στους κοινούς μας στόχους.

Η καταγραφή ιστορικών δεδομένων της Κοινότητας μας, την οποία πραγματεύεται το σημερινό Συνέδριο, θα προσθέσει στη μέχρι σήμερα καταγεγραμμένη ιστορία της Κατωκοπιάς και όλα μαζί θα αποτελέσουν μια πλούσια πηγή γνώσης και τροφή για προβληματισμό, για τις επόμενες γενιές.

Έχει ειπωθεί πολλές φορές ότι ένας τόπος που δεν σέβεται και δεν τιμά την Ιστορία και την Παράδοσή του δεν μπορεί να προχωρήσει μπροστά. Αυτό, στη σημερινή εποχή της ρήξης του κοινωνικού ιστού, της αλλοτρίωσης των θεσμών και του ατομικισμού, αποκτά ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα, ειδικότερα για μια κατεχόμενη κοινότητα, της οποίας οι κάτοικοι είναι διασκορπισμένοι σε ολόκληρη την Κύπρο και σε άλλα μέρη του κόσμου.

Το Κοινοτικό Συμβούλιο θα συνεχίσει την πάγια πολιτική του για επίτευξη της μέγιστης δυνατής κοινωνικής συνοχής και ομοψυχίας, γιατί πιστεύουμε ότι όλοι μαζί μπορούμε και καλύτερα και περισσότερα για την Κατωκοπιά.

Εύχομαι κάθε επιτυχία στις εργασίες του Συνεδρίου σας, την οποία, με βάση τους διακεκριμένους ομιλητές, είμαι βέβαιος ότι θα έχει. Σας ευχαριστώ και καλή δουλειά.

Νίκος Κωνσταντίνου

A' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : Ανδρέας Ν. Φιλίππου, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, πρώην Υπουργός Παιδείας και βουλευτής.

Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Φιλίππου

Ως υπουργός Παιδείας, εισηγήθηκε τον ιδρυτικό νόμο [N. 144/1989](#) του Πανεπιστημίου Κύπρου που ψηφίστηκε ομόφωνα από τη Βουλή. Ως βουλευτής εισηγήθηκε και τον ιδρυτικό νόμο [N.109\(I\)/1997](#) του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών Κύπρου που επίσης ψηφίστηκε ομόφωνα από τη Βουλή. Δίδαξε Πιθανότητες και Στατιστική στο Πανεπιστήμιο του Τέξας, στο Αμερικανικό Πανεπιστήμιο της Βηρυτού και στο Πανεπιστήμιο Πατρών. Διετέλεσε Μέλος της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής και του Εφοριακού Συμβουλίου της Κύπρου, Αναπληρωτής Πρόεδρος της Ελληνικής Αεροπορικής Βιομηχανίας και Πρόεδρος του Συμβουλίου του ΤΕΙ Λαμίας. Άρχισε τις γυμνασιακές του σπουδές στην Αγγλική Σχολή, τις συνέχισε στο Ελληνικό Γυμνάσιο Μόρφου και αποφοίτησε από το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Σπούδασε στην Ελλάδα και την Αμερική με υποτροφίες και εργαζόμενος. Το 1964 διέκοψε τις σπουδές του στην Αθήνα, εκπαιδεύτηκε από τον Ελληνικό Στρατό στη Χαλκίδα και προσήλθε Εθελοντής στην Κύπρο που κινδύνευε από εισβολή. Το 1974, πηγαίνοντας από το Τέξας στην Πάτρα για διαλέξεις, συνελήφθη στο Αεροδρόμιο Αθηνών από τα όργανα της Χούντας και απελάθηκε στην Κύπρο, όπου έζησε το Πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου και την τουρκική εισβολή. Είναι Grande Ufficiale της Ιταλικής Δημοκρατίας και Επίτιμος Πρόεδρος της Κυπριακής Μαθηματικής Εταιρείας.

Εισαγωγή από Ανδρέα Φιλίππου

Μαζευτήκαμε όλοι σήμερα εδώ, από διάφορα μέρη της Κύπρου και του εξωτερικού, για να μελετήσουμε τις ιστορικές ρίζες της Κατωκοπιάς. Η κοινότητά μας, προσφυγοποιημένη από το 1974, δεν είναι πληθυσμιακά μεγάλη. Έχει, όμως, σημαντική συνεισφορά στα Γράμματα, τις Επιστήμες και τον Αθλητισμό. Επειδή το πρόγραμμα είναι ιδιαίτερα βεβαρημένο, παρακαλώ όλοι να τηρήσουν το χρόνο που τους αναλογεί. Καλό και δημιουργικό απόγευμα!

Βασικά στοιχεία της Κατωκοπιάς

του Δρα Γιώργου Κ. Μιχαηλίδη,
πολιτικού μηχανικού-μηχανικού υδάτων-περιβαλλοντολόγου

Εισαγωγή

Αναφορές σε ζητήματα που έχουν αναλάβει οι υπόλοιποι ομιλητές στο «Ιστορικό Συνέδριο Κατωκοπιάς 2018» δε θα γίνουν σ' αυτή τη μελέτη.

Τοποθεσία της Κατωκοπιάς

Η Κατωκοπιά βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Κύπρου, και μάλιστα στο δυτικό τμήμα της κεντρικής πεδιάδας της Κύπρου, στην περιοχή Μόρφου, στην επαρχία Λευκωσίας. Απέχει περί τα 30 χιλιόμετρα από τη Λευκωσία. Τα γειτονικά χωριά είναι η Πάνω Ζώδεια, η Κάτω Ζώδεια, το Αργάκι, η Κυρά, το Μάσαρη, η Περιστερώνα και ο Αστρομερίτης. Το χωριό είναι χτισμένο σε μέσο υψόμετρο 125 μέτρα σε μια πεδινή έκταση με μικρή κλίση προς τα βορειοδυτικά. Η συνολική έκταση της γης της Κατωκοπιάς είναι 1480 εκτάρια (1 εκτάριο = 10000 μ²) και αποτελείται από περίπου 4500 τεμάχια.

Η ιστορία της Κατωκοπιάς

Στην περιοχή Κατωκοπιάς πρέπει να υπήρχε αρχαίος συνοικισμός. Η ύπαρξη λίθων είναι ένδειξη διαλυθέντος συνοικισμού. Από το Τμήμα Αρχαιοτήτων έγινε επισκόπηση της περιοχής στις 14-6-1967, στην οποία αναφέρεται ότι στην τοποθεσία «Χειλοπόταμα» υπάρχουν λείψανα Ρωμαϊκών και Βυζαντινών χρόνων. Στα ανατολικά του χωριού, σε δύο περιοχές βρέθηκαν ερείπια κτηρίων με μια εκκλησία σε κάθε περιοχή. Στη μια περιοχή βρέθηκε ένας μικρός θησαυρός από εκκλησιαστικά σκεύη και νομίσματα.

Η πρώτη γνωστή γραπτή αναφορά σχετικά με την Κατωκοπιά γίνεται σε Κυπριακό μεσαιωνικό χειρόγραφο της Μονής της Παναγίας Φορβιώτισσας (Ασίνου) στις 31 Αυγούστου 1318 μ.Χ. και αναφέρεται στο θάνατο του Λέοντα, ιερέα και νομικού Κατωκοπιάς και Ζώδιας. Σε άλλη αναφορά οι μοναχοί της Παναγίας της Ασίνου μνημονεύουν ένα δικό της κτήμα στην περιοχή, αναφέρουν την

καλλιέργεια σιταριού, κριθαριού και λιναριού και σημειώνουν ότι καταστράφηκαν λινάρια στην περιοχή στις 16 Ιουλίου 1319 λόγω μεγάλης βροχόπτωσης, όπως και σιτάρι και κριθάρι που ήταν στο αλώνι. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι γεωργικές εργασίες της τότε εποχής δε διαφέρουν από τις εργασίες των αρχών μέχρι τα μέσα του εικοστού αιώνα, και ότι η καλλιέργεια λιναριού γινόταν κατεξοχήν στην περιοχή Μόρφου. Τα συμβάντα του 1318 και του 1319 είναι από τον Παρισινό κώδικα με αριθμό 1590 (Darrouzès, 1972). Τα συμβάντα αυτά είχαν γραφτεί στο περιθώριο ως παρασελίδες σημειώσεις παλαιότερου κυπριακού μεσαιωνικού χειρόγραφου του 1063. Το χειρόγραφο ανήκε στην Παναγία της Ασίνου.

Η Κατωκοπιά βρίσκεται σε καταλόγους χωριών της Φραγκικής (1192-1489) και Ενετικής (1489-1571) περιόδου της Κύπρου. Σύμφωνα με το Florio Bustron (ΙΣΤ΄ αιώνας), η Κατωκοπιά αναφέρεται ως *casal* (χωριό) *Catocopia* την περίοδο 1464-1468. Η Κατωκοπιά είναι στην έκθεση Ανωνύμου των χωριών της Κύπρου, που είναι ανάλογη μ' εκείνη Ενετού προνοητού (διοικητή), ονόματι Αττάρ, της ενετικής περιόδου (αρχές ΙΣΤ΄ αιώνα) που δημοσιεύει ο κόμης ντε Μας Λατρί (1852). Η Κατωκοπιά βρίσκεται σε παλαιούς χάρτες του 16ου αιώνα (Α. και Ι. Στυλιανού, 1980) και μεταγενέστερα.

Η Νάσα Παταπίου (2019), στις έρευνες της από τις βενετικές πηγές, σημειώνει ότι η Κατωκοπιά κατά τη Βενετοκρατία ανήκε στο διαμέρισμα της Πεντάγειας, μία από τις έντεκα διοικητικές επαρχίες της Κύπρου, τις οποίες οι Βενετοί διατήρησαν, όπως ήταν επί εποχής των Lusignan. Υπεύθυνος για τη διοίκηση του διαμερίσματος ήταν ένας Κύπριος την καταγωγή που έφερε τον τίτλο του τσιβιτάνου. Στην Κατωκοπιά, όπως και σε κάθε χωριό, υπήρχαν δύο βοηθοί των τσιβιτάνων, από τους οποίους θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ένας εκτελούσε χρέη χωροφύλακα και ο άλλος είχε τη θέση του αγροφύλακα με την ονομασία μπανιέρος. Από ανέκδοτο βενετικό έγγραφο του 1562, στο οποίο σημειώνονται τα χωριά που ανήκαν στο βασιλιά, ήταν δηλαδή βασιλικά φέουδα επί Φραγκοκρατίας και επί Βενετοκρατίας αποτελούσαν φέουδα του Δημοσίου της Δημοκρατίας της Βενετίας, πληροφορούμαστε ότι η Κατωκοπιά ήταν φέουδο βασιλικό. Στο έγγραφο του 1562 αναφέρεται ότι στην Κατωκοπιά είχε διενεργηθεί «πρακτικό» (λεπτομερής καταγραφή τι περιείχε κάθε χωριό) το 1548. Από μια ανέκδοτη πηγή του 1564 πληροφορούμαστε ότι η ετήσια παραγωγή της Κατωκοπιάς σε

σιτάρι ανερχόταν σε δύο χιλιάδες μόδια και ήταν αρκετά ικανοποιητική. Το 1565 έγινε στην Κύπρο απογραφή των ελεύθερων καλλιεργητών. Η Κατωκοπιά είχε ογδόντα έναν φραγκομάτους. Ο Βασιλιάς της Κύπρου Ιάκωβος Β΄ (ο Νόθος), που βασίλευσε την περίοδο 1460-1473 έδωσε διάφορα φέουδα σε ευγενείς. Σύμφωνα με τον Κύπριο ιστορικό Φλώριο Βουστρώνιο φεουδάρχες της Κατωκοπιάς ήταν οι Gioan Ferrer, Giances Sivalier και η Margarita, fia de Franceschin de Bandes. Η οικογένεια Ferrer είχε καταγωγή από την Καταλονία.

Ο Goodwin (1976) αναφέρει ότι είναι άγνωστη η χρονολογία οικοδόμησης της εκκλησίας. Ο Gunnis (1936) αναφέρει ότι ο Παλαιός Ναός του χωριού, αφιερωμένος στην Παναγία Χρυσελεούσα, είχε ανακαινιστεί στα 1818, αλλά διασώζονταν στο εσωτερικό του τοιχογραφίες του τέλους του ΙΣΤ΄ αιώνα, όπως η Ανάσταση του Λαζάρου (ή «Εις Άδου κάθοδος» στην πραγματικότητα) και τμήμα μεγάλης απεικόνισης του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, καθώς και άλλες, που θεωρεί ότι ήσαν, πιθανότατα, εργασίες ξένων αγιογράφων. Κατά την προς δυτικά επέκταση του ναού το 1876 το μεγαλύτερο μέρος της τοιχογραφίας του Αρχάγγελου καταστράφηκε και έμεινε μόνο το μετάλλιο με το Χριστό που κρατούσε ο Αρχάγγελος. Η τοιχογραφία του μετάλλιου, όπως και οι περισσότερες άλλες του ναού αποκολλήθηκαν μετά το 1974 από Τούρκους αρχαιοκάπηλους. Η κατάσταση με τις τοιχογραφίες είναι τραγική. Έχουν διασωθεί η τοιχογραφία «Η εις Άδου κάθοδος» (νότιος τοίχος) και «Η Πλατυτέρα» (κόγχη Ιερού Βήματος), αλλά όχι σε καλή κατάσταση. Ο Ναός εγκαινιάστηκε το 1904. Το καμπαναριό φέρει χρονολογία 1910. Σύμφωνα με τον Οικονομίδη (2009), το σκαλισμένο εικονοστάσι είναι του 1911. Το σημερινό κοιμητήριο κτίστηκε το 1918. Προηγουμένως, χρησιμοποιείτο μέρος της αυλής της εκκλησίας ως κοιμητήριο.

Εκεί που χτίστηκε ο καινούριος Ναός, κάποιος ξένος που είχε επισκεφθεί την Κατωκοπιά είχε βγάλει θεμέλια το 19ο αιώνα για ανέγερση Ναού του Σωτήρος (Παπασωζόμενος, 1993).

Η Κατωκοπιά κατέχεται από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής από τον Αύγουστο του 1974.

Η ονομασία της Κατωκοπιάς

Υπάρχουν οκτώ εκδοχές για την ονομασία (Μιχαηλίδης, 1990):

(α') Παράγεται από τις λέξεις «κακός» και «τόπος», δηλαδή «κακοτοπιά» και με την εναλλαγή των συμφώνων παίρνει την σημερινή ονομασία.

(β') Προέρχεται από τις λέξεις «κάτω» και «τόπος», δηλαδή «Κατωτοπιά-Κατωκοπιά».

(γ') Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας ένας νέος διέφυγε της σφαγής από τους Τούρκους και έτρεξε από το χωριό Τρουλλινός της Μαραθάσας και έφτασε «κατάκοπος» (γι' αυτό και «Κατακοπιά») στην περιοχή της Κατωκοπιάς και έχτισε συνοικισμό.

(δ') Είναι από τη φράση «κάτω-κοπή προβάτων», αφού έλεγαν οι βοσκοί «πάμε κάτω να κοπιάσουμε» εννοώντας το «κοπάδι».

(ε') Το χωριό ήταν αρχικά η «Κοπιά» και αργότερα αφού μετακινήθηκε πιο κάτω, πήρε την ονομασία «Κατωκοπιά».

(στ') Ήταν παλαιότερα δύο χωριά, η «Άνω Κοπιά» (η οποία καταστράφηκε και ήταν στην περιοχή «Βουναρούλια») και η «Κάτω Κοπιά».

(ζ') Ο συγχωριανός μας Ανδρέας Γ. Παπασωζόμενος ανέπτυξε την έβδομη εκδοχή για την προέλευση του χωριού βασισμένη σε προφορική μαρτυρία, γεωλογικά/υδρολογικά και χωροταξικά δεδομένα καθώς και την κοινωνική δραστηριότητα βοσκών αιγοπροβάτων του χωριού. Δεχόμενοι τη χρήση από τους κατοίκους (και πριν από το έτος 1318 μ.Χ.) δύο οικισμών, ήτοι της Κάτω κοπής (προβάτων) στην περιοχή του πυρήνα του σημερινού χωριού, που ήταν η κυρίως έδρα τους, και της Άνω Κοπής (όχι στην Πλατανιστάσα της Πιτσιλιάς κατά άλλη εκδοχή) στην περιοχή του τεμαχίου 477/1, Φ/ΣΧ ΧΧ51 στην τοποθεσία Πράντοι, τότε μπορεί να αναχθεί πως δικαιολογείται εκδοχή, ότι επεκράτησε η χρήση του ονόματος Κάτω Κοπή και μετά από μεταγλωτισμό ακολούθησε προ του έτους 1318 μ.Χ. η τελική μετονομασία σε Κατωκοπιά.

(η') Ο Ανδρέας Χ. Χριστοδούλου έδωσε την όγδοη εκδοχή. Η λέξη «κοπιά» είναι λατινικής ή ιταλικής προέλευσης, δηλαδή λατινικά coria=πολλά και ιταλικά corria=πολλά. Λόγω της σημασίας της λέξης «κοπιά», δηλαδή ότι σημαίνει «πολλά», έδωσε την εξήγηση για το όνομα του χωριού: Κατωκοπιά σημαίνει μεγάλη περιοχή που βρίσκεται χαμηλά. Πράγματι η περιοχή του χωριού βρίσκεται σε χαμηλό υψόμετρο και, παρουσιάζοντας μικρή κλίση, κατεβαίνει ομαλά στον Κόλπο Μόρφου. Ο ίδιος παρατηρεί ότι στα διοικητικά όρια του Δήμου Μόρφου υπάρχει τοποθεσία με την κατάληξη – κοπιά: Βαθυκοπιά. Το γεγονός ότι ήδη από το 1318 υπήρχε το όνομα Κατωκοπιά στη λέξη Ζωτοκατωκοπιά, ο Ανδρέας Χ. Χριστοδούλου τονίζει ότι πρέπει να προβληματίσει ιδιαίτερα και να αποφευχθούν

απλοϊκές ή μη τεκμηριωμένες απόψεις, όπως ότι υπήρχε Πάνω Κοπιά, την οποία τοποθετούν στο δρόμο Κατωκοπιάς-Αυλώνας και συγκεκριμένα μερικές δεκάδες μέτρα στα νοτιοανατολικά του αμπελιού του Κωστή Οδυσσέα. Τα εκεί ευρήματα (θεμέλια μικρού ναού και περιορισμένος αριθμός κτιστών τάφων) παραπέμπουν στην ύπαρξη μικρού μετοχιού Μονής, πιθανώς της Παναγίας Φορβιώτισσας (Ασίνου), γεωργικά προϊόντα της οποίας καταστράφηκαν κατά τη μεγάλη βροχόπτωση της 16ης Ιουλίου 1319.

Στο νησί Λευκάδα υπάρχει τοποθεσία με την ονομασία «Κατωκοπιά» και βρίσκεται στα διοικητικά όρια του χωριού Εξάνθεια. Το χωριό είναι ψηλά σε λόφο ενώ η τοποθεσία «Κατωκοπιά» είναι χαμηλά. Πιστεύω ότι αυτή είναι η επικρατέστερη εκδοχή για την ονομασία του χωριού Κατωκοπιά.

Ο πληθυσμός της Κατωκοπιάς

Μια ιστορική πηγή είναι το κατάστιχο VI της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου που περιέχει πλήρη ονομαστικό κατάλογο φορολογουμένων (είδος φορολογίας: κεφαλικός) του 1825. Το 1825 η Κατωκοπιά είχε 38 φορολογούμενους κατοίκους και η εθνική ταυτότητα όλων ήταν ελληνική (Παπαδόπουλος, 1965).

Σύμφωνα με τις επίσημες απογραφές (*Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, 1987, Καρούζης, 1979 και Λάπας) ο πληθυσμός του αμιγούς ελληνικού χωριού πενταπλασιάστηκε από το 1881(301 κάτοικοι) μέχρι το 1973 (1578 κάτοικοι). Σ' αυτό συνέβαλε η καλή οδική σύνδεση της Κατωκοπιάς, η μικρή απόσταση της από την κωμόπολη της Μόρφου και οι μεγάλες αρδευόμενες εκτάσεις με τις προσοδοφόρες καλλιέργειες των εσπεριδοειδών. Τη μεγαλύτερη αύξηση πληθυσμού η Κατωκοπιά την είχε στα χρόνια που ακολούθησαν μετά το 1946, με αύξηση 2,4 τοις εκατόν κατ' έτος, ενώ προηγουμένως κυμαινόταν στο 1,7 με 2,2 τοις εκατόν με μέσο όρο 1,8 τοις εκατόν.

Σύμφωνα με στοιχεία του Ν. Οικονομίδη (2009), η Κατωκοπιά έχει 21 γνωστές, από στόμα σε στόμα, «ρίζες». Οι «ρίζες» πιθανόν να γεννήθηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα. Σε βιβλίο της του 2014, η «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» συνέχισε το έργο καταγραφής των γενεαλογικών δέντρων του χωριού.

Σύμφωνα με διάφορους χωριανούς, στην Κατωκοπιά είχε «θανατικό», το οποίο θα πρέπει να συνέβη στα μέσα του 19ου αιώνα (Μιχαηλίδης, 1994α).

Τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων

Βασικά χαρακτηριστικά των Κατωκοπιτών ήταν η εργατικότητα, η φιλομάθεια και η αλληλεγγύη, η οποία πρακτικά εφαρμοζόταν ως ομαδική εργασία με «προσαντίσικα» (προς-αντίς-ικα): δηλαδή, σε βοηθώ, όταν με χρειάζεσαι, και μου το ανταποδίδεις όταν σε χρειάζομαι.

Σύμφωνα με το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού (Κυπρή, 2010), από τις αφηγήσεις των ανθρώπων της Κατωκοπιάς διαφαίνεται η πίστη τους σε παραδοσιακές αρχές και αξίες, η αλληλοβοήθεια και συνεργασία σε διάφορα θέματα, η αφιλοκερδής συνεισφορά σε κοινά έργα, ο σεβασμός προς τους ηλικιωμένους, η πατροπαράδοτη αυθόρμητη φιλοξενία προς τους ξένους, παλιές λαϊκές αντιλήψεις, διάφοροι παραδοσιακοί λαϊκοί κοινωνικοί και οικογενειακοί θεσμοί, καθώς και άγραφοι λαϊκοί κανόνες ηθικής, που ρύθμιζαν τη ζωή και τις πράξεις των ανθρώπων στην παραδοσιακή κοινωνία του χωριού. Βιώματα έντονα και μνήμες πολλές που αναπλάθουν το παρελθόν και δίδουν μίαν πραγματική εικόνα της ζωής στο χωριό, αναδεικνύοντας συγχρόνως την εργατικότητα των ανθρώπων του, σε μια συνεχή προσπάθεια να βελτιώσουν και να εκσυγχρονίσουν τη ζωή στο χωριό τους. Έτσι μέσα από τις αναμνήσεις αναβιώνει ένας κόσμος φιλοπρόοδος και δημιουργικός, που πιστεύει σε αρχές και αξίες και επιτυγχάνει να προοδεύσει και να αναδείξει το χωριό του σε ένα κεφαλοχώρι που ξεχωρίζει.

Ασχολίες των κατοίκων και υποδομές

Η ζωή των κατοίκων Κατωκοπιάς πριν από το 1950 ήταν κυρίως αγροτική και ποιμενική. Κάθε οικογένεια είχε το δικό της σπίτι, αλώνι και γεωργικά εργαλεία. Εξέτρεφε τα ζώα που χρειαζόνταν για τις δουλειές και τη διατροφή: πρόβατα, μια-δυό αίγες, το χοίρο, όρνιθες, λίγα περιστέρια, λίγα κουνέλια, δυο βόδια, ένα-δυό γαϊδούρια. Παρήγαν γάλα από τα πρόβατα και τις αίγες και το επεξεργάζονταν για παραγωγή χαλουμιών, αναράδων, τραχανά και γιαουρτιού.

Η ιδιόκτητη γη, συνήθως 6-30 σκάλες για κάθε οικογενειάρχη, δεν ήταν συγκεντρωμένη σε μια περιοχή. Η επιφάνεια της γης είναι επίπεδη. Δεν υπήρχε ακαλλιέργητη γη. Δεν ήταν όμως όλες οι περιοχές το ίδιο αποδοτικές. Οι δουλειές ήταν καταμερισμένες σε όλη την οικογένεια. Παράλληλα, μερικές οικογένειες ενοικίαζαν και έσπερναν τα κτήματα που βρίσκονται στον Άγιο Γεώργιο Οριάτη (μελέτη Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου σ' αυτό το Συνέδριο). Στη γη του χωριού καλλιεργούνταν γεωργικά προϊόντα που χρειαζόνταν, κατά πρώτο λόγο για τη διατροφή, και κατά δεύτερο λόγο για διάθεση στην αγορά. Καλλιεργούσαν κριθάρι, σιτάρι, λουβάνα, ρόβι, κουκκιά, λουβιά, ρεβίθια, πατάτες, λινάρι, αρτυσιά, γλυκάνισο, σησάμι και τα περίφημα καρπούζια και λιγότερα πεπόνια. Λόγω έλλειψης υδάτινων πόρων, η δενδροκαλλιέργεια ήταν πολύ περιορισμένη.

Μερικοί κάτοικοι που είχαν λίγη γη, εξασκούσαν ενισχυτικά επαγγέλματα: γεωργικός εργάτης, βοσκός, πελεκάνος, επιπλοποιός, σκαρπάρης, κουρέας, καφετζής, παντοπώλης,πραματευτής, έμπορος, χασάπης, ράπτης, κτίστης, λακκοτρύπης, μελισσοκόμος, βιολάρης, λαουτάρης, αγροφύλακας, μαία. Άλλοι ασχολούνταν περιοδικά ως εργάτες στα μεταλλεία της Σκουριώτισσας (Φουκάσας) και του Μαυροβουνιού.

Για την ύδρευση, κάθε σπίτι είχε το δικό του λάκκο για χρήση από ανθρώπους και ζώα (Μιχαηλίδης, 2010). Το 1952 έγινε η πρώτη γεώτρηση για ύδρευση του χωριού και κατασκευάστηκε κλειστή δεξαμενή πόσιμου νερού για την κοινότητα. Αρχικά τροφοδοτούσε 32 κοινοτικές βρύσες στις γειτονίες. Από το 1962 άρχισε η οικιακή υδροδότηση (Οικονομίδης, 2009).

Μερικοί λάκκοι χρησιμοποιούνταν για άρδευση και για τα κοπάδια των ζώων. Υπήρχε η δυνατότητα άρδευσης από τα νερά της χειμωνιάτικης ροής των «δημμάτων» Ναός και Βαθύς και των διακλαδώσεων τους όπως το Αυλάκι της Μαζερής, ο Αύλακας (που διέσχιζε το χωριό) κ.ά., αλλά αν θα είχαν νερό εξαρτάτο από τη βροχόπτωση. Οι καλλιέργειες ήταν σε μεγάλο βαθμό ξηρικές, καθώς τα αρδεύσιμα χωράφια από τα τρεχούμενα νερά των λαγουμιών, δηλαδή της Παλλουδεράς, του Σκλινικάρικου και του Κτιρκότικου ήταν περιορισμένα. Το 1916 με λαούμι το χωριό έβγαλε μετοχικά το πρώτο τρεξιμό νερό, την Παλλουδερά (Οικονομίδης, 2009). Τότε, φυτεύτηκαν τα πρώτα δέντρα: ελιές, συκιές, αμυγδαλιές, συκαμιές, χρυσομηλιές, ευκάλυπτοι. Το 1934, με λάκκους και λαούμια, μετοχικά πάλι, βγήκε το «Σκλινικάρικο». Το 1936 βγήκε με λαούμι,

μετοχικό από Κατωκοπίτες (συν Αργακίτες και Ζωδειάτες) το «Κτιρκότικο». Μετά το 1936, φυτεύτηκαν τα πρώτα εσπεριδοειδή. Το λινάρι έπαψε να καλλιεργείται στην περιοχή μας από τα τέλη της δεκαετίας του 1940. Η αξιοποίηση των νερών του χείμαρρου Σερράχη, ο οποίος περνά στα ανατολικά του χωριού, και κυρίως η συστηματική αξιοποίηση των υπόγειων νερών (από το 1946 οι πρώτες γεωτρήσεις) είχαν ως αποτέλεσμα την εισαγωγή, σε συστηματική εμπορική βάση, νέων καλλιεργειών στο χωριό: εσπεριδοειδή, καρότα, πατάτες, και ακόμη φασόλια και αρδεύσιμα μμποστάνια, και έτσι την οικονομική ευημερία του χωριού, την αύξηση του πληθυσμού του και τη συστηματική μόρφωση των κατοίκων του. Η Κατωκοπιά κράτησε τις δυνάμεις της διαμέσου των αιώνων και από τα μέσα του εικοστού αιώνα προόδευσε αλματωδώς, λόγω κυρίως της αξιοποίησης των υδάτινων πόρων. Όμως, με τη σημερινή οπτική, η εντατική άντληση (πιο σωστά, υπεράντληση) των υπόγειων υδάτων δεν ήταν βιώσιμη πρακτική, δεν ήταν αειφόρος ανάπτυξη.

Από την Κατωκοπά περνούσε, από το 1906, ο Κυπριακός Σιδηρόδρομος. Το 1933 ήλθε το πρώτο ποδήλατο. Το 1934 έγινε η πρώτη σύνδεση με λεωφορείο με τη Λευκωσία. Το 1937 ακούστηκε το πρώτο ραδιόφωνο. Το 1946 αποκτήθηκε το πρώτο τρακτέρ και έγινε η πρώτη τηλεφωνική σύνδεση. Το 1952 λειτούργησε για πρώτη φορά το Συνεργατικό παντοπωλείο. (Οικονομίδης, 2009). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Συνεργατική Εταιρεία λειτούργησε από το 1925 (Κερκίδης, 1984).

Χαρακτηριστικά κτήρια του χωριού ήταν το νεοκλασικό κτήριο του Δημοτικού του σχολείου και η εκκλησία της Παναγίας Χρυσελεύσας με ωραίες τοιχογραφίες, εικόνες, χρυσά και αργυρά σκεύη, ξυλόγλυπτο εξοπλισμό και αρκετά αφιερώματα των πιστών. Η οικονομική ανάπτυξη επέτρεψε τη χρήση μηχανημάτων στη γεωργία, την παροχή νερού σε κάθε σπίτι, την ηλεκτροδότηση, την ασφαλτόστρωση των δρόμων, την απομάκρυνση των μάντρων από τον πυρήνα του χωριού, το χτίσιμο νέας εκκλησίας (λειτούργησε το τέλος του 1973, δεν εγκαινιάστηκε λόγω της τουρκικής εισβολής), νέου Δημοτικού σχολείου (λειτούργησε το 1968), νέου συσκευαστηρίου γεωργικών προϊόντων, νέων γραφείων της Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας, νέων εγκαταστάσεων του Συνεργατικού Παντοπωλείου, θερινού κινηματογράφου, νέου ποδοσφαιρικού γηπέδου και νέων σπιτιών.

1,1% της γης της Κατωκοπιάς είναι «μέσα στο χωριό» (τοπωνύμιο) και 0,6% είναι «κοντά στο χωριό». 90% των περιουσιών είναι ιδιωτικές, 9,1% ανήκει στην Κυπριακή Δημοκρατία (και συνίσταται σε δρόμους, πρώην σιδηροδρομική γραμμή, ποταμούς και κρατική γη), και το υπόλοιπο 1% ανήκει σε οργανισμούς κοινής ωφελείας της Κατωκοπιάς: την Εκκλησία Παναγίας Χρυσελεούσας 0,63%, την Επιτροπή Αναδασμού 0,13 %, το σχολείο 0,1%. Μικρότερη περιουσία έχουν το Τμήμα Αναδασμού, η Συνεργατική Εταιρεία Διάθεσης Γεωργικών προϊόντων, η Εκκλησία Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, το νεκροταφείο, το Συνεργατικό Παντοπωλείο, η Συνεργατική Πιστωτική Εταιρεία (Σ.Π.Ε.), η Επιτροπή Υδατοπρομήθειας, το Αρδευτικό Τμήμα «Γραμμή» και άλλα Αρδευτικά Τμήματα.

Αρχές

Ο Κοινοτάρχης και η Χωριτική Αρχή δεν εκλέγονταν μέχρι το 2006, αλλά διορίζονταν από την κυβέρνηση. (Σημείωση: εκλογές έγιναν τα χρονικά διαστήματα 1882-1891, 1906-1923 και 2006 μέχρι σήμερα). Ο Αγροφύλακας διοριζόταν από την κυβέρνηση. Ήταν έμμισθος και υπόλογος στον Κοινοτάρχη (Οικονομίδης, 2009). Άλλες σημαντικές αρχές ήταν η Εκκλησιαστική Επιτροπή και η Αρδευτική Επιτροπή.

Εκπαίδευση

Το πρώτο σχολείο λειτούργησε στο χωριό τον Απρίλιο του 1886 με 27 μαθητές και δάσκαλο τον Ευάγγελο Παπαγεωργίου (Αρχείο Υπουργείου Παιδείας). Λειτούργησε ως μονοδιδάσκαλο, μεικτό για αγόρια και κορίτσια, στην αίθουσα νότια της εκκλησίας από το 1886 μέχρι το 1916. Το σχολικό έτος 1916-17 διορίζεται η πρώτη δασκάλα, η Μαρία Μικελλίδου, και λειτουργεί το πρώτο Παρθεναγωγείο, το οποίο στεγάζεται κατά καιρούς σε διάφορα ενοικιαζόμενα σπίτια. Το σχολικό έτος 1925-26 το Αρρεναγωγείο μεταφέρεται στο νέο σχολικό κτίριο και το Παρθεναγωγείο στην αίθουσα του Αρρεναγωγείου δίπλα από την εκκλησία. Το σχολικό έτος 1935-36 το Παρθεναγωγείο μεταφέρεται στο κτίριο του Αρρεναγωγείου και το σχολείο λειτουργεί ως τριδιδάσκαλο μεικτό (Οικονομίδης, 2009).

Το καινούριο Δημοτικό Σχολείο πρωτολειτούργησε τη σχολική χρονιά 1968-69. Α' τάξης σχολείο, δηλαδή εξατάξιο, έγινε την

τελευταία χρονιά 1973-74 πριν τον εκτοπισμό μας (Μιχαηλίδης, 1994β).

Πολιτισμός

Ο σύλλογος «Εθνική Νεολαία Κατωκοπιάς» ιδρύθηκε το 1928-1929 και διαλύθηκε μετά τα Οκτωβριανά λόγω της επιβολής ανελεύθερων μέτρων από τους Βρετανούς. Ασχολήθηκε με ανάγνωση εφημερίδων και βιβλίων, συζητήσεις και το ανέβασμα θεατρικών έργων. Το 1939 ιδρύθηκε Αθλητικός Σύλλογος ο οποίος είχε και πολιτιστική δράση. Για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκαν γυναίκες σε γυναικείους ρόλους σε θεατρικές παραστάσεις το 1939. Με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την ίδρυση της Παναγροτικής Ένωσης Κύπρου (Π.Ε.Κ.), ο σύλλογος μετονομάστηκε σε «ΑΤΕ ΠΕΚ Κατωκοπιάς». Ταυτόχρονα με την οργάνωση των εργατών σε συντεχνίες, ιδρύεται «Συντεχνία Εργατών». Με την πάροδο του χρόνου και τη δημιουργία Λαϊκών οργανώσεων και κομμάτων η συντεχνία εξελίσσεται σε «Μορφωτικό Σύλλογο», που εκπροσωπεί την αριστερά, ενώ η ΠΕΚ εκπροσωπεί τη δεξιά (Οικονομίδης, 2009).

Από το βιβλίο της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» (2014):

Η «Ένωσις Νέων Κατωκοπιάς» ιδρύθηκε το 1950 και δραστηριοποιήθηκε στον αθλητισμό και στα πολιτιστικά, π.χ. στο θέατρο.

Ο «Σύλλογος Αποφοίτων Ανωτέρων Σχολών Κατωκοπιάς» ιδρύθηκε το 1953. Προώθησε έργα κοινής ωφελείας. Πρωτοποριακό έργο ήταν η δημιουργία του Κοινοτικού Πάρκου. Οργάνωσε διαλέξεις, διαγωνισμούς συζητήσεων, βιβλιοθήκη, θεατρικές παραστάσεις, φροντιστηριακά μαθήματα και πρωτοστάτησε στην οργάνωση του «Χορού του Καρπουζιού».

Η ίδρυση του «Θρησκευτικού Ορθοδόξου Ιδρύματος» (Θ.Ο.Ι.) το 1954 και της «Ορθοδόξου Χριστιανικής Ενώσεως Νεανίδων» (Ο.Χ.Ε.Ν.) το 1955/1956 απέβλεπε σε στόχους θρησκευτικού και εθνικού περιεχομένου. Το Θ.Ο.Ι. ασχολήθηκε με το ποδόσφαιρο και οργάνωσε θεατρικές παραστάσεις και διαλέξεις. Αργότερα το σωματείο μετονομάστηκε σε «Δόξα-Θ.Ο.Ι.».

Στο χωριό δραστηριοποιήθηκε και το αγροτικό σωματείο Α.Τ.Ε.-Π.Ε.Κ. και παραρτήματα των συνδικαλιστικών οργανώσεων Π.Ε.Ο. και Σ.Ε.Κ.

Ο «Μαθητικός Όμιλος Κατωκοπιάς» (Μ.Ο.Κ.) ιδρύθηκε το 1959 και οργάνωσε συζητήσεις, θέατρο, αγώνες στίβου και εκδρομές.

Λειτουργήσε σύστημα προσκόπων στην Κατωκοπιά.

Ο «Κοινωνικο-Πνευματικός Όμιλος Κατωκοπιάς» λειτουργήσε κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970 ως όμιλος κυρίως μαθητών μέσης παιδείας. Γίνονταν συζητήσεις για θέματα που ενδιέφεραν τους νέους και λάμβαναν χώρα στο καινούριο Δημοτικό Σχολείο. Το 1972 ο Όμιλος οργάνωσε πρωτοποριακή εκδήλωση, κατά την οποία ό,τι παρουσιάστηκε ήταν έργο των νέων: ποίηση, ανέβασμα κυπριακής ηθογραφίας (η οποία εκδόθηκε), προβολή ντοκιμαντέρ, κυπριακοί χοροί και έκθεση έργων τέχνης νέων.

Ένας ερασιτεχνικός Ραδιοσταθμός (Μιχαηλίδης, 1990β) λειτουργήσε στην Κατωκοπιά την περίοδο 1972-1974 από νέους της Κατωκοπιάς με μουσική και κείμενα φιλοσοφικού, κοινωνικού και λογοτεχνικού περιεχομένου. Στις 15-7-1974 ο ραδιοσταθμός αναμετάδωσε τη φωνή του Προέδρου της Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, που εξέπεμπε ο «Ελεύθερος Ραδιοσταθμός Πάφου». Ο σταθμός διέκοψε τις εκπομπές του την επομένη του πραξικοπήματος εξαιτίας των πιέσεων μερικών φιλοπραξικοπηματιών.

Κατά την περίοδο της δράσης της προδοτικής οργάνωσης ΕΟΚΑ Β', ιδρύθηκε στο χωριό το θρησκευτικό και πολιτιστικό σωματείο Θ.Ο.Ι. «Ευαγγελισμός», κύριος σκοπός του οποίου ήταν η προάσπιση της δημοκρατίας και η αποφυγή της επερχόμενης τραγωδίας του 1974.

Το Δημοτικό Σχολείο Κατωκοπιάς οργάνωσε πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Τουρκική κατοχή

Τον Αύγουστο του 1974 η τουρκική αεροπορία βομβαρδίζει το χωριό και ακολούθως τα τουρκικά στρατεύματα το καταλαμβάνουν. Οι κάτοικοι του χωριού εκτοπίζονται σε διάφορες πόλεις και χωριά της Κύπρου αλλά και σε άλλες χώρες. Όσοι κάτοικοι του χωριού δεν καταφέρνουν να απομακρυνθούν από αυτό, ταλαιπωρούνται, εξευτελίζονται και τελικά τα τουρκικά στρατεύματα τους διώχνουν από αυτό. Μερικοί από τους πολίτες αγνοούνται ακόμη. Είναι οι Κώστας Ελευθερίου, Χρυσταλλού Συμεού, Κώστας Μιχαηλίδης Τσαγκάρης, Θεόδωρος Χαραλάμπους και Χατζηχριστόδουλος Χατζηγιάννης.

Το χωριό λεηλατείται συστηματικά, η νέα εκκλησία μετατρέπεται σε μουσουλμανικό τέμενος, στην παλιά εκκλησία αποκολλούνται όλες

σχεδόν οι τοιχογραφίες και απομακρύνεται όλος ο εξοπλισμός. Μεγάλο μέρος του ξύλινου εξοπλισμού ήτο έργο τέχνης και μάλιστα το μεγαλύτερο μέρος από αυτό καλυμμένο με φύλλα χρυσού. Το μεγάλο αυτό έργο τέχνης οι Τούρκοι το έκαψαν, για να πάρουν το χρυσάφι (Χριστοδούλου, 2012). Το νεοκλασικό κτίριο του παλιού σχολείου έπαθε σημαντικές ζημιές και όλα τα μνημεία του κοιμητηρίου τα απομάκρυναν. Κατεδάφισαν όλα τα παλαιά σπίτια. Στην Κατωκοπιά εγκαταστάθηκαν κυρίως Τουρκοκύπριοι αλλά και μερικοί έποικοι από την Τουρκία.

Το 1974 υπήρχαν 388 κτίρια στην Κατωκοπιά. Από το 1974 μέχρι το 2016, 146 (38%) κατεδαφίσθηκαν από τους Τούρκους. Τα κτίρια αυτά ήταν κατά κανόνα παλαιά κτίσματα, τα οποία οικοδομήθηκαν προ του 1950. Οι Τούρκοι έκτισαν 60 καινούρια κτίρια, τα οποία είναι φυσικά παράνομα/αυθαίρετα. Από αυτά, τα 35 κτίστηκαν στη θέση κατεδαφισθέντων κτιρίων. Η φυσιογνωμία της Κατωκοπιάς αλλοιώθηκε σε κάποιο βαθμό, αλλά όχι τόσο που να μην είναι αναγνωρίσιμη. Τα στοιχεία αυτά έχουν εξαχθεί από το σχετικό βιβλίο της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» του 2016.

Η καταστροφή στη Κατωκοπιά συντελέστηκε σε λίγες ώρες μετά από αιώνες δημιουργίας και πολιτισμού. Νεκροί, αγνοούμενοι, εκτοπισμένοι, θανόντες στην προσφυγιά... Οι εκ Κατωκοπιάς πεσόντες πολεμιστές κατά την τουρκική εισβολή ήταν οι Δώρος Χαραλάμπους Πικρού και Ευθυμάκης Π. Χατζηπέτρου. Οι εκ Κατωκοπιάς αγνοούμενοι πολεμιστές ήταν οι Γεώργιος Χατζηνικολάου του Χατζηλοΐζου και Ιωάννης Θεοδώρου του Νίκου. Άλλοι ήρωες της Κατωκοπιάς είναι ο αγωνιστής της ΕΟΚΑ Ανδρέας Πρωτοπαπάς και ο πεσών εν ώρα καθήκοντος Επισμηναγός Ανδρέας Ν. Παπασωζόμενος.

Οι Κατωκοπίτες μετά την τουρκική εισβολή

Η Κατωκοπιά είναι στη διαχωριστική γραμμή μεταξύ του ελεύθερου και του κατεχόμενου μέρους της Κύπρου. Ο οικισμός της Κατωκοπιάς ελέγχεται από τους εισβολείς, αλλά μέρος της γης της βρίσκεται στη λεγόμενη νεκρή ζώνη. Ένας αγώνας των Κατωκοπιτών άρχισε τότε, για να κρατήσουν το δικαίωμα να τα έχουν έστω και αυτά. Με αυταπάρνηση και επιμονή καταφέρνουν να διατηρούν ελεύθερο το ένα τρίτο της γης της Κατωκοπιάς. Αυτή ήταν και η ουσιαστική προσφορά των κατοίκων της Κατωκοπιάς

στην υπόθεση της Κύπρου μετά τη χρονιά-ορόσημο 1974. Το 2007 το Κοινοτικό Συμβούλιο Κατωκοπιάς τίμησε τους συλληφθέντες ή/και κακοποιηθέντες από τα τουρκικά στρατεύματα κατοχής τη χρονική περίοδο 1974-1976.

Το Κοινοτικό Συμβούλιο Κατωκοπιάς κατασκεύασε Μνημείο Ηρώων Κατωκοπιάς στο Άλσος Κατωκοπιάς το 2011.

Το 2010, με ενέργειες της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς», έγιναν έργα στήριξης του παλαιού Δημοτικού Σχολείου Κατωκοπιάς. Το 2015, κυρίως με ενέργειες της Εκκλησιαστικής Επιτροπής, έγιναν έργα συντήρησης του παλαιού Ναού της Κατωκοπιάς.

Οι φιλοπρόοδοι κάτοικοι του χωριού δραστηριοποιήθηκαν. Έτσι πολλοί από αυτούς εξακολουθούν να καλλιεργούν, με την προστασία της Ειρηνευτικής Δύναμης του Ο.Η.Ε. για την Κύπρο, κάποια χωράφια τους στην ελεύθερη γη της Κατωκοπιάς. Οι Κατωκοπίτες αναμένουν την επιστροφή τους σε μια Κατωκοπιά ελεύθερη και μια Κύπρο απαλλαγμένη από τουρκικά στρατεύματα και εποίκους.

Έλαβαν χώρα πολλές δραστηριότητες για την Κατωκοπιά, ιδιαίτερα τα τελευταία 12 χρόνια. Οι σημαντικότερες ήταν τα έργα στην ελεύθερη γη της Κατωκοπιάς, οι εκδόσεις για την Κατωκοπιά (πρώτιστα από την «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς», το Κοινοτικό Συμβούλιο (Κ.Σ.) και το Νικολή Οικονομίδη), οι Αδελφοποιήσεις του Κ.Σ., το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα για την παραδοσιακή χειροτεχνία της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς», το Λαογραφικό Συνέδριο του 2010 από την «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» σε συνεργασία με το Κ.Σ., οι Εκθέσεις Τέχνης που οργάνωσαν η «Εταιρεία», το Κ.Σ. και το «Κοινοτικό Συμβούλιο Νεολαίας Κατωκοπιάς», η Εκδήλωση με τον Μανώλη Γλέζο του Κ.Σ., η αντικατοχική εκδήλωση του 2014 του Κ.Σ., οι βραβεύσεις μαθητών, οι ασχολίες της Κατωκοπίτισσας γυναίκας που οργάνωσε η «Εταιρεία», το Κοινοτικό Πανεπιστήμιο του Κ.Σ., οι εκκλησιασμοί στην Κατωκοπιά, τα λογοτεχνικά αφιερώματα του Κ.Σ., η Συναυλία του 2016, η «Κοινοτική Χορωδία» του Κ.Σ., οι επιτυχίες του σωματείου «Δόξα» στο ποδόσφαιρο κ.ά.

Επίλογος

Είμαστε κάθετα και ασυζητητί εναντίον λύσης δύο κρατών. Επιδιώκουμε πάντοτε επιστροφή στο σκλαβωμένο χωριό μας. Πρέπει να προετοιμαζόμαστε μελετημένα για την επιστροφή.

Παραπομπές

1. Bustron, F. ΙΣΤ΄ αιώνας. *Χρονικό της Νήσου Κύπρου*.
2. Darrouzès, J. 1972. *Λογοτεχνία και ιστορία Βυζαντινών Χειρογράφων*.
3. Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς. 2014. *Η Κληρονομιά της Κατωκοπιάς I: Πολιτισμός, Οικονομία, Αποτυπώσεις οικιών και Ριζών συνέχεια*.
4. Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς. 2016. *Κατάλογος οικιών της Κατωκοπιάς και των ιδιοκτητών τους το 1974*.
5. Goodwin, J.C. 1976. *Ιστορικό Τοπωνυμικό της Κύπρου*.
6. Gunnis, R. 1936. *Historic Cyprus*.
7. Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Κατάστιχα VI 1225-1240.
8. Καρούζης, Γ. 1979. *Γεωγραφία της Κύπρου*. Λευκωσία.
9. Κερκίδης, Γ. 1984. *Μνήμες του χωριού Κατωκοπιά*.
10. Κυπρή-Χιωτέλλη, Θεοφανώ. 2010. Η ανασύνθεση της ιστορικής φυσιογνωμίας της Κατωκοπιάς μέσα από τις μαρτυρίες των κατοίκων της. *Πρακτικά «Λαογραφικού Συμποσίου Κατωκοπιάς 2010»*.
11. Λάπας, Κ. *Γεωγραφία της Κύπρου*.
12. Λατρί, Κόμης ντε Μας. 1852. *Ιστορία της Νήσου Κύπρου (Γ΄ τόμος)*.
13. *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος Έκτος*. 1987. Φιλόκυπρος, Λευκωσία.
14. Μιχαηλίδης, Γ. 1990α. Ονομασία του χωριού Κατωκοπιά.
15. Μιχαηλίδης, Γ. 1990β. Ο ραδιοσταθμός της Κατωκοπιάς.
16. Μιχαηλίδης, Γ. 1994α. Πληθυσμός και γενεαλογικό δέντρο Κατωκοπιάς.
17. Μιχαηλίδης, Γ. 1994β. Το καινούριο Δημοτικό Σχολείο Κατωκοπιάς.
18. Μιχαηλίδης, Γ. 2010. Η υδατοπρομήθεια στην Κατωκοπιά 1900-1950. *Πρακτικά «Λαογραφικού Συμποσίου Κατωκοπιάς 2010»*.
19. Οικονομίδης, Ν. 2009. *Η Κατωκοπιά. Οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα*.

20. Παπαδόπουλος, Θ. 1965. *Κοινωνικά και Ιστορικά Στοιχεία πληθυσμού 1570-1881*. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία.
21. Παταπίου, Ν. 2019. Ιστορικές ειδήσεις για την Κατωκοπιά. *Εφημερίδα Πολίτης*, 25/2/2019.
22. Παπασωζόμενος, Παπαχριστόφορος. 1993. Συνέντευξη.
23. Στυλιανού, Α και Ι. 1980. *Η ιστορία της χαρτογραφίας της Κύπρου*. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου.
24. Υπουργείου Παιδείας Αρχείο. *Attendance statistics 1884-1894*.
25. Χριστοδούλου, Α. 2012. Η Κατωκοπιά.

Basic facts about Katokopia

Summary

by Dr. George K. Michaelides

This study deals with Katokopia, a village in Cyprus. The oldest known written information about the village is since the year 1318, 700 years ago.

The village is under Turkish military occupation since 1974. Since then, its legitimate inhabitants are refugees and live in various parts of the free part of Cyprus and also in other countries. One third of the land of the village is in the “buffer zone” and many of the people of Katokopia still use it to produce agricultural goods.

This study deals with various facts related to Katokopia: its location, history, origin of the name, population, characteristics of the people, occupations of the people, the infrastructure, the authorities, education, culture, the effects of the Turkish military invasion of 1974, and the activities of the people of Katokopia since 1974.

Βιογραφικό σημείωμα Γιώργου Κ. Μιχαηλίδη

Ο Γιώργος Μιχαηλίδης γεννήθηκε στο χωριό Κατωκοπιά, σκλαβωμένο σήμερα, της Κύπρου. Είναι γιος του Κύπρου Ι. Μιχαηλίδη και της Θεογνωσίας Γ. Ψαρά. Είναι παντρεμένος με την Ευτυχία Σταύρου από την Κατωκοπιά και έχει τρία παιδιά: τη Μαρία, τη Θεογνωσία και τον Κυπριανό.

Είναι πολιτικός μηχανικός, μηχανικός υδάτων, περιβαλλοντολόγος, εκπαιδευτικός και ερευνητής. Κατέχει πέντε πτυχία πανεπιστημιακού επιπέδου, από τα οποία το ένα είναι διδακτορικού επιπέδου. Το επιστημονικό ερευνητικό του έργο αφορά κυρίως ζητήματα υδατοπρομήθειας. Τα αποτελέσματα των ερευνητικών του εργασιών έχουν παρουσιαστεί σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια και έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικές περιοδικές εκδόσεις. Υπήρξε μέλος του Εκδοτικού Συμβουλίου διεθνών επιστημονικών περιοδικών.

Διετέλεσε μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Παγκύπριας Ομοσπονδίας Φοιτητών και Νέων Επιστημόνων.

Υπηρέτησε ως εθελοντής στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 2004.

Υπηρέτησε εθελοντικά και αμισθί στο «κρυφό σχολειό» (Γυμνάσιο) του σκλαβωμένου Ριζοκαρπάσου της Κύπρου την περίοδο 2003-2004.

Διετέλεσε Αναπληρωτής Κοινοτάρχης της Κατωκοπιάς (2006-2011), Κοινοτάρχης της Κατωκοπιάς (2011-2016), Πρόεδρος του Κοινοτικού Συμβουλίου Νεολαίας Κατωκοπιάς (2012-2016) και Γραμματέας (2008-2017) και Πρόεδρος (από το 2017) της «Εταιρείας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς».

Έχει γράψει και εκδώσει τα βιβλία *Τάσος Ισαάκ και Σολάκης Σολωμού: τα σύμβολα ενός καινούργιου ξεκινήματος* (1997) και *Σκλαβωμένη Κύπρος 2003-2006* (2006). Έχει τιμηθεί με διάφορα βραβεία για το βιβλίο του *Σκλαβωμένη Κύπρος*, για δοκίμιά του και για την ποίησή του.

Όσον αφορά το συγγραφικό του έργο για την Κατωκοπιά, ξεκίνησε με το βιβλίο *Η Κατωκοπιά μας προσμένει...* (1994). Είναι εκ των συγγραφέων του βιβλίου *Η Κληρονομιά της Κατωκοπιάς Ι: Πολιτισμός, Οικονομία, Αποτυπώσεις οικιών και Ριζών συνέχεια* (2014). Είχε τη γενική επιμέλεια της έκδοσης της μελέτης *Αρδευτικά συστήματα της ευρύτερης περιοχής γύρω από τα χωριά Κατωκοπιά, Περιστερώνα και Αστρομερίτης* (2016). Συμμετείχε στην ομάδα η οποία εργάστηκε για την έκδοση του *Καταλόγου οικιών της*

Κατωκοπιάς και των ιδιοκτητών τους το 1974 (2016). Είχε τη γενική επιμέλεια, μαζί με τον Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου, της έκδοσης Πρακτικά Λαογραφικού Συμποσίου Κατωκοπιάς 2010 (2017). Υπήρξε συντονιστής της έκδοσης του Περιοδικών «Το περιοδικό της Κατωκοπιάς» και «Η Φωνή της Κατωκοπιάς» του Κοινοτικού Συμβουλίου (Κ.Σ.) Κατωκοπιάς και των «Πεπραγμένων» του Κ.Σ. Κατωκοπιάς.

Βιογραφικό του σημείωμα περιλαμβάνεται στο *Λεξικό της ελληνικής διανόησης*, το οποίο έχει εκδώσει η «Αμφικτυονία Ελληνισμού» το 2007, και στο βιβλίο *Κυπριακή Φιλολογική Πρωτοχρονιά 2015*, το οποίο εκδόθηκε από τον «Ελληνικό Πολιτιστικό Όμιλο Κυπρίων Ελλάδος».

B' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : Ανδρέας Χρ. Κασουλίδης, Ιστορικός της Εκπαίδευσης και ερευνητής

Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Κασουλίδη

Ο Ανδρέας Κασουλίδης γεννήθηκε στη Λευκωσία το 1971 και κατάγεται από το κατεχόμενο χωριό Κατωκοπιά. Αποφοίτησε από το Α΄ Λύκειο Πάφου, υπηρέτησε την στρατιωτική του θητεία ως έφεδρος αξιωματικός και απέκτησε τον πρώτο του τίτλο σπουδών από την Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου το 1991. Συνέχισε τις σπουδές του στα Παιδαγωγικά αποκτώντας το 2003 το μεταπτυχιακό του τίτλο από το Πανεπιστήμιο Warwick, ενώ το 2012 του απονεμήθηκε διδακτορικός τίτλος από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στα κύρια ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η Εκπαιδευτική Πολιτική, ο Διδακταλικός Συνδικαλισμός και ευρύτερα η Ιστορία της (Κυπριακής) Εκπαίδευσης.

Ο Ανδρέας Κασουλίδης υπηρέτησε τη Δημοτική Εκπαίδευση από τη θέση του δασκάλου και του Βοηθού Διευθυντή ενώ σήμερα υπηρετεί ως Διευθυντής Σχολείων Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Την περίοδο 1994-2000 υπηρέτησε ως Σύμβουλος Πληροφορικής για τις επαρχίες Λάρνακας-Αμμοχώστου, ενώ την περίοδο 2000-2002 εργάστηκε ως καθηγητής στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Μετά την εκλογή του στη Γραμματεία της Π.Ο.Ε.Δ. αποχώρησε, για να υπηρετήσει το διδακταλικό συνδικαλισμό για μια εξαετία (2002-2008) από τις θέσεις του Β. Οργανωτικού Γραμματέα, του Γ. Ταμιά και του Γ. Οργανωτικού Γραμματέα. Το Μάιο του 2013 του ανατέθηκαν καθήκοντα Συμβούλου στο Γραφείο του Υπουργού Παιδείας και Πολιτισμού (Υ.Π.Π.) κ. Κενεβέζου και ανέλαβε τον τομέα των Αναλυτικών Προγραμμάτων και την παρακολούθηση θεμάτων Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Το Μάρτιο του 2014 ανέλαβε την ευθύνη του Γραφείου του Υ.Π.Π. κ. Κώστα Καδή, έχοντας την εποπτεία ζητημάτων που σχετίζονται τόσο με το Γραφείο του Υ.Π.Π. όσο και ευρύτερα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής. Συμμετείχε ανάμεσα σε άλλα στις Επιτροπές του Υ.Π.Π. για το Νέο Ωρολόγιο Πρόγραμμα, το Νέο Σύστημα Διορισμών στην Εκπαίδευση, στην Επιτροπή για τη Διαμόρφωση Ενιαίας Πολιτικής για την Επαγγελματική Μάθηση των Εκπαιδευτικών αλλά και σε Επιτροπές που σχετίζονται με την

παρακολούθηση και την υλοποίηση του κυβερνητικού έργου. Αποχώρησε από το Γραφείο Υ.Π.Π. τον Αύγουστο του 2016.

Ο Ανδρέας Κασουλίδης έχει σημαντικό συγγραφικό έργο τόσο στον τομέα της Εκπαίδευσης όσο και στον τομέα της Λογοτεχνίας, όπου έργα του έχουν διακριθεί. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα δύο πιο πρόσφατα δημοσιευμένα εκπαιδευτικά του έργα, την έκδοση *Πολιτική, Εκπαιδευτική Πολιτική και Διδασκαλικός Συνδικαλισμός στην Κύπρο (1960-1974)* (Εκδόσεις Επιφανίου, 2016) και το *Νέο Σύστημα Διορισμών στην Εκπαίδευση: Η μεταρρύθμιση που άργησε* (έκδοση Υ.Π.Π., 2018).

Εισαγωγή από Ανδρέα Κασουλίδη

Η δεύτερη ενότητα του Συνεδρίου καταπιάνεται με δύο ιδιαίτερα σημαντικές θεματικές στο χώρο της Κυπριακής Ιστοριογραφίας: η πρώτη αφορά την εκκλησιαστική μας ιστορία και παράδοση και η δεύτερη σχετίζεται με το χώρο της Ιστορίας της Κυπριακής Εκπαίδευσης. Αρχικά, ο Ανδρέας Χριστοδούλου, συνταξιούχος πλέον Διευθυντής Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης, αλλά ακούραστος ερευνητής της τοπικής ιστορίας, καταπιάνεται με έναν άγνωστο στους περισσότερους εκκλησιαστικό χώρο που συνδέεται με το αγαπημένο μας χωριό την Κατωκοπιά. Θέμα του η ιστορία της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου, τα κτήματα της οποίας αξιοποιούνταν και από τους φιλοπρόδους Κατωκοπίτες. Στη συνέχεια, ο Καθηγητής στο ΠΤΔΕ του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους καταπιάνεται μέσα από το θέμα «Η Εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, η Εκπαίδευση στην Κύπρο» με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης στην Κατωκοπιά από την ίδρυση του σχολείου της τον Απρίλιο του 1886 έως και τις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ ιδιαίτερη έμφαση επιθυμεί να δώσει στο νεοκλασικό σχολείο της Κατωκοπιάς, εξετάζοντας το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό κτίστηκε.

Η Μονή του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου και οι σχέσεις της με την Κατωκοπιά¹

του Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου, φυσιογνώστη

Η συντήρηση του θεσμού της Εκκλησίας και το φιλανθρωπικό και το ιεραποστολικό έργο της χρειάζονται σημαντικές δαπάνες, οι οποίες καλύπτονται από εισφορές των πιστών και την αξιοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Ο πρώτος γνωστός που εισφέρει για τις ανάγκες της πρώτης Εκκλησίας, της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων, ήταν ένας Ιουδαίος από την Κύπρο, ο Ιωσής, που ονομάστηκε από τους αποστόλους Βαρνάβας (Υιός παρηγορίας), ο εκ των ιδρυτών της Εκκλησίας της Κύπρου και προστάτης της. Συγκεκριμένα, πωλεί ένα χωράφι του και φέρνει τα χρήματα στους Αποστόλους, για τις ανάγκες της Εκκλησίας². Στο πέρασμα των αιώνων, τα περισσότερα προβλήματα αντιμετώπισε η Εκκλησία (Πατριαρχείο) Ιεροσολύμων³, που από τα πρώτα βήματά του γνωρίζει τον κατατρεγμό των Εβραίων (μαρτύριο Αποστόλου Ιακώβου, διακόνου Στεφάνου, φυλακίσεις⁴, οικονομικός αποκλεισμός κ.ά.), τον κατατρεγμό των εθνικών, την καταστροφή της Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ. κατά την επανάσταση των Ιουδαίων εναντίον των Ρωμαίων, τους διωγμούς των Ρωμαίων, τις πολλές αιρέσεις, τις εισβολές Περσών, Αράβων, Σταυροφόρων, Μαμελούκων της Αιγύπτου και Τούρκων.

---

¹ *Εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες προς το Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Βόστρων κ. Τιμόθεο, Έξαρχο του Παναγίου Τάφου στην Κύπρο, τον κ. Πέτρο Σολωμού, Σύμβουλο επί Πολιτιστικών Θεμάτων και Δημοσίων Σχέσεων της Εξαρχίας στην Κύπρο (φωτογραφίες του οποίου παρουσιάζονται στην εργασία αυτή), καθώς και στον καθηγητή Αγαμέμνονα Τσελίγκα του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος για την πολύπλευρη βοήθειά τους για την ετοιμασία της εργασίας αυτής.

² Πραξ. δ' 36-37.

³ Η Εκκλησία Ιεροσολύμων αναγνωρίζεται ως Πατριαρχείο με την 7η πράξη της Δ' Οικουμενικής Συνόδου (Χαλκηδόνα, 451 μ.Χ.): Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Εν Αθήναις 1970², 186. Τα ιερά προσκυνήματα στην Παλαιστίνη είναι γνωστά στην Κύπρο με το γενικό όνομα Άις Τάφος (Άγιος Τάφος), όρος πανελλήνιος. Έτσι, η αντιπροσωπεία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο είναι γνωστή επίσημα ως Εξαρχία του Παναγίου Τάφου.

⁴ Πραξ. δ' 1-3, ε' 17-18, ζ' 58-η' 3, ιβ' 1-5, κα' 30-31.

Γι' αυτό οι πιστοί πάντοτε δίδουν! Από τις σημειώσεις στα περιθώρια εκκλησιαστικών χειρογράφων, αλλά και από άλλες πηγές (κώδικες, επιστολές, έγγραφα μεταβιβάσεων) μαθαίνουμε ότι δίνουν χωράφια, κήπους, χρήματα, δέντρα, ζώα (αγελάδες, γαϊδούρια, μουλάρια), εκκλησιαστικά και άλλα είδη. Σημαντικό μέρος των δωρεών από την Κύπρο δίνονταν στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Ακόμη ο Φίλιππος Φλάτρου δωρίζει τα εισοδήματα του χωριού Τάλα (1523)⁵ και άλλοι ολόκληρες μονές. Η περιουσία αυτή πρέπει να αξιοποιηθεί προς όφελος του Πατριαρχείου, αλλά συχνά γίνεται αρπαγή της από Τούρκους, χριστιανούς άλλων δογμάτων ακόμη και ορθοδόξους. Έτσι, κατά το ταξίδι του Πατριάρχου Ιεροσολύμων Αγίου Λεοντίου Β' (1176-1185) προς τα Ιεροσόλυμα, αυτός στάθμευσε στην Κύπρο (χειμώνας 1176), σε μια προσπάθεια αναδιοργάνωσης και καλύτερης αξιοποίησης της περιουσίας του Πατριαρχείου. Σύντομα κατάφερε να επαναφέρει στην ιδιοκτησία του Πατριαρχείου τα ζώα που είχε αρπάξει ο Επίσκοπος Αμαθούντος, καθώς και άλλη περιουσία του Πατριαρχείου που είχε δημευθεί από ένα φοροεισπράκτορα⁶.

Επιτυχής, μετά από πολύχρονο αγώνα, ήταν η προσπάθεια του Πατριαρχείου κατά την Τουρκοκρατία να επαναφέρει στην ιδιοκτησία του σημαντική έκταση γης στην περιοχή της Κερύνειας, καθώς και άλλες εκτάσεις. Όμως, κατά τη διάρκεια της Ενετοκρατίας, δεν κατάφερε να επανακτήσει τη Μονή του Αγίου Σάββα του Καρόνος στην κοιλάδα του χειμάρρου Διαρίζου.

Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων διέθετε κατά το 19ο αιώνα Μονές [Χρυσοστόμου (στον Κουτσοβέντη), Παναγίας Αψινθιώτισσας (στο Συγαρί), Αγίου Σίλα (στον Ύψωνα), Αγίου Γεωργίου Οριάτου (στην Κυρά), Αγίας Βαρβάρας (στην Αργάκα Πάφου)], μετόχια (Μιας Μηλιάς, Λευκωσίας) και άλλη περιουσία ((αγροί, δέντρα, νερόμυλοι) σε διάφορες περιοχές της Κύπρου⁷.

⁵ Παπαδόπουλος, *Ιστορία* (υποσ. 3), 507.

⁶ Κρίτων Χρυσοχοΐδης, Άγιοι της Κύπρου και Ιεροσόλυμα: Μια αμφίδρομη σχέση, στο Θεόδωρος Χ. Γιάγκου και Πρωτοπρ. Χρυσόστομος Νασσής (επιμέλεια), *Κυπριακή Αγιολογία*, Αγία Νάπα – Παραλίμνι 2015, 579-580.

⁷ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος, Επιστολές (1731-1884)*, Λευκωσία 2007, 143.

Σήμερα η περιουσία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο περιορίζεται στις Μονές Χρυσοστόμου, Αψινθιώτισσας και Αγίου Γεωργίου Οριάτου, όλες κατεχόμενες από τα τουρκικά στρατεύματα από τον Αύγουστο του 1974, σε περιουσία στη Λευκωσία, όπου και η προσωρινή έδρα της Εξαρχίας του Παναγίου Τάφου (Πατριαρχείου Ιεροσολύμων) μετά την κατάληψη της Μονής Χρυσοστόμου), και ο ναός του Αγίου Μαρίου, Επισκόπου Σεβαστείας της Σαμάρειας στο Λυθροδόντα. Στην Εξαρχία στη Λευκωσία βρίσκεται ο Ναός της Θείας Αναλήψεως και του Αγίου Ιερομάρτυρος Φιλουμένου.

Σ' αυτή την παρουσίαση θα γίνει μια πρώτη αναφορά στη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου και τις σχέσεις της με την Κατωκοπιά. Η Μονή βρίσκεται περίπου 4,5 χιλιόμετρα βορειοανατολικά του χωριού Κυρά, στα διοικητικά όρια του οποίου βρίσκεται, και περίπου 10 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Κατωκοπιάς. Η περιοχή είναι ημιορεινή, στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του Πενταδακτύλου. Η Μονή βρίσκεται σε υψόμετρο περίπου 300 μέτρων, στο άκρο ενός χαμηλού οροπεδίου, του οποίου το ύψος φτάνει τα 343 μέτρα. Τα πετρώματα της περιοχής είναι βιοασβεστιτικοί και άλλα ψαμμίτες (αμμόλιθοι), μάργες (άργιλοι πλούσιες σε ανθρακικό ασβέστιο), αμμούχες μάργες, κροκαλοπαγή (αποστρογγυλωμένες πέτρες από τη μεταφορά από το νερό, οι οποίες είναι συγκολλημένες με κάποιο υλικό, όπως το ανθρακικό ασβέστιο), ασβεστόλιθοι και κρητίδες (και τα δύο από ανθρακικό ασβέστιο κυρίως) και άλλα. Η θέση της Μονής είναι δίπλα σε πηγή νερού (το αγίασμα – στα νοτιοδυτικά της), ενώ μικρότερη πηγή υπάρχει στην άλλη πλευρά του οροπεδίου στην περιοχή Στάζουσα. Στην ιδιοκτησία της Μονής υπάρχουν λαξιές (κοιλιάδες) με καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ενώ μεγάλο μέρος της δεν προσφέρεται για καλλιέργεια και χρησιμοποιείται ως βοσκότοπος. Τα νερά της βροχής στα νότια συγκεντρώνονται με ρυάκια στον Οβγό, παραπόταμο του χειμάρρου Σερράχη, ενώ προς τα βόρεια με ρυάκια στο χείμαρρο Αλουπό.

Δε γνωρίζουμε πότε ιδρύθηκε η Μονή. Πάντως πριν το 971 μ.Χ., έτος κατά το οποίο δωρήθηκε σ' αυτή «βίβλος», που γράφτηκε από το ναύαρχο Νικήτα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στην αφιέρωση αναφέρεται ως όνομα της Μονής ως Αγίου Γεωργίου του Οριάτου πλησίον Θεομόρφου, δηλ. κοντά στην κωμόπολη Μόρφου⁸. Σήμερα,

⁸ Η «βίβλος» βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού (ελληνικός κώδικας 497) και περιέχει ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου (Κώστας Χατζηψάλτης, Βυζαντινά και Κυπριακά του 10ου μ.Χ. αιώνα, Προσωπογραφικά –

στους επίσημους χάρτες του Τμήματος Κτηματολογίου και Χωρομετρίας και τους τίτλους ιδιοκτησίας η Μονή αναγράφεται ως Μονή Αγίου Γεωργίου Ρηγάτου. Πώς όμως βρέθηκε η Μονή στην ιδιοκτησία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και μάλιστα γραμμένη ως Μονή Αγίου Γεωργίου Ρηγάτου;⁹ Δεν έχουμε πληροφορίες για τη Μονή κατά το Μεσαίωνα, εκτός από μια καταγραφή το 1533 μ.Χ., κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, για το S(an) Zorzi Orati στην περιοχή της διοικητικής περιφέρειας της Πεντάγειας¹⁰.

Το 1570 με την πρώτη Τουρκοκρατία οι Μονές λεηλατούνται, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1585, κατάσχονται, αλλά μέχρι το 1605 οι πλείστες Μονές είχαν εξαγοραστεί¹¹ από μοναχούς και γενικά την

Τοπωνυμικά – Μοναστηριακά, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 2, Λευκωσία 1993, 245.

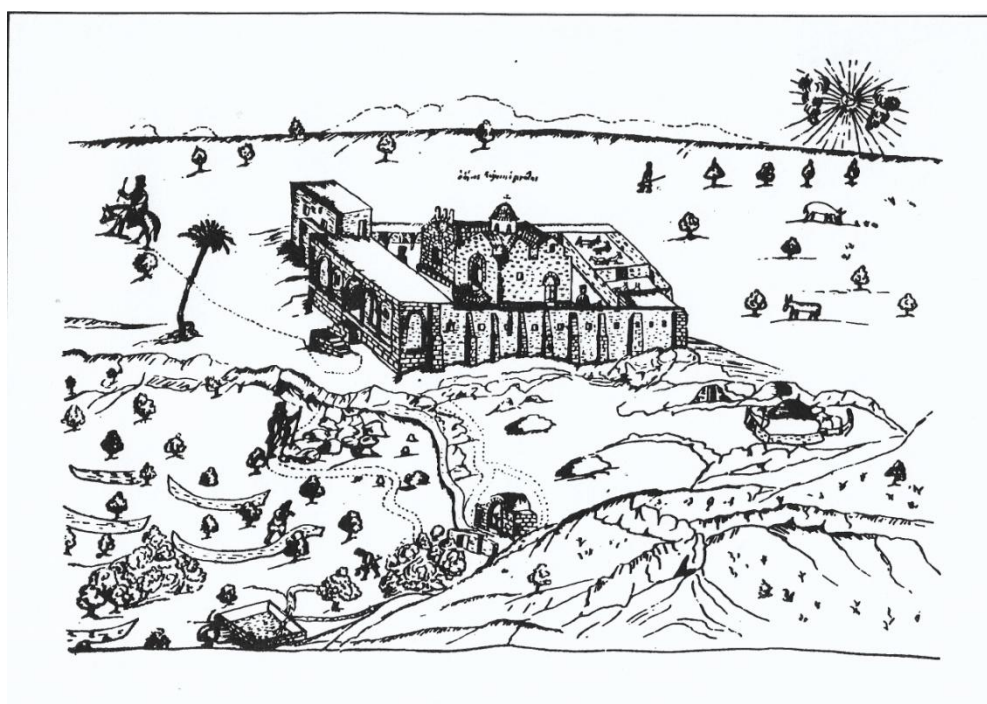
⁹ Η χρήση του επιθέτου Οριάτης φανερώνει ότι η Μονή βρίσκεται σε κάποιο όριο (σύνορο), όπως το όριο ενός οροπεδίου, κάτω από το οποίο αρχίζει μικρή κοιλάδα ή σε κάποιο άλλο όριο. Η χρήση του επιθέτου μάλλον δείχνει την παρουσία και άλλης μονής ή εκκλησίας αφιερωμένης στον Άγιο Γεώργιο στην ευρύτερη περιοχή. Έτσι, στην Κυθρέα έχουμε τις εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου Στρατηλάτη, του Αγίου Γεωργίου Ποταμίτη και του Αγίου Γεωργίου τους Μάντουδους. Κατά τον Κώστα Χατζηψάλτη, η μετατροπή του ονόματος Οριάτης σε Ριγάτης έγινε ως εξής: το Οριάτης με αποβολή του αρχικού φωνήεντος έγινε Ριάτης (κατά το εξάδελφος σε ξάδελφος). Ο Ριάτης με ανάπτυξη ευφωνικού συμφώνου γ (κατά το έρημος σε γέρημος) έγινε Ριγάτης [Χατζηψάλτης, *Βυζαντινά* (υποσ. 8), 251-252]. Χωρίς να αποκλείεται η εξήγηση αυτή, κάποτε χάνεται το γ, π.χ. το λίγο γίνεται λίο. Το γεγονός ότι χρησιμοποιείται επίσης ο τύπος «Ρηγάτης», γενική «Ρηγάτου» [μεσαιωνικό ρηξ, γενική ρηγός από το λατινικό rex, γενική regis (βασιλιάς, γενική βασιλιά)], αυτό είναι πιθανόν να οφείλεται σε αφελή προσπάθεια να εξηγηθεί ο όρος Ριάτης ότι αναφέρεται σε ρήγα (βασιλιά). Στην Κύπρο έχουν δημιουργηθεί αρκετές παραδόσεις και θρύλοι για ρηγαινές (βασιλίσσες). Έτσι, στην περιοχή της Χερσονήσου του Ακάμα, στη βορειοδυτική Κύπρο, τα ερείπια μικρής μονής είναι γνωστά ως Πύργος της Ρήγαινας. Ο εκπρόσωπος (Πρωτοσύγκελλος) του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο Αρχιμανδρίτης Νάρκισσος χρησιμοποιεί για τη Μονή τα ονόματα Οριάτου και Ριάτου [Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 466-467, 487, 489, 492-493, 494-495, 498-499, 748-749]. Στο Κατάστιχο VI της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, η Μονή αναφέρεται ως «άγιος γεώργιος οριγάτης» [Κωστής Κοκκινόφτας – Ιωάννης Θεοχαρίδης, *Μοναστηριακά δεδομένα σύμφωνα με το κατάστιχο VI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου* (1825), *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 4, Λευκωσία 1999, 270].

¹⁰ Ν. Γ. Κυριαζής, *Η Κύπρος υπό τους Λουζινιανούς*, *Κυπριακά Χρονικά*, ΙΓ', Τεύχος Α, Εν Λάρνακι 1937, 55.

¹¹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, *Ενετίσιν 1788* (επανέκδοση, επ. Άντρου Παυλίδη, Λευκωσία 1977), 456, 458.

Εκκλησία και λαϊκούς, χριστιανούς και κάποιες από αυτές δωρήθηκαν στην Εκκλησία της Κύπρου, το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και τη Μονή Σινά.

Ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Γρηγόροβιτς Μπάρσκυ (επισκέφθηκε τέσσερις φορές την Κύπρο μεταξύ 1726-1736) αναφέρει ότι η Μονή Χρυσοστόμου δωρήθηκε στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, μετά από επίσκεψή του στους Αγίους Τόπους από ένα χριστιανό, που την είχε εξαγοράσει. Κατά παρόμοιο μάλλον συνέβη και με τις άλλες μονές και μετόχια του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο¹². Ο Μπάρσκυ, που επισκέφθηκε τη Μονή του Αγίου Γεωργίου Οριάτου

Το σχέδιο του Μπάρσκυ για τη Μονή Αγ. Γεωργίου (1735)

το 1735, γράφει για οικοδομικές εργασίες που γίνονταν στη Μονή το 1570, όταν έγινε η τουρκική επίθεση κατά της Κύπρου.

Σύμφωνα με το σχέδιο που έκανε κατά την επίσκεψή του ο Μπάρσκυ και την περιγραφή της, γύρω από τη Μονή υπήρχε

¹² Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, 2, Λευκωσία 1994, 686. Περί το 1700 είχε υπαχθεί στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων η Μονή Παναγίας Αψινθιώτισσας η οποία βρίσκεται βόρεια του χωριού Συγχαρί [Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή Χρυσοστόμου του Κουτσοβέντη, Απόστολος Βαρνάβας*, Τόμος ΙΘ', Τεύχος 5-6, Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1958, 90].

περιτοίχισμα, που στη νότια πλευρά, που ήταν απότομη (στο χείλος μικρού κρημνού), υπήρχαν αντηρίδες. Στη δυτική πλευρά υπήρχε ωραίο πρόπυλο με πέτρινα σκαλοπάτια μπροστά, στη βορειοδυτική πλευρά, σε διώροφο κτίριο, δύο ως τρία κελλιά και στην ανατολική πλευρά μάντρες ζώων και βοηθητικά κτίρια. Στο μέσο της αυλής βρίσκονταν δύο ενωμένες εκκλησίες, από τις οποίες η νότια ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένη με τρούλο, όπου τελούνταν οι ακολουθίες. Η εκκλησία αυτή έχει πολλές τοιχογραφίες, είναι διακοσμημένη με μάρμαρο και η στέγη υποβαστάζεται από τέσσερις κίονες. Ενωμένη με αυτή είναι μια καμαροσκεπής εκκλησία ετοιμόρροπη. Στα δυτικά της Μονής υπάρχει σπηλιά, που προχωρεί κάτω από τον κήπο και το χώρο των θεμελίων, και πέτρινη δεξαμενή για συγκέντρωση του νερού της πηγής, που περιβάλλεται από κτίσμα. Οι μοναχοί ζούσαν από τη γεωργία και την κτηνοτροφία (αίγες και πρόβατα), αλλά έκαναν και εκτροφή ψαριών στο γειτονικό χωρίο Κυρά, όπου είχαν ενοικιάσει τη δεξαμενή της και είχαν κτίριο για διαμονή τους κυρίως το καλοκαίρι. Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων έστελλε στη Μονή κάθε τέσσερα χρόνια ένα διαχειριστή κληρικό¹³. Όμως, η εικόνα που έχουμε σήμερα για τα κτίρια της Μονής είναι πολύ διαφορετική. Ας δούμε όμως τι συνέβη.

Κατά το 19ο αιώνα έχουμε αρκετές πληροφορίες για τις Μονές του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο. Έτσι, η Μονή Χρυσοστόμου, τουλάχιστο μέχρι περίπου τα μέσα του 19ου αιώνα δεν πλήρωνε φόρους, ενώ οι άλλες μονές και τα μετόχια πλήρωναν μόνο το φόρο της δεκάτης, δηλαδή τουλάχιστον το ένα δέκατο της γεωργικής παραγωγής. Η Μονή το 1800 είχε πέντε μοναχούς και το 1825 έξι, έναντι ένδεκα και δέκα αντίστοιχα της Μονής Χρυσοστόμου και μηδέν και τρεις αντίστοιχα της Μονής Αγίας Βαρβάρας, δηλαδή οι τρεις επανδρωμένες Μονές του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων είχαν δεκαέξι μοναχούς το 1800 και δεκαεννέα το 1825. Λόγω των σφαγών που έκαναν οι Τούρκοι το 1821, της καταλήστευσης των Μονών και της Εκκλησίας γενικότερα και της όλης έκρυθμης κατάστασης που ακολούθησε¹⁴, τέσσερις από τους έξι

¹³ Ανδρέας Στυλιανού, Αι περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρσκυ- Πλάκα-Αλπόβ άλλως Βασιλείου Μοσκοβορώσσου Κιεβοπολίτου εν Κύπρω, *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΚΔ', Λευκωσία-Κύπρου 1957, 55-56. Παυλίδης, *Η Κύπρος* (υποσ. 12), 688, 693, 709.

¹⁴ Χρονικό της Λύσης, στο Σάββας Κ. Ευστούρης, *Η κωμόπολη της Λύσης, Ιστορική, Κοινωνική, Γεωργική και Λαογραφική Επισκόπηση*, Λευκωσία-Κύπρος 1980, 336. Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Εν Λευκωσία 1970², 288.

μοναχούς της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου την εγκατέλειψαν, αλλά ήλθαν άλλοι τέσσερις σ' αυτή και έτσι ο αριθμός των μοναχών της παρέμεινε σταθερός (έξι)¹⁵.

Σε παλαιότερες εποχές αποστέλλονταν από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων για τη διαχείριση της περιουσίας του στην Κύπρο δύο ή τρεις μοναχοί του στην Κύπρο¹⁶. Αντιπρόσωπος του Πατριαρχείου στην Κύπρο ήταν ο Πρωτοσύγκελλος και για κάποιες μονές υπήρχει ηγούμενος. Στην πραγματικότητα οι ηγούμενοι αυτοί ήταν επιστάτες, δηλαδή διαχειριστές (ενοικιαστές) της περιουσίας που τους εμπιστευόταν το Πατριαρχείο. Στις μονές και τα μετόχια υπήρχαν και Κύπριοι μοναχοί και εργαζόμενοι. Το 19ο αιώνα ο αριθμός των Αγιοταφικών μοναχών που αποστέλλονταν από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων στην Κύπρο είναι πάλι μειωμένος (μέχρι δύο). Συχνά ο Πρωτοσύγκελλος είναι και Ηγούμενος της Μονής Χρυσοστόμου.

Ο πιο γνωστός Πρωτοσύγκελλος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο κατά το 19ο αιώνα είναι ο τρίτος κατά σειρά γνωστός κατά το 19ο αιώνα, ο Αρχιμανδρίτης Νάρκισσος, με δύο θητείες στην Κύπρο. Ηγούμενος στη Μονή Χρυσοστόμου από το 1836, γίνεται και Πρωτοσύγκελλος το 1844-1858 και στη δεύτερη θητεία του Ηγούμενος της Μονής Χρυσοστόμου (1867-1876). Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων αποφασίζει να στείλει κάποιους επιπλέον Αγιοταφίτες μοναχούς για καλύτερη αξιοποίηση της περιουσίας του στην Κύπρο, αλλά κάνει το λάθος να τους αφήσει ανεξάρτητους και όχι υπό τον έλεγχο του Νάρκισσου. Έτσι, ο Κύπριος Ηγούμενος της Μονής του Αγίου Σίλα πεθαίνει αφήνοντας χρέη 15605 γρόσια και τη Μονή σε κακή κατάσταση, ενώ αυτός του Αγίου Οριάτου που έστειλε το Πατριαρχείο παύεται και απομακρύνεται από τη Μονή με χρέη πέραν των 20000 γροσιών¹⁷.

Η Εκκλησία της Κύπρου ασκούσε ένα είδος εποπτείας στις μονές και τα μετόχια του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και της Μονής Σινά. Έτσι, φρόντιζε, σε συνεννόηση με το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, για το διορισμό Επιτρόπου¹⁸ σε Λάρνακα, Λευκωσία και Λεμεσό, δηλαδή αξιόλογων πολιτών, για να βοηθούν τους

¹⁵ Κοκκινόφτας - Θεοχαρίδης, *Μοναστηριακά* (υποσ. 9), 244, 253, 255, 256.

¹⁶ Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 21, 388.

¹⁷ Ό.π., 213, 737, 769.

¹⁸ Ό.π., 217-223, 229, 382-383.

κληρικούς, να εποπτεύουν και να προστατεύουν τα συμφέροντα του Πατριαρχείου, ιδίως με ενέργειες προς τις τουρκικές αρχές.

Ο Αρχιμανδρίτης Νάρκισσος ήταν αποτελεσματικός, ζούσε σ' ένα μικρό δίκωρο δωμάτιο στο Μετόχι Μιας Μηλιάς, την κατεξοχήν γεωργική γη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο. Παρά τις κατά καιρούς κατηγορίες εναντίον του (ιδίως όταν παρέδιδε περιουσία του Πατριαρχείου στην Κύπρο στον αντικαταστάτη του), η εκτίμησή μου είναι ότι προστάτευσε τα συμφέροντα του Πατριαρχείου στην Κύπρο, αλλά και τα δικά του, γιατί στην πραγματικότητα ήταν ενοικιαστής περιουσίας του Πατριαρχείου¹⁹.

Από την αλληλογραφία μεταξύ Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και Κύπρου μαθαίνουμε κάποια ενδιαφέροντα:

-Το 1848 έφτασε στην Κύπρο ένας Μαρωνίτης επίσκοπος, ο οποίος έκρινε ότι κάποιες μονές και μοναστηριακές περιουσίες ανήκαν στους Μαρωνίτες. Έτσι, σφράγισε την Εκκλησία και τα κτίρια της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου. Ο Νάρκισσος αφαίρεσε τις σφραγίδες και συνοδευόμενος από δημογέροντες και άλλους πλούχιοντες, ενημέρωσε τον Τούρκο διοικητή της Κύπρου Ισμαήλ Αζίζ Πασά, ο οποίος υποχρέωσε το Μαρωνίτη επίσκοπο σε απολογία²⁰.

-Ο Νάρκισσος πήγε τουλάχιστο δύο φορές στην Κωνσταντινούπολη, για να φέρει φερμάνια (αντίγραφα τους), για προστασία της περιουσίας του Πατριαρχείου στην Κύπρο, ξοδεύοντας 35000 γρόσια²¹.

-Κινεί δικαστικές αγωγές εναντίον καταπατητών της περιουσίας του Πατριαρχείου και επαναφέρει στην ιδιοκτησία του περιουσίες που αρπάχτηκαν²².

-Προσπαθεί να κινητοποιήσει το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων για επανάκτηση των δύο νερόμυλων της Κυθρέας, που είχαν αρπάξει οι Τούρκοι το 1821²³.

-Προσπαθεί, αλλά ανεπιτυχώς, να πείσει το Πατριαρχείο να πωλήσει μεμονωμένα και ασύμφορα κτήματα.

-Συνήθως χρησιμοποιεί τη σωστή ονομασία της Μονής: Οριάτου ή Ριάτου²⁴.

¹⁹ Ό.π., 181-183, 191-193, 197-198.

²⁰ Ό.π., 161-162, 380-383.

²¹ Ό.π., 173, 498-499.

²² Ό.π., 148-151.

²³ Ό.π., 163-166.

²⁴ Βλ. υποσ. 8.

-Αρχίζει την ανοικοδόμηση της Εκκλησίας της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου, η οποία διακόπτεται με την αναχώρησή του από την Κύπρο το 1858. Η ανοικοδόμηση της Εκκλησίας θα τελειώσει το 1862 με δαπάνη του Πατριαρχείου²⁵.

Η εκκλησία που κτίστηκε (μήκος αψίδας ιερού βήματος-δυτικού τοίχου περίπου 16,20 μέτρα και πλάτος περίπου 8,70 μέτρα) είναι καμαροσκεπής, χωρισμένη με σειρά τεσσάρων μονολιθικών κιόνων σε δύο κλίτη, με ξεχωριστή στέγη για το κάθε κλίτος. Αψίδα ιερού βήματος υπάρχει μόνο στο νότιο κλίτος και δίπλα της (στα ανατολικά) υπάρχει πηγάδι. Στην εκκλησία ο Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος κατέγραψε υπολείμματα δύο τοιχογραφιών (Άγιος Ευθύμιος, Άγιος Θεοδόσιος ο Κοινοβιάρχης), ελάχιστα ίχνη των οποίων εντοπίζονται μέχρι σήμερα. Η παρουσία τους και το σχέδιο της Μονής από του Μπάρσκυ το 1735 βεβαιώνουν ότι κάποια τμήματα της προϋπάρχουσας εκκλησίας διατηρήθηκαν και ενσωματώθηκαν στη νέα εκκλησία. Ο ίδιος κατέγραψε πέντε μεγάλες εικόνες, από τις οποίες η μια ήταν δωρεά κατοίκων της Κατωκοπιάς. Στα βόρεια της εκκλησίας υπάρχουν βοηθητικά κτίρια και στα νοτιοδυτικά της υπάρχουν κελλιά («ηγουμενείο»), τα οποία δεν είναι αυτά που ζωγράφησε ο Μπάρσκυ. Πάντως το 1881 τα δωμάτια της Μονής ήταν «καταπεπτωκότα». Η πηγή περιβάλλεται από χαμηλό κτίσμα, μέτρο προστασίας από την αρπακτικότητα των Τούρκων²⁶.

Επί Ηγουμένου της Μονής Χρυσοστόμου και Εξάρχου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο Αρχιμανδρίτη Ιππολύτου

²⁵ Ο Αρχιμανδρίτης Νάρκισσος είχε υπολογίσει την απαιτούμενη δαπάνη για ανοικοδόμηση της εκκλησίας, της οποίας ο τρούλος είχε καταπέσει πριν αρκετά χρόνια, σε 50000 γρόσια [Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 162- 163, 492].

²⁶ α'. Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή Χρυσοστόμου του Κουτσοβέντη, Απόστολος Βαρνάβας*, Τόμος Κ', Τεύχος 11-12, Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1959, 207. β'. Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή Χρυσοστόμου του Κουτσοβέντη, Απόστολος Βαρνάβας*, Τόμος ΚΑ', Τεύχος 11-12, Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1960, 348. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 162-163, 768-769. Παυλίδης, *Η Κύπρος* (υποσ. 12), 693. Η νέα εκκλησία που κτίστηκε είχε τις ίδιες διαστάσεις με την προηγούμενη, όπως δείχνει σύγκριση των διαστάσεων που κατέγραψαν κατά προσέγγιση οι Τσικνόπουλλος και Μπάρσκυ. Στο νότιο κλίτος της εκκλησίας, όπου παλαιότερα υπήρχε τρούλος, η στέγη σχηματίζει σταυροθόλια. Μελέτη (αδημοσίευτη) σχετική με τα οικοδομήματα της Μονής έχει κάνει ο Μάριος Πέτρου Σολωμού (από τη Φυλλιά), προσφιλής υιός του Πέτρου Σολωμού, Συμβούλου επί Πολιτιστικών Θεμάτων και Δημοσίων Σχέσεων της Εξαρχίας του Παναγίου Τάφου στην Κύπρο.

Μιχαηλίδη (1933-1939), έγινε ανακαίνιση της Εκκλησίας. Επί Ηγούμενου και Εξάρχου Αρχιμανδρίτη Ονουφρίου Μουστάκη έγινε στήριξη και ανακαίνιση της εκκλησίας (1955), όπως αναφέρεται σε εντοιχισμένη πλάκα στο νότιο τοίχο της. Την ίδια περίοδο έγινε και ανακαίνιση των κτισμάτων της και κατασκευή μεγάλης δεξαμενής από μπετόν, για τη συγκέντρωση του νερού της πηγής (αγιάσματος)²⁷.

Μετά την αναχώρηση από την Κύπρο του Αρχιμανδρίτη Νάρκισσου το 1876, η οικονομική διαχείριση της περιουσίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο κατέρρευσε. Ήδη από χρόνια η Μονή της Αγίας Βαρβάρας είχε εγκαταλειφθεί, ενώ οι Μονές Αγίου Γεωργίου Οριάτου και Αγίου Σίλα ήταν χρεωμένες με μεγάλα ποσά, που ουσιαστικά επιβάρυναν το Πατριαρχείο. Γιατί όμως απέτυχε η διαχείριση; Κάποιες από τις βασικές αιτίες είναι οι εξής:

α'. Κάποιοι από τους διαχειριστές/επιστάτες (ενοικιαστές) δεν είχαν τις απαραίτητες γνώσεις και πείρα. Συγκεκριμένα, στάληκε πρώην καθηγητής πανεπιστημίου, ασθενής να αναλάβει Πρωτοσύγκελλος (1858-1860)²⁸.

β'. Η βροχόπτωση της περιοχής της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου, περίπου 330 χιλιοστόμετρα μέση ετήσια βροχόπτωση, επέτρεπε ξηρικές καλλιέργειες, ενώ η πηγή του νερού επέτρεπε την καλλιέργεια μικρής έκτασης και καλοκαιρινών ειδών, εξαιτίας και της πέτρινης δεξαμενής που είχε κατασκευαστεί. Όμως, οι ανομβρίες ήταν συχνές. Έτσι το 19ο αιώνα, σύμφωνα με το «Χρονικό της Λύσης»²⁹, είκοσι τέσσερα χρόνια ήταν ανομβρία, τέσσερα χρόνια η παραγωγή καταστράφηκε από άλλες δυσμενείς καιρικές συνθήκες (θερμοί άνεμοι, υπερβολική βροχόπτωση το καλοκαίρι), δεκαέξι χρόνια η παραγωγή ήταν μέτρια και πενήντα έξι καλή. Περίπου η ίδια

²⁷ Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά* (υποσ. 26α), 207. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά* (υποσ. 26β), 350-351.

²⁸ Πρόκειται για τον Αρχιμανδρίτη Διονύσιο Κλεόπα, πρώτο Διευθυντή της Θεολογικής Σχολής Σταυρού του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και κατόπι καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, απ' όπου αποχώρησε λόγω ασθενείας. Κατά την παραμονή του στην Κύπρο βοήθησε τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Α' να ρυθμίσει τα της ελληνικής παιδείας της Κύπρου: Παπαδόπουλος, *Ιστορία* (υποσ. 3), 807-808. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 179-183.

²⁹ Χρονικό της Λύσης (υποσ. 14), 334-344. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 63, 68, 74, 82, 689-690, 695-696.

κατάσταση επικρατούσε και στην κύρια γεωργική περιοχή του Πατριαρχείου στην Κύπρο (Μια Μηλιά). Οι ανομβρίες (δηλ. οι περίοδοι κατά τις οποίες η βροχόπτωση ήταν χαμηλή) είχαν ως συνέπεια χαμηλή ή καθόλου παραγωγή. Κάποιες από αυτές διαρκούσαν χρόνια. Στις ανομβρίες οι τιμές των σιτηρών και των άλλων τροφίμων ανέβαιναν πολύ και ήταν περίοδος μεγάλης δυστυχίας. Όταν οι τιμές ανέβαιναν πολύ και οι γεωργοί συχνά δεν είχαν αρκετά χρήματα για να αγοράσουν ούτε τους απαραίτητους σπόρους, αρκετοί από αυτούς μετανάστευαν στο εξωτερικό.

γ'. Καταστροφή της παραγωγής από ακρίδες. Εξήντα δύο είδη ακρίδων, με πιο επικίνδυνο είδος το *Doclostaurus maroccanus*, μπορούσαν να προκαλέσουν μέχρι ολική καταστροφή της παραγωγής. Επειδή μεγάλη έκταση της περιοχής της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου δεν μπορούσε να οργωθεί, λόγω της σύστασής της (πράγμα που συνέβαινε και σε άλλες περιοχές του Πατριαρχείου στην Κύπρο), ήταν τόπος που δεν καταστρέφονταν οι ωμάζες με τα αυγά που γεννούσαν οι ακρίδες. Για αντιμετώπιση των ακρίδων, μαζεύονταν και καταστρέφονταν οι νεαρές (άπτερες) ακρίδες (με κοφίνια και έπειτα με απόχες) και οι ωμάζες. Πολλές φορές έρχονταν σμήνη ακρίδων, όπως της *Schistocerca gregaria* από γειτονικές χώρες της Αφρικής και κατέστρεφαν την παραγωγή³⁰.

δ'. Από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα αρχίζει σταδιακά να αλλάζει το φορολογικό καθεστώς της περιουσίας του Πατριαρχείου στην Κύπρο. Ενώ μέχρι τότε η Μονή Χρυσοστόμου δεν πλήρωνε φόρους και οι άλλες μονές και μετόχια πλήρωναν μόνο το φόρο της δεκάτης, τους επιβάλλονται νέες φορολογίες, πλέον των έκτακτων βαριών φορολογιών και της διαχρονικής απομύζησης των εισοδημάτων τους με διάφορους τρόπους³¹.

ε'. Όπως κάθε επιχείρηση, έτσι και η διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας έπρεπε να έχει αρκετά δικά της κεφάλαια. Αυτό συνήθως δε συνέβαινε, γι' αυτό οι διαχειριστές υποχρεώνονταν να δανείζονται και μάλιστα με τον ψηλό τόκο που ίσχυε τότε³².

³⁰ Gilles Grivaud, Δίκαιον – Οικονομία, στο Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (εκδότης), *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος ΣΤ' (Τουρκοκρατία), Λευκωσία 2011, 320-321. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 6), 32, 66, 68, 70, 87-93, 482, 573.

³¹ Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 236-237, 238, 240, 241-262, 456-457, 718, 720. Grivaud, Δίκαιον (υποσ. 30), 332-333. Φιλίππου, *Η Εκκλησία* (υποσ. 14), 286-289.

³² Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 750, 758.

στ'. Η μείωση του αριθμού των μοναχών των μονών και των μετοχίων του Πατριαρχείου στην Κύπρο. Έτσι ενώ το 1825 υπήρχαν δεκαεννέα μοναχοί, το 1880 υπήρχαν έξι, από τους οποίους οι τέσσερις είχαν ουσιαστικά εγκαταλείψει τις μονές τους ή δεν έδειχναν το δέοντα σεβασμό στον Ηγούμενο της Μονής Χρυσοστόμου Αρχιμανδρίτη Αβράμιο, όπως αναφέρει ο ίδιος σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Ιερόθεο, απαντώντας σε κατηγορίες τους εναντίον του³³. Επειδή η χρήση ξένων εργατικών χεριών αυξάνει αρκετά τα έξοδα, η γεωργική εκμετάλλευση των μονών και των μετοχίων είχε καταστεί ασύμφορη³⁴. Γι' αυτό από το 1878 το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων ενοικιάζει κτήματα της Μονής της Αγίας Βαρβάρας, το 1879 τα κτήματα της Μονής του Αγίου Σίλα και το 1880 αποφασίζεται η ενοικίαση των υπόλοιπων μοναστηριακών κτημάτων, πλην της Μονής Χρυσοστόμου, όπου θα εδρεύει ο εκπρόσωπος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο³⁵. Η ενοικίαση των κτημάτων επιβαλλόταν και από το γεγονός ότι η Βρετανική αποικιακή κυβέρνηση της Κύπρου επέβαλλε πρόστιμο ή δήμευε κτήματα που δεν καλλιεργούνται για κάποιο χρονικό διάστημα³⁶. Έτσι, με την εφαρμογή της απόφασης αυτής στην Κύπρο αποστελλόταν από τα Ιεροσόλυμα ένας κληρικός ως «Έξαρχος του Παναγίου Τάφου» και Ηγούμενος της Μονής Χρυσοστόμου.

Για να γίνει πιο σαφής η εικόνα της επικρατούσας τότε κατάστασης, πρέπει να δούμε τι συνέβαινε το 19ο αιώνα στην Εκκλησία της Κύπρου. Οι σφαγές της θρησκευτικής, της πολιτικής και της οικονομικής ηγεσίας της Κύπρου, οι οποίες συνοδεύτηκαν από λαφυραγωγίες, κατάσχεση περιουσιών και οικονομική απομύζηση της Αρχιεπισκοπής, των Μητροπόλεων, των μονών, των εκκλησιών και των πολιτών, συνθήκες που συνεχίστηκαν έντονα για αρκετά χρόνια, επιβάρυναν ακόμη περισσότερο την άσχημη οικονομική κατάσταση της Εκκλησίας, η οποία υφίστατο συνεχή οικονομική απομύζηση από τους Τούρκους. Γι' αυτό οι περισσότερες μονές δεν άντεξαν και έτσι διαλύθηκαν το 19ο αιώνα. Συγκεκριμένα από τις είκοσι πέντε μονές της Αρχιεπισκοπικής περιφέρειας και τις

³³ Ό.π. 758-760.

³⁴ Ό.π. 716-717.

³⁵ Ό.π. 196-197, 715, 756-757.

³⁶ Νίκος Χριστοδούλου, Η περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 2, Λευκωσία 1993, 382, 387-388. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο* (υποσ. 7), 732-735.

Σταυροπηγιακές μονές (οι οποίες υπάγονταν στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου), επιβίωσαν μόνο οι τρεις Βασιλικές και Σταυροπηγιακές Μονές (Κύκκου, Μαχαιρά και Αγίου Νεοφύτου), δηλαδή οι είκοσι δύο (88%) διαλύθηκαν και η κτηματική περιουσία τους πέρασε στην Αρχιεπισκοπή, η οποία φρόντισε για την ενοικιάσή της. Ανάλογες καταστάσεις υπήρχαν και στις τρεις Μητροπολιτικές περιφέρειες, π.χ. στη Μητροπολιτική περιφέρεια Κυρηνείας από τις είκοσι περίπου μονές παρέμεινε σε λειτουργία μόνο αυτή του Αγίου Παντελεήμονα στη Μύρτου, ενώ στη Μητροπολιτική Περιφέρεια Πάφου οι Μονές Τροοδίτισσας και Χρυσορρογιάτισσας. Έτσι τον Ιούλιο του 1895, με αγγελία της σε εφημερίδα, η Μητρόπολις Κιτίου προσφέρει προς ενοικίαση κτήματα διαλυμένων μονών στην επαρχία Λεμεσού³⁷.

Η ενοικίαση της αγροτικής περιουσίας του Πατριαρχείου στην Κύπρο δεν απέδιδε αρκετά, γι' αυτό το Πατριαρχείο αποφάσισε την πώλησή της (με εξαίρεση εκείνη της Μονής Χρυσοστόμου) και την αντικατάστασή της με αστική περιουσία. Έτσι, το 1908 το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων προτείνει στη Μονή Κύκκου και στη Μητρόπολη Κυρηνείας την ανταλλαγή της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου με δική τους αστική ή έστω αγροτική περιουσία³⁸. Λόγω και του εμπειρίστατου της Κυπριακής Εκκλησίας (Αρχιεπισκοπικό ζήτημα, 1900-1910), η υπόθεση δεν προχώρησε και συνεχίστηκε η ενοικίαση των κτημάτων της Μονής.

Κάποια περίοδο κτήματα της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου ενοικίασαν κάτοικοι της Κατωκοπιάς. Βρίσκουμε στοιχεία για την περίοδο από το 1905³⁹ ως το 1944-1945. Συγκεκριμένα, η εικόνα του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, που έγινε στη Μονή Σταυροβουνίου το 1909 γράφει επιστάσια Χαραλάμπους Χατζηχριστοδούλου και Χατζηλοΐζου Παπαχριστοδούλου εκ Κατωκοπιάς. Τα έτη 1908 και 1909 ήταν καλά από γεωργικής πλευράς και αυτοί ανταπέδωσαν την ευλογία του Θεού, εκτός από το ενοίκιο, και με την κατασκευή της εικόνας. Ο Χατζηλοΐζος (Ρίζα Κατωκοπιάς XVII 2α) ήταν γιος του Παπαχριστόδουλου, που έγραψε

³⁷ Κοκκινόφτας - Θεοχαρίδης (υποσ. 9), 250.

³⁸ Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Μονή Κύκκου και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 6, Λευκωσία 2004, 357-358, 399.

³⁹ Προφορική μαρτυρία από το 1905, γραπτή μαρτυρία από το 1909.

το τραγούδι του Λαζάρου (Έαρ ημίν επέφανε τοις πάσι το μηνύον ...), που λεγόταν στην Κατωκοπιά και στην ευρύτερη περιοχή Μόρφου. Ο Παπαχριστόδουλος ήταν αδελφός του Σακελλάριου Πέτρου και ήταν παιδιά ενός άλλου Σακελλάριου (που δεν γνωρίζουμε το όνομά του), ο οποίος ήταν γιος του Πρωτόπαπα Λοΐζου (από το Αργάκι), που ήταν γιος του Χατζηπρωτόπαπα Ζένιου (από το Αργάκι), δηλαδή ήταν γιος, εγγονός, δισέγγονος, τρισέγγονος ιερέων και ανεψιός τριών ιερέων). Ο Χαράλαμπος Χατζηχριστοδούλου (Ρίζα Κατωκοπιάς ΧΧ 1), διετέλεσε κοινοτάρχης Κατωκοπιάς και ήταν γιος του Χατζηττοουλή που ήρθε από το Αργάκι στην Κατωκοπιά και παντρεύτηκε τη Χατζημηλού Χατζηχαράλαμπου. Ο Χατζηττοουλής προέρχεται από την οικογένεια του Χατζηπρωτόπαπα Ζένιου από το Αργάκι. Δηλαδή, οι δυο ενοικιαστές-διαχειριστές, «επιστάτες» κατά τη μοναστηριακή έκφραση, ήταν εξ αίματος συγγενείς και διαμοίραζαν τα κτήματα και σε άλλους ενδιαφερόμενους κατοίκους της Κατωκοπιάς. Η περιοχή ενοικιαζόταν κάθε τέσσερα χρόνια, και οι καλλιέργειες ήταν σιτηρά (σιτάρι, κριθάρι), κουκκιά, φασόλια, αρτυσιά και άλλα, ενώ η μικρή περιοχή που αρδευόταν από την πηγή του νερού χρησίμευε και για την καλλιέργεια και παραγωγή μελιτζάνων, πιπεριών, μπάμιων, αγγουριών, ντοματών και άλλων.

Για το θερισμό των σιτηρών χρησιμοποιούσαν και εργάτες και εργάτριες από την Κατωκοπιά, που διέμεναν στην ύπαιθρο, ενώ για το ξεχόρτισμα της αρτυσιάς, που γινόταν το χειμώνα (Φεβρουάριο κυρίως) χρησιμοποιούσαν εργάτριες από το γειτονικό χωριό Αγία Μαρίνα. Τα φορτωμένα ζώα διακινούσαν τα φορτία μέσω Κυράς και του δρόμου των Βουναρουλιών (στα ανατολικά της Κατωκοπιάς), ενώ όταν τα ζώα ήταν ξεφόρτωτα, μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν και το δρόμο Κυράς – Κατωκοπιάς.

Η πληρωμή του ενοικίου για τη Μονή του Αγίου Γεωργίου Οριάτου γινόταν στον Έξαρχο του Παναγίου Τάφου στη Μονή Χρυσοστόμου στις 13 Σεπτεμβρίου. Την ημέρα αυτή, αντιπροσωπεία από την Κατωκοπιά πήγαινε στη Μονή Χρυσοστόμου, πλήρωνε το ενοίκιο, συμμετείχε στον εσπερινό και, μετά τη θεία λειτουργία της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού την επόμενη και το πρόγευμα, επέστρεφαν στην Κατωκοπιά. Άλλοι γνωστοί καλλιεργητές από την Κατωκοπιά είναι οι Χριστόδουλος (Ττόουλος) Χαράλαμπος, Χριστόδουλος Χατζηγέρου, Λοΐζος Κόνιζος, Αργυρός Χατζηλοή (που ήταν κάποια περίοδο διαχειριστής), Γιαννής Μιχαήλ, Χατζηστυλλής Χατζημιχαήλη Ππαραλίκκη, Γιαννής Χατζηστυλλή (ηγετική μορφή),

Κυριάκος Γιαννή Χατζηστυλλή (Κούσεττος), Σταύρος Κονόμου και άλλοι.

Τη δεκαετία του 1930 το ενδιαφέρον αρκετών κατοίκων της Κατωκοπιάς για ενοικίαση κτημάτων της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου μειώθηκε. Μερικοί βασικοί λόγοι είναι οι εξής:

α'. Το λαγούμι της Παλλουδερής (από το 1916) και αργότερα αυτά του Σκλινικάριου (1934) και του Κτιρκότικου (1936) μετέτρεψαν σε αρδεύσιμη γη αρκετές εκτάσεις της Κατωκοπιάς, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της γης του Αγίου Γεωργίου δεν ήταν αρδεύσιμη.

β'. Μετά από πολύ καιρό παρενοχλήσεων των κατοίκων της Κατωκοπιάς από κατοίκους των γειτονικών χωριών Πάνω και Κάτω Ζώδειας, οι οποίοι τους εμπόδιζαν να ποτίζουν τα χωράφια τους από το νερό του ποταμού της Περιστερώνας, παραπόταμου του χειμάρρου Σερράχη, το οποίο έφτανε στη γη του χωριού με το δήμεμα (αρδευτικό αυλάκι) Ναός, οι Κατωκοπιίτες κατάφεραν να μην τους ενοχλούν.

γ'. Στο τέλος της δεκαετίας του 1920, έγινε Αρδευτική Επιτροπή στην Κατωκοπιά, μέλη της οποίας (Γεώργιος Κόκκινος, Νικολής Χ. Σπανού) με άροτρα συρόμενα από μουλάρια αύξησαν το μήκος των αυλακιών που έπαιρναν νερό από το δήμεμα του Ναού και έτσι αυτό αξιοποιείτο καλύτερα και σε μεγαλύτερες εκτάσεις.

δ'. Άρχισαν επεισόδια εις βάρος των Κατωκοπιτών ενοικιαστών από κατοίκους γειτονικού με τη Μονή χωριού, πλέον των διαχρονικών κλοπών εις βάρος των ενοικιαστών.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ο Έξαρχος του Παναγίου Τάφου στην Κύπρο και Ηγούμενος της Μονής Χρυσοστόμου Αρχιμανδρίτης Ονούφριος Μουστάκης καταφέρνει, παρά τις ισχυρές αντιδράσεις κατοίκων της Κυράς, να πωλήσει κάποια κτήματα της Μονής. Έτσι, σήμερα η κτηματική περιουσία της Μονής του Αγίου Γεωργίου Οριάτου στην Κυρά είναι μόνο 4366 δεκάρια.

Τον Αύγουστο του 1974 η περιοχή της Μονής κατελήφθη από τουρκικά στρατεύματα, βεβηλώθηκε, λεηλατήθηκε, ανασκάφηκε το δάπεδό της για αναζήτηση θησαυρών και ανατράπηκε η αγία τράπεζα. Στο εσωτερικό της δεν υπάρχει τίποτε από τον εξοπλισμό της (εικονοστάσι, εικόνες κ.ά.). Τα βοηθητικά κτίρια της Μονής και τα κελλιά έχουν καταρρεύσει.

Σημείωση: Φωτογραφίες της Μονής εμφανίζονται στις σελίδες 157-158.

The Monastery of Saint Georghios Oriatis and its connections with the village of Katokopia

Summary

by Andreas C. Christodoulou

The Monastery of St. Georghios Oriatis (setting boundaries, borders) is located near the village of Kyra, a neighboring village of Katokopia, in northwestern Cyprus, at the foot of the Pentadaktylos Mountains. The first evidence of its existence is in 971 A.D. Its existence is verified again in 1533. In 1585 the Monastery was confiscated by the Turkish Ottoman conquerors, but it was acquired by a christian. The christian donated it to the Patriarchate of Jerusalem, in whose possession is located since those days. The slaughter of ecclesiastical, political and economic leaders of Cyprus in 1821, the looting, and the constant economic siege of the Church and monasteries by the Ottomans resulted in the disintegration of most of the monasteries of Cyprus in the 19th century. Additionally, monasteries plagued by droughts, grasshopper raids and lack of personnel. By the end of the 19th century, the Patriarchate of Jerusalem decided to remove any monks from the Monastery and rent out its estates. Katokopia residents rented these estates at least from 1905 to 1945. The discovery and use of Katokopia's underground water for irrigation purposes reduced their interest in cultivating the monastery's estates.

In 1974 the Monastery was occupied, violated and looted by Turkish troops. Nowadays, the Monastery's church has no equipment, and its auxiliary buildings have collapsed. On the official maps of the Republic of Cyprus, the Monastery is written as the Monastery of Saint Georghios Rigatis.

Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Χ. Χριστόδουλου

Γεννήθηκε στην Κατωκοπιά το 1946. Γονείς του είναι ο Χαράλαμπος Χριστοδούλου (Ττόουλου) και η Παναγιώτα Ιωάννου Μιχαηλίδη. Παντρεύτηκε την Παρασκευή Αγησιλάου Φωκά, με την οποία απέκτησε δύο παιδιά. Είναι αριστούχος πτυχιούχος του Τμήματος Φυσιογνωσίας και Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάστηκε στη δημόσια Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, απ' όπου αφυπηρέτησε με το βαθμό του Διευθυντή Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του εργάστηκε με απόσπαση στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, την Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων (συγγραφή βιβλίων Βιολογίας, για τη Μέση και τη Δημοτική Εκπαίδευση, αναθεώρηση βιβλίων Γεωγραφίας) και στο Πρόγραμμα Αγωγή Υγείας. Υπήρξε ο πρώτος Συντονιστής Πρωτοβάθμιας Πρόληψης για τα ναρκωτικά στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Επιμελείται την έκδοση βιβλίων και περιοδικών. Ασχολείται με τη λαογραφία του τόπου μας και ειδικά ως εκτροφέας και μελετητής του μεταξοσκώληκα.

Ανδρέας Χ. Χριστοδούλου

Η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, η εκπαίδευση στην Κύπρο

του Δρα Δημήτρη Φ. Χαραλάμπους,
Καθηγητή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Στη μνήμη του δάσκαλου πατέρα μου **Φίλιππου Χαραλάμπους**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Κατωκοπιά διαθέτει δικό της δημοτικό σχολείο από τον Απρίλιο του 1886 και έκτοτε συστηματοποιείται η λειτουργία του, όπως προκύπτει από τις επίσημες στατιστικές καταγραφές (Blue Books) του αποικιακού καθεστώτος. Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε για την περίοδο 1887-1902, το σχολείο λειτουργεί στο πλαίσιο μιας παγκύπριας τάσης ανάπτυξης της εκπαίδευσης. Τα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης στην Κατωκοπιά μάλλον συνάδουν με αυτά που απαντώνται σε όλες τις αγροτο-κτηνοτροφικές κοινότητες της Κύπρου. Εκείνο που ίσως ξεχωρίζει εντονότερα την Κατωκοπιά είναι ότι ήταν μία από τις λιγιστές σχετικά κοινότητες που έσπευσε, τη δεκαετία του 1920, να στεγάσει το σχολείο της σε ένα εξαιρετικό νεοκλασικό κτίσμα, το οποίο πρέπει να αποδοθεί στον αρχιτέκτονα Θεόδωρο Φωτιάδη. Γενικότερα, η εκπαίδευση του χωριού συνέβαλε ώστε μέχρι και το 1974 η Κατωκοπιά να είναι ένα από τα χωριά της Κύπρου που διακρινόταν για την υψηλή μορφωτική του στάθμη.

Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι, πρώτον, να επισημάνει ορισμένα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης στην Κατωκοπιά από την ίδρυση του σχολείου της έως και τις αρχές του 20^{ού} αιώνα και, δεύτερον, να εστιάσει στο παλιό νεοκλασικό σχολείο του χωριού, εξετάζοντας το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό κτίστηκε.

Η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά: η αφετηρία και τα χαρακτηριστικά της

Ήδη το 1881, ο υπουργός των αποικιών Λόρδος Kimberley σε επιστολή του προς τον Μέγα Αρμοστή προσδιόριζε τους βασικούς άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία θα έπρεπε να ακολουθηθεί στην Κύπρο. Σύμφωνα με το Λόρδο Kimberley, μεταξύ άλλων, θα έπρεπε να γίνει αποδεκτό το σύστημα της εκπαιδευτικής

αυτοδιοίκησης και να χορηγηθεί μικρή οικονομική βοήθεια στις κοινότητες, για να βελτιώσουν την εκπαίδευσή τους⁴⁰. Από τη μια πλευρά το μέτρο της εκπαιδευτικής αυτοδιοίκησης διατηρούσε το πλαίσιο ελευθερίας στη διαχείριση των εκπαιδευτικών πραγμάτων που υπήρχε και στην οθωμανική περίοδο και από την άλλη η οικονομική χορηγία της αποικιακής κυβέρνησης προς τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ωθούσε τις κοινότητες να προχωρήσουν στη σύσταση σχολείων.

Η οικονομική χορηγία της αποικιακής κυβέρνησης προς τα ελληνορθόδοξα σχολεία άρχισε να δίνεται από το 1881. Έως και το 1913 εξελίχθηκε ως ακολούθως⁴¹:

Έτος	Αριθμός βοηθούμενων σχολείων	Κυβερνητική βοήθεια	Δαπάνες των κοινοτήτων	Σύνολο δαπανών
1881	99	£124	£2.756	£2.880
1891	223	£2.047	£4.702	£6.749
1901	273	£2.874	£6.411	£9.285
1913	403	£4.770	£14.628	£19.398

Η παρεχόμενη οικονομική χορηγία προς τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης, σε συνδυασμό με το βαρυσήμαντο ρόλο της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και διασπορά της εθνικής – ενωτικής ιδεολογίας, των ευκαιριών επαγγελματικής απασχόλησης που πρόσφερε η δόμηση του δημόσιου αποικιακού μηχανισμού κτλ. ώθησαν ανοδικά σε παγκύπριο επίπεδο τη ζήτηση για εκπαίδευση. Έτσι, κατά την περίοδο 1879-1900, δηλαδή σε ένα μικρό σχετικά χρονικό διάστημα, τα σχολεία, οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές/τριες αυξάνονται εντυπωσιακά. Πιο συγκεκριμένα η ελληνοκυπριακή εκπαίδευση, όπως προκύπτει από τα Blue Books, παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα:

⁴⁰ Cyprus. Correspondence respecting the Affairs of Cyprus (C. 2930), London 1881, σελ. 136-38 (the Right Hon. the Earl of Kimberley to Major-General Sir R. Biddulph, No. 102). Για το γενικότερο πλαίσιο της περιόδου, Δημ. Φ. Χαραλάμπους: Ιστορία του Διδασκαλικού Συνδικαλισμού στην Κύπρο (1898-1960), τόμ. Α', Ελληνικά Γράμματα-Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Δασκάλων, Αθήνα 2001, σελ. 35-43.

⁴¹ Cyprus. Annual report for 1912-13 (Cd. 7065), London 1913, σελ. 13.

Σχολ. έτος	Αρρεν.	Παρθ.	Μικτά	ΣΥΝ.	Δάσκ.	Δασκάλ.	ΣΥΝ.	Μα/τές	Μα/τριες	ΣΥΝ.
1879 ⁴²	-	-	-	83	-	-	-	-	-	-
1881	56	5	39	100	104	14	118	3.992	763	4.755
1884-5	72	17	81	170	173	26	199	6,700	1,354	8,054
1889-90	96	18	105	219	225	31	256	8,403	1,703	10,106
1894-5	81	22	108	211	221	39	260	8,158	1,816	9,974
1899-90	77	31	151	259	263	55	318	11,582	3,640	15,222

Η Κατωκοπιά δεν αποτελούσε εξαίρεση από αυτή την παγκύπρια εκπαιδευτική κινητικότητα. Αρχικά, ως μια φτωχή αγροτοκτηνοτροφική κοινότητα δεν είχε τα περιθώρια, δηλαδή την «πολυτέλεια», να ιδρύσει το δικό της σχολείο και να μισθοδοτεί δάσκαλο. Είναι γνωστό από τη γενικότερη βιβλιογραφία ότι διεθνώς, στις αγροτικές κοινωνίες της εποχής εκείνης, τα παιδιά της οικογένειας αντιμετωπίζονται ως «εργατικά χέρια» που συμβάλλουν στην οικογενειακή οικονομία. Για τους άρρενες η εκπαίδευση δεν κρίνεται ως απαραίτητη ή, εν πάση περιπτώσει, αρκεί γι' αυτούς και η στοιχειώδης εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής. Για τα κορίτσια όμως η εκπαίδευση θεωρείται ως εντελώς αχρείαστη, αν όχι και ηθικά επικίνδυνη, αφού απαντάται διάχυτη η αντίληψη ότι είναι «θεόθεν» προορισμένα να περιορίζονται «εις τα του οίκου» και να είναι καλές μητέρες και καλές σύζυγοι⁴³. Έτσι και στην Κατωκοπιά μόλις το σχολικό έτος 1916-17 λειτουργεί για πρώτη φορά παρθεναγωγείο και διορίζεται και η πρώτη δασκάλα⁴⁴.

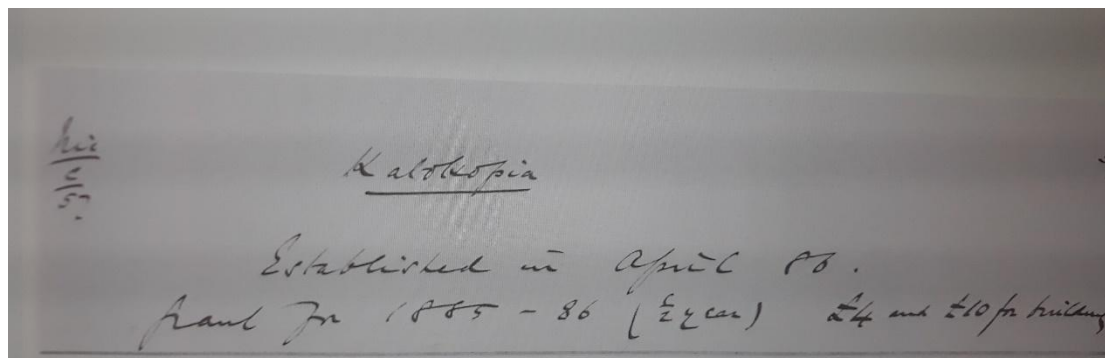
Παρόλα αυτά έρχεται το πλήρωμα του χρόνου και για την Κατωκοπιά. Ενώ η κοινότητα αρκείτο με την εκπαίδευση ολίγων

⁴² F. D. Newham: The System of Education in Cyprus, 1902, σελ. 4, σύμφωνα με τα στοιχεία τα οποία εμπεριέχουν εκθέσεις ανώτερων υπαλλήλων, που συντάχθηκαν το Νοέμβριο του 1879.

⁴³ Για τις αντιλήψεις γύρω από τη γυναικεία εκπαίδευση στην Ελλάδα, Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου: Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), ΙΑΕΝ, Αθήνα, 1986. Επίσης, στην ίδια σειρά, Αλεξάνδρα Μπακαλάκη & Ελένη Ελεγκμίτου: Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1987.

⁴⁴ Νικολή Γιάννου Οικονομίδη: Κατωκοπιά: οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα, Λευκωσία 2009, σελ. 229.

αγοριών στα σχολεία των γειτονικών χωριών (Αργάκι, Κάτω Ζώδεια), κάνει το αποφασιστικό βήμα και αποκτά το δικό της σχολείο, το οποίο ιδρύεται τον Απρίλιο του 1886. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι σε ένα χειρόγραφο μητρώο για την εκπαίδευση της αποικιακής κυβέρνησης αναφέρεται ότι για το λειψό έτος 1885-86 πληρώθηκαν £4 για το μισθό του δασκάλου (χωρίς να αναφέρεται το όνομά του) και £10 για το σχολικό κτίριο⁴⁵.

Από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που αρχίζουν να δημοσιεύονται στα Blue Books προκύπτει, για την περίοδο 1887-1902, η ακόλουθη εικόνα για την εξέλιξη του σχολείου της Κατωκοπιάς:

Σχολικό έτος	Δάσκαλος	Ετήσιος μισθός	Εισφορά αποικ. Κυβέρν.	Εισφορά Κοινότητας	Δωρεές	Μαθητές	Μαθήτριες	Σύνολο μαθ./τριών
1886-87	Ευάγγελος Παπαγεωργίου	£13.17.7	£4	£2.18.8	£ -	25	-	25
1887-88	Κυπριανός Ηφαιστίδης	£17.10	£4	£10.15	£ -	22	6	28
1888-89	Κυπριανός Ηφαιστίδης	£17.10	£10	£7.10	£0.15	34	4	38
1889-90	Κυπριανός Ηφαιστίδης	£20	£10	£10	£-	37	-	37
1890-91	Κυπριανός Ηφαιστίδης	£21	£10	£11	£-	29	5	34
1891-92	Κυπριανός Ηφαιστίδης	£22	£10	£12	£-	29	4	33
1892-93	Κυπριανός Ηφαιστίδης	£20	£10.10	£9.10	£-	25	2	27
1893-94	Περικλής Δημητρίου	£15	£8	£7	£-	37	5	42
1894-95	Περικλής Δημητρίου	£15.20	£7.12	£7.10	£-	42	5	47
1895-96	Περικλής Δημητρίου	£17	£10	£7	£-	37	-	37

⁴⁵ Μητρώο Στατιστικών Στοιχείων Δασκάλων και Φοίτησης Μαθητών των σχολείων της Κύπρου για την περίοδο 1884-1894 (E19/1), στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου: Η εκπαίδευση στην Κύπρο κατά το 19^ο αιώνα, Λευκωσία 2010, σελ. 57.

1896-97	Ιωάννης Χριστοφίδης	£25.1.6	£9.11.6	£15.10	£-	45	2	47
1897-98 ⁴⁶	-	£	£	£	£	-	-	-
1898-99	Γεώργιος Σολομωνίδης	£18	£8	£10	£-	38	7	45
1899-900	Ιωάννης Χριστοφίδης	£16.6	£6.6	£10	£1.13	42	11	53
1900-01	Ιωάννης Χριστοφίδης	£16.4	£6.4	£10	£-	46	7	53
1901-02	Ιωάννης Χριστοφίδης	£16.4	£6.4	£10	£-	37	10	47

Βασιζόμενοι στις πληροφορίες που μας παρέχει ο πίνακας αυτός, θα μπορούσαμε να κάνουμε τις ακόλουθες επισημάνσεις:

1. Πρόκειται για ένα μονοδιδάσκαλο σχολείο, όπως και τα πλείστα σχολεία των αγροτικών κοινοτήτων, το οποίο, σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Νικολής Γιάννου Οικονομίδης⁴⁷, παρέμεινε ως τέτοιο για πενήντα σχεδόν χρόνια, δηλαδή έως και το σχολικό έτος 1933-34.
2. Ο μισθός του δασκάλου, ο οποίος δεν χαρακτηρίζεται από σταθερότητα ή μια αυξητική λογική, προέρχεται κατά κανόνα από τη χορηγία της αποικιακής κυβέρνησης και την οικονομική συμβολή της κοινότητας. Άμεσα συναρτημένη με την αστάθεια του ετήσιου μισθού του δασκάλου είναι και η αστάθεια τόσο της ετήσιας κυβερνητικής χορηγίας όσο και της ετήσιας οικονομικής συμβολής της κοινότητας.
3. Οι δωρεές σπανίζουν, προορίζονται κυρίως για την υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου και δεν είναι ως προς το ύψος τους άξιες λόγου (π.χ. το σχολικό έτος 1888-9 καταγράφεται μια δωρεά ύψους £0.15, ενώ το 1899-900 μια άλλη δωρεά φτάνει στο ύψος της £1.13).
4. Λειτουργεί ως μικτό σχολείο, δηλαδή και για αγόρια και για κορίτσια, ενώ η φοίτηση και των δύο φύλων ενισχύεται προοδευτικά, αν και παρατηρούνται και κάποιες παλινδρομήσεις. Συγκριτικά με τα πρώτα χρόνια (1887-1889), η φοίτηση τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών στα τρία

⁴⁶ Για αυτό το σχολικό έτος δεν υπάρχουν καταγεγραμμένα στοιχεία και δεν αποκλείεται για κάποιους λόγους (π.χ. οικονομική αδυναμία της κοινότητας, μη εξεύρεση δασκάλου κτλ.) να μην λειτούργησε το σχολείο.

⁴⁷ Η Κατωκοπιά: οι κάτοικοι... όπ. π., σελ. 229.

τελευταία χρόνια του πίνακα (1899-1902) διπλασιάζεται, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε βέβαια ότι διαφοροποιήθηκαν επί το θετικότερον οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στην κοινότητα και ότι παράλληλα άρχισαν να αλλάζουν προς νεωτερικότερες κατευθύνσεις οι ιδέες και οι νοοτροπίες απέναντι στη μόρφωση των νέων.

5. Παρά το γεγονός ότι η φοίτηση των δύο φύλων με την πάροδο των χρόνων βελτιώνεται, παραμένει σταθερή η δυσαναλογία ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια. Ενδεικτικά, τρεις χρονιές τα κορίτσια παρουσιάζονται με μηδενική εκπροσώπηση (1887, 1889, 1895), ενώ η παρουσία τους εξακολουθεί να είναι ισχνή τις υπόλοιπες χρονιές, συγκριτικά πάντα με τα αγόρια.

Οι παραπάνω επισημάνσεις δείχνουν ότι στην κοινότητα της Κατωκοπιάς δεν συντελείται σε εκπαιδευτικό επίπεδο κάτι που να αποκλίνει αισθητά από ό,τι συμβαίνει στις υπόλοιπες κοινότητες της Κύπρου. Όμως, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, οι κάτοικοι της Κατωκοπιάς έσπευσαν να λαμπρύνουν την κοινότητά τους με ένα εξαίρετο νεοκλασικό σχολείο, κάτι που έκαναν λίγα χωριά στην Κύπρο.

Το παλιό νεοκλασικό σχολείο της Κατωκοπιάς

Καθώς η ενωτική ιδεολογία από την έναρξη της αγγλικής κατοχής και εξής άρχισε να ενισχύεται και να καθίσταται με την πάροδο του χρόνου μαζικό κίνημα, άσκησε τις καθοριστικές επιδράσεις της και στην εκπαίδευση. Στην ουσία η εκπαίδευση τάχθηκε στην υπηρεσία της με πολλούς τρόπους. Ανάμεσα σε αυτούς θα μπορούσαν να αναφερθούν η απόλυτη σχεδόν ταύτιση με την ελληνική εκπαίδευση σε επίπεδο αναλυτικών προγραμμάτων και σχολικών βιβλίων, η αναγνώριση σχολείων μέσης εκπαίδευσης ως ισότιμων με τα αντίστοιχα στην Ελλάδα, οι κοινές σχολικές γιορτές κτλ. Η έντονη «ελληνοποίηση» της εκπαίδευσης συνέβαλλε στην εγχάραξη της εθνικής ταυτότητας, στη διάχυση της ενωτικής ιδεολογίας και πολιτικής και η όλη λειτουργία της συνιστούσε στην πραγματικότητα έναν «ύμνο στο Έθνος»⁴⁸.

⁴⁸ Για την ιδεολογική λειτουργία της μέσης εκπαίδευσης στην Κύπρο, Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους: Έθνος, Κοινωνία, Παιδεία, τόμ. Α', Οργάνωση Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Κύπρου-Μεταίχμιο, Αθήνα 2015, σελ. 30-63.

Μία ενδιαφέρουσα εκδοχή της ελληνοποίησης της εκπαίδευσης -και ταυτόχρονα έγκυρος δείκτης της πορείας της ενωτικής ιδεολογίας- αντανακλάται και στην αρχιτεκτονική των σχολικών κτιρίων. Όπως

Παλαιό Σχολείο Κατωκοπιάς

επισημαίνει ο Παναγιώτης Περσιάνης: *«το σχολικό κτήριο δεν είναι ένα πολιτιστικά ουδέτερο κατασκεύασμα. Είναι ένα πολιτιστικό προϊόν που εκφράζει τις συναισθηματικές, κοινωνικές, παιδαγωγικές και πολιτικές αξίες της εποχής του και εμπεριέχει σύμβολα τα οποία έχουν απήχηση και συγκινούν τους ανθρώπους της εποχής κατά την οποία κτίζεται»*⁴⁹. Ενώ, λοιπόν, η εντόπια αρχιτεκτονική παράδοση ήταν ουσιαστικά «ξένη» προς την νεοκλασική αρχιτεκτονική, από το 1920 και εξής αρχίζουν να κτίζονται όλο και περισσότερα νεοκλασικά σχολικά κτίρια σε πόλεις και χωριά του νησιού. Εισηγητής της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο υπήρξε ο αρχιτέκτονας Θεόδωρος Φωτιάδης, ο οποίος αποφοίτησε από το Μετσόβιο Πολυτεχνείο το 1904. Ορισμένα από τα εμβληματικά νεοκλασικά του κτίσματα είναι το Παγκύπριο Γυμνάσιο, το

⁴⁹ Παναγιώτης Κ. Περσιάνης: Τα πολιτικά της εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009), Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010, σελ. 53.

Παρθεναγωγείο Φανερωμένης, η Αστική Σχολή του Αγίου Αντωνίου⁵⁰, αλλά και διάφορα άλλα⁵¹.

Βέβαια, και ο αγγλικός παράγοντας σε αυτό τον τόσο συμβολικό αρχιτεκτονικό ανταγωνισμό και την έκδηλα εθνοκεντρική αρχιτεκτονική επιλογή των Ελληνοκυπρίων δεν έμεινε αδρανής, με αποτέλεσμα να εμφανιστεί μια πολύ ενδιαφέρουσα παραδοξότητα: το αποικιακό καθεστώς, αν και πλήρως εξοικειωμένο με την διαδεδομένη νεοκλασική αρχιτεκτονική του μητροπολιτικού του κέντρου, ευνοούσε την τοπική αρχιτεκτονική, συνδυασμένη με αγγλικά αρχιτεκτονικά στοιχεία (δείγμα αυτής της προτίμησης αποτελεί το κτίριο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου). Οι Ελληνοκύπριοι με τη σειρά τους, ενώ είναι εξοικειωμένοι με την τοπική αρχιτεκτονική, όταν πρόκειται για σημαίνοντα δημόσια κτίσματα -και όχι μόνο- στρέφονται για τους δικούς τους λόγους στη νεοκλασική αρχιτεκτονική⁵².

Κατά τη δεκαετία λοιπόν του 1910 και 1920, κτίστηκαν ορισμένα νεοκλασικά σχολικά κτίρια στην Κύπρο είτε για να εκφραστεί η έξαρση του εθνικού φρονήματος, είτε για να διακριθεί η κοινότητα από τις υπόλοιπες είτε, τέλος, για να δηλωθεί η πίστη στην υψηλή αξία της εκπαίδευσης και οι ανάλογες κοινωνικές προσδοκίες από τη λειτουργία της⁵³. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες το παλιό νεοκλασικό σχολείο της Κατωκοπιάς άρχισε να λειτουργεί το σχολικό έτος 1925-26 και λογικά πρέπει και αυτό να αποδοθεί στον Θ. Φωτιάδη. Ένα άρτιο για την εποχή εκείνη σχολικό κτίσμα, υψηλών αισθητικών προδιαγραφών, το οποίο ακόμη και σήμερα προκαλεί το θαυμασμό, παρά την εγκατάλειψή του. Για να επιβεβαιωθεί η σύνδεση της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής με την κραταίωση του εθνικού αισθήματος μπορούμε να επισημάνουμε το γεγονός ότι στο κέντρο του αετώματος του παλιού μας σχολείου είναι λαξευμένος ένας δικέφαλος αετός, σύμβολο του μεγαλο-ιδεατισμού της εποχής. Συνεπώς, η Κατωκοπιά συγκαταλέγεται

⁵⁰ Ιωάννης Ιωνάς: Ο Θεόδωρος Φωτιάδης: Μια στροφή στην ιστορία της αρχιτεκτονικής στην Κύπρο, στην: Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, τόμ. XIX, Λευκωσία 1992, σελ. 759-74.

⁵¹ Κωστής Κοκκινόφτας: Το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου και ο αρχιτέκτονας Θεόδωρος Φωτιάδης, στο: Ενατενίσεις (Θεολογική Επετηρίδα του Γραφείου Πνευματικής Διακονίας της Μητρόπολης Κύκκου και Τηλλυρίας), τεύχ. 19, 2013, σελ. 121-125.

⁵² Michael Given: Star of the Parthenon, Cypriot mélange: education and representation in colonial Cyprus, στο: Journal of Mediterranean Studies, Vol. 7, No. 1, 1997, σελ. 59-82.

⁵³ Παναγιώτης Κ. Περισιάνης: Τα πολιτικά της εκπαίδευσης στην Κύπρο... όπ. π., σελ. 59, απαριθμεί 24 νεοκλασικά σχολεία χωριών και πόλεων, χωρίς όμως να διεκδικεί πληρότητα αυτή η καταγραφή. Για παράδειγμα, το σχολείο της Κατωκοπιάς δεν συμπεριλαμβάνεται σε αυτά.

ανάμεσα σε εκείνες τις κοινότητες της Κύπρου που διακρίθηκαν και ίδρυσαν νεοκλασικά σχολεία.

Επιλογικά

Η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά συγχρονίστηκε λίγο - πολύ με την εκπαιδευτική πραγματικότητα της υπόλοιπης Κύπρου. Το σχολείο της γνωρίζουμε ότι λειτούργησε ως μικτό από το 1886-87 έως και το 1916-17. Από το 1916-17, έτος ίδρυσης του παρθεναγωγείου, λειτούργησαν στο χωριό δύο ξεχωριστά εκπαιδευτήρια με βάση το φύλο, δηλαδή ένα αρρεναγωγείο και ένα παρθεναγωγείο. Τα δύο αυτά σχολεία συνέχισαν τη διακριτή τους λειτουργία έως και το σχολικό έτος 1935-36, οπότε το νεοκλασικό αρρεναγωγείο γίνεται και πάλι μικτό, φιλοξενώντας κάτω από τη στέγη του και τα κορίτσια. Από την ίδια χρονιά, με το διορισμό και δασκάλας, το σχολείο της Κατωκοπιάς λειτουργεί ως τριδιδάσκαλο.

Παρά τις εύλογες δυσκολίες που αντιμετώπιζε η λειτουργία της εκπαίδευσης σε μια αγροτο-κτηνοτροφική κοινότητα όπως η Κατωκοπιά, το σίγουρο είναι ότι αποτέλεσε το ζωτικότερο κύτταρο κοινωνικών και πνευματικών ζυμώσεων. Έτσι, ορισμένα παιδιά του χωριού άρχισαν να αποπερατώνουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, να συνεχίζουν τη φοίτησή τους σε γυμνάσια (κυρίως στη Μόρφου και στη Λευκωσία) και κάποια άλλα να ανοίγουν τα φτερά τους για σπουδές στα ντόπια ιδρύματα εκπαίδευσης δασκάλων ή ακόμη και για πανεπιστημιακές σπουδές⁵⁴. Αυτά λοιπόν τα ταπεινά σχολεία συνέβαλαν με τον τρόπο τους, ώστε η Κατωκοπιά έως και το 1974, να εξελιχθεί σε ένα προοδευμένο χωριό, με πολλούς μορφωμένους και ένα καινούργιο σχολείο που αποτελούσε καμάρι για την κοινότητά μας.

---

⁵⁴ Νικολή Γιάννου Οικονομίδη: Η Κατωκοπιά: οι κάτοικοι... όπ. π., σελ. 238-241.

Education in Katokopia, education in Cyprus

Summary

by Dr. Demetris Charalambous

Katokopia has its own elementary school since April 1886 which, as the official statistical records of the Colonial Regime (Blue Books) show, operated regularly since its establishment. According to our data for the period 1887-1902, the school operates in the context of a pan-cyprian trend for educational development. The character of education in Katokopia is most probably similar to education of other agricultural communities in Cyprus. What perhaps makes Katokopia stand out is the fact that it was one of the very few communities which, in the 1920's, chose to house its primary school in an exceptional neoclassical building, designed by the architect Theodoros Fotiades. More generally, education in the village contributed to the fact that up to 1974 Katokopia was one of the Cypriot villages distinguished for its high educational level.

Βιογραφικό σημείωμα Δημήτρη Φ. Χαραλάμπους

Γεννήθηκε στην Κατωκοπιά. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Κατέχει μεταπτυχιακό και διδακτορικό δίπλωμα από τον Τομέα Παιδαγωγικής της ίδιας Σχολής. Από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Ιούνιο του 1991 παρακολούθησε ελεύθερες μεταδιδακτορικές σπουδές στο Ινστιτούτο Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.

Υπηρέτησε ως μέλος ΔΕΠ στην Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας/ΑΠΘ, στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Κύπρου και στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Από το 2009 είναι καθηγητής της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο ΠΤΔΕ του ΑΠΘ.

Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην Ιστορία της Εκπαίδευσης, την Εκπαιδευτική Πολιτική και την Έρευνα των Σχολικών Εγχειριδίων.

Έχει συγγράψει έξι βιβλία, εκ των οποίων το ένα είναι δίτομο και το άλλο τρίτομο. Επίσης, εργασίες του έχουν δημοσιευθεί σε περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων κτλ.

Βιογραφικό σημείωμα Φίλιππου Χαραλάμπους

Ο Φίλιππος Χαραλάμπους, γιος του Χαράλαμπος και της Μυροφόρας, γεννήθηκε στην Κατωκοπιά την 1-1-1928. Είχε διακριθεί στα γράμματα και με τις παροτρύνσεις των δασκάλων του η οικογένεια του φρόντισε να συνεχίσει την εγκύκλια μόρφωσή του, στο Γυμνάσιο της Μόρφου και να αποφοιτήσει από το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Μετά από επιτυχείς εξετάσεις φοίτησε στο Διδασκαλικό Κολέγιο της Μόρφου. Εργάστηκε ως δάσκαλος σε διάφορα χωριά της Κύπρου (Κρήτου Τέρρα, Πέτρα, Ορούντα, Γαληνή, Κατωκοπιά, Περιστερώννα, Μένικο κτλ). Από το 1963 προήχθη σε διευθυντή. Ήταν ο τελευταίος διευθυντής του παλαιού νεοκλασικού δημοτικού σχολείου της Κατωκοπιάς και ο πρώτος διευθυντής του νέου σχολείου. Ως διευθυντής του νέου δημοτικού σχολείου της Κατωκοπιάς οργάνωσε δανειστική κοινοτική βιβλιοθήκη εντός του σχολείου, ενώ είχε την πρωτοβουλία ίδρυσης κοινοτικής βιβλιοθήκης και στην Ορούντα, στην οποία έζησε τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς με την οικογένειά του. Υπήρξε φιλομαθής και ιδιαίτερα

αγαπητός, αξιοπρεπής και έντιμος ως επαγγελματίας και άνθρωπος. Μέχρι τα βαθιά του γεράματα ήταν δέκτης της αγάπης και της εκτίμησης των μαθητών και μαθητριών του. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Οικονομίδου, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Απεβίωσε στις 25-11-2018.

Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους και Ανδρέας Χρ. Κασουλίδης

Γ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : Σταύρος Σ. Σταύρου, ιατρός

Βιογραφικό σημείωμα Σταύρου Σταύρου

Αποφοίτησε από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Απέκτησε ειδικότητα στην Ενδοκρινολογία, Διαβήτη και Μεταβολισμό στα νοσοκομεία Cornell-New York Hospital, Memorial Sloan-Kettering Cancer Center, Bellevue και New York University School of Medicine (1995-1999). Τα τελευταία 3 χρόνια πριν τον επαναπατρισμό του στην Κύπρο ανήκε στο διδακτικό προσωπικό του New York University School of Medicine. Κατά την ακαδημαϊκή χρονιά 2000-2001 είχε τιμηθεί με το τίτλο του «Καλύτερου Πανεπιστημιακού Δασκάλου», τίτλος που συνήθως απονέμεται σε πανεπιστημιακούς δασκάλους σε πολύ μεγαλύτερες ηλικίες. Στον κλινικό τομέα ήταν επικεφαλής του προγράμματος Διαβήτη στο Νοσοκομείο VA του Manhattan. Ως κλινικός γιατρός τιμήθηκε από την Αμερικανική Εταιρεία Διαβητολογίας για την υψηλή ποιότητα της ιατρικής περίθαλψης που παρείχε στους ασθενείς του. Στον ερευνητικό τομέα έχει δημοσιεύσει κλινικές και εργαστηριακές μελέτες σε θέματα αναπαραγωγής και διαταραχών της υπόφυσης. Ανήκει στην ομάδα των γιατρών που διορθώνουν τα συγγράμματα (reviewer) που δημοσιεύονται στο επιστημονικό περιοδικό Journal Endocrinology Diabetes and Metabolism. Ανήκε επίσης στην ομάδα των γιατρών που ετοιμάζουν ερωτήσεις για τις παναμερικανικές εξετάσεις Εσωτερικής Παθολογίας του Αμερικανικού Συμβουλίου Παθολογίας. Ήταν Πρόεδρος της Ενδοκρινολογικής εταιρείας και Πρόεδρος της Εταιρείας Παχυσαρκίας. Ήταν Πρόεδρος (6 χρόνια) και Γραμματέας (6 χρόνια) του Ιατρικού Συλλόγου Λευκωσίας Κερύνειας « Ιπποκράτης».

Τοπωνύμια Κατωκοπιάς

της Χρυσούλας Κερκίδου- Παπασωζομένου,
εκπαιδευτικού-φιλόλογου

Η σημασία των τοπωνυμίων είναι μεγάλη όχι μόνο για μας, αλλά και διεθνώς. Είναι αντίστοιχη σε μικρογραφία με την ονομασία και την τοποθέτηση θαλασσών, ποταμών, βουνών, χωρών στον παγκόσμιο χάρτη. Αποτελεί το γεωγραφικό προσδιορισμό ενός μικρού χώρου σε ένα μεγαλύτερο σύνολο. Από τα τοπωνύμια μπορεί κανείς ν' αντλήσει πολλές πληροφορίες μεγάλης σπουδαιότητας, που αφορούν την ιστορία, τη γλώσσα, την οικονομία, την κοινωνία, τη γεωγραφία, τη φύση του εδάφους, την πανίδα, τη χλωρίδα, ακόμη και τη θρησκεία.

Σήμερα που η γη μας, η γη της Κατωκοπιάς, είναι κατεχόμενη, η ανάγκη για τη μελέτη αυτή καθίσταται αναγκαία, γιατί εκτός όλων των άλλων δεινών που επέφερε η κατοχή του χωριού μας από τους Τούρκους, παρουσιάζεται έντονη η προσπάθεια αλλαγής και καταστροφής της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Η μελέτη της ιστορίας και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς είναι εθνική ανάγκη. Οι κατακτητές θέλουν ν' αλλάξουν το καθετί, να ξεγράψουν ό,τι θυμίζει την παρουσία των προγόνων μας εκεί, το πέρασμά μας, τα ίχνη όλων των γενεών που έζησαν και δημιούργησαν αυτό που ήταν η Κατωκοπιά μας πριν από εμάς. Προσπάθειά μας να την ζωντανέψουμε όπως ήταν και όπως την γνωρίσαμε. Είναι μια πράξη αντίστασης στην κατοχή και μια προσπάθεια ενάντια στην παραχάραξη της ιστορίας. Η γη είναι εκεί, κανένας δεν μπορεί να την φορτωθεί στους ώμους και να την πάρει μαζί του. Θέλουμε να γνωρίζουν οι ερχόμενες γενεές τον τόπο όπου έζησαν και πότισαν με τον ιδρώτα τους οι πρόγονοί τους και τα ονόματα, τα τοπωνύμια που είχαν, για γνώση και τεκμηρίωση της αλήθειας, όταν τα χρόνια παρέλθουν. Θα είναι αδιάψευστοι μάρτυρες της ιστορίας του τόπου και των ανθρώπων που την κατοικούσαν. Η γλώσσα είναι το βασικότερο στοιχείο της ταυτότητάς μας. Η γλώσσα είναι αδιάψευστο τεκμήριο ζωής, όλων εκείνων που έζησαν πριν από εμάς. Η όλη εργασία σ' αυτό αποβλέπει, στην αναφορά των τοπωνυμίων, αλλά και στην ερμηνεία τους.

Πληροφορίες μου έδωσαν οι: Χριστόδουλος Κτωρή, Θεογνωσία Κερκίδου-Κτωρίδου και Χαράλαμπος Κυπριανού, όλοι από την Κατωκοπιά, και το πρώτο κείμενο δημοσιεύτηκε στη «Λαογραφική

Κύπρο» το 1997 με προτροπή του αείμνηστου Χρύσανθου Κυπριανού, ερευνητή και διευθυντή του περιοδικού «Λαογραφική Κύπρος». Τα τοπωνύμια του χωριού μας αποτέλεσαν εργασία άσκησης των συγχωριανών μας Μαρίας Κάρενου και Μαρίας Χατζηχαραλάμπους κατά τη φοίτησή τους στην Παιδαγωγική Ακαδημία.

Στην εργασία που ακολουθεί γίνεται αναφορά σε τοπωνύμια, που φαίνονται στους κτηματολογικούς χάρτες με λατινικούς χαρακτήρες, στα επίσημα διοικητικά όρια του χωριού μας, σε ονομασίες που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι και σε ονομασίες, που φαίνονται σε τίτλους ιδιοκτησίας (κοτσιάνια) τεμαχίων.

Τονίζεται ότι στους τίτλους ιδιοκτησίας η τοποθεσία (τοπωνύμιο) για την ίδια περιοχή εγγράφεται στα ελληνικά με κεφαλαία και με πολλές παραλλαγές, που οφείλονται στον τρόπο εκφοράς του ονόματος από τους ιδιοκτήτες και της πρόσληψης από τους υπαλλήλους του Κτηματολογίου κατά τη μεταβίβαση τους. Σχετικός κατάλογος περιλαμβάνεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. Τοπωνύμια εγγράφονται στα ελληνικά με φωνητική μεταφορά στην αγγλική γλώσσα (με λατινικούς χαρακτήρες). Η ονομασία με λατινικούς χαρακτήρες με την οποία αναγράφονται κάποια από τα τοπωνύμια στους χάρτες του Κτηματολογίου τοποθετείται στο κείμενο που ακολουθεί σε παρένθεση αμέσως μετά την απόδοση τους στα ελληνικά. Οι τοποθεσίες που αναγράφονται πιο κάτω δεν ανήκουν όλες στα διοικητικά όρια της Κατωκοπιάς. Τα τοπωνύμια ομαδοποιούνται σε σχέση με:

(α') Τοποθεσίες που έχουν σχέση με τα φυτά (χλωρίδα)

-Μαζερή (Mazeri). Πήρε την ονομασία από το θαμνώδες φυτό μαζί, που φύτρωνε στην περιοχή. Μέρος της (προς τα βόρεια) ονομαζόταν Κάτω Μαζερή. «Ήταν γεμάτη μαζέρκα». Η κατάληξη -ρη, -ρος δηλώνει το πολύ, πλήθος.

-Παλλουδερή. Όπως η Μαζερή και η Παλλουδερή πήρε την ονομασία από τις πολλές παλλούρες, που φύτρωναν εκεί. Κατάληξη -ρη (-ρος, -ρη, -ρο).

-Μαζερούδκια. Βρίσκεται στη στράτα της Χώρας, δρόμος από την περιοχή της Πάφου που περνούσε μέσα από το χωριό, από τις Λαξιές, τον ποταμό Σερράχη, τα δέντρα του Τζιαμαλή και μετά τη Δένεια, Γερόλακκο και κατέληγε στη Λευκωσία. Ονομάστηκε έτσι, γιατί είχε μαζουκλιές (για τον φούρνο). Είχε διάφορα είδη μαζιών. Ήταν τα πιο

λεπτά και τα χρησιμοποιούσαν για τις σκούπες, τα σαρώματα για τις σαρκές (=σκούπες). Η κατάληξη -ούδκια είναι υποκοριστικό στοιχείο.

-Ροδάμνια (Rodhamnia). Από τις αροδάφνες, τις ροδαμνιές. Στη περιοχή φύτεωναν και ασφοδέλια.

-Παλιάμπελα. Τοποθεσία μεταξύ των χωριών Μάσσαρη και Φυλλιά. Πήρε την ονομασία γιατί είχε παλαιότερα αμπέλια.

-Λιούδκια (Eleoudhia). Πήρε την ονομασία η τοποθεσία από τις ελιές, που φύτευαν εκεί, ήτοι Ελιούδια-Λιούδκια.

-Καρύδια. Θα είχε παλαιότερα καρυδιές, γιατί σήμερα υπάρχουν μερικές, αλλά φυτεύτηκαν τα τελευταία σαράντα χρόνια στη μηχανή του Γεώργιου Κερκίδη.

-Μοσφίλια. Τοποθεσία στην οποία θα φύτεωναν πολλές μοσφιλιές.

-Σκλινικάτζι (Sklinikadja, Sklinikakin). Τοποθεσία που θα είχε πολλά σκλινίτζια (φυτό από το οποίο κατασκεύαζαν τα βρουκάλια, σάρωθρα για να σαρώνουν, σκουπίζουν τις αυλές).

-Αναθρήκιν (Anathrikin). Από το φυτό αναθρήκα.

-Πίττηδες (Pittidhes). Αν γραφτεί Πιτύες, τότε προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη πίτυς = πεύκος.

(β') Τοποθεσίες που έχουν σχέση με τη φύση του εδάφους

-Λουρκά (Lourka). Βρίσκεται στο δρόμο μεταξύ Κάτω Ζώδειας και Πάνω Ζώδειας και πήρε την ονομασία από τους κατόχους γης που είχαν μεγάλες εκτάσεις, λωρίδες γης, τα Λουρκά. Από την οργανωμένη εμφάνιση που παρουσίαζαν τα κτήματα τους τα ονόμασαν Λουρκά.

-Ξωήτικο. Περιοχή λίγο έξω από το χωριό.

-Βορίνες (Vorines). Στην τοποθεσία υπήρχαν πολλές πέτρες μεγάλες «τζιαί έρκουνταν τα βαγόνια» επί αποικιοκρατίας και τις έπαιρναν να τις σπάσουν στη μηχανή. Όταν τις κουβαλούσαν, τις έβαζαν σε βούρνες (ξύλινες σκάφες). Μια βούρνα γεμάτη αποτελούσε τη βουρνια. Τις βουρνιές έριχναν στα βαγόνια. Βουρνια σήμερα λέγεται στη γλώσσα των οικοδόμων μια ποσότητα ασβεστοπηλού, επειδή τον μετέφεραν με το βουρνί.

-Λαξιά (Lakxia). Ονομασία που προέρχεται από τη φύση του εδάφους, που ήταν ανώμαλη (τούμπες και λαξιές). «Έρκετουν ο ποταμός τζι' έφερνε λάρμη». Έκτιζαν δόμες για να εμποδίσουν το νερό να φύγει και για να μείνει η ιλύς, η λάρμη. Το έδαφος ανέβαινε ψηλά με τις προσχώσεις. Αν ήταν ορμητικό το νερό, έπαιρνε το χώμα, έκαμνε «ρέσιασμα» και το έτρωγε, εξού η λαξιά.

- Χιλιομοδούσα (Chiliomodhoussa). Τοποθεσία που προέρχεται από τη λατινική λέξη *modius* = μέτρο χωρητικότητας ξηρών καρπών (κυρίως δημητριακών). Χιλιομοδούσα: χίλια+μόδια. Πρέπει το έδαφος να ήταν εύφορο και να παρήγαγε σιτηρά χίλια μόδια.
- Βαθύς (Vathias, Vathies). Πήρε την ονομασία από τον Βαθύ, που ήταν δήμα (αρδευτικό αυλάκι) που πήγαζε από τον Σερράχη και πότιζε τα χωράφια της περιοχής, δηλαδή τα χωράφια «που ετσύλλαν ο Βαθύς». Κοντά στην Κατωκοπιά-Αργάκι-Ζώδεια.
- Ξεροβαθύς (Xerovathies). Τοποθεσία κοντά στην περιοχή του τρένου. Δεν ποτίζονταν από τον Βαθύ. Ήταν ξερότοποι.
- Κολύμπα. Πήρε την ονομασία από την φύση του εδάφους. Το νερό έκαμνε «κολύμπα», λιμνούλα, «κολύμπωνε».
- Δόμες (Dhomes). Ονομάστηκε η τοποθεσία από τις δόμες, που σχηματίζονταν με τις άφθονες στην περιοχή πέτρες, που στοίβαζαν στα σύνορα χωραφιών για να εμποδίζουν τη διάβρωση του εδάφους και για να χωρίζουν τα χωράφια μεταξύ τους.
- Πισσόγια (Pissoyia). Η υφή του εδάφους είναι αργιλώδης και κολλώδης σαν πίσσα.
- Μούττη (Mouttes). Η έκταση, που κάλυπτε, έμοιαζε με μύτη, εξείχε.
- Χωματερή ή Χωματερός. Περιοχή με εύφορο από τις προσχώσεις έδαφος, κατάληξη -ρος.
- Άγκουλος (Angoulos). Από το λατινικό *angulus*, που δηλώνει χωράφι που βρίσκεται κοντά σε ποταμό ή αυλάκι και ποτίζεται απ' αυτόν, όταν ξεχειλίζει- επίδραση λατινική.
- Χαλίτικο. Χαλίτικο αποκαλείται εκείνο που δεν ανήκει σε ιδιώτη, είναι κυβερνητική γη. Ετυμολογικά παράγεται από την τουρκική λέξη *hali* = ακαλλιέργητη γη.
- Φαρδύ (Pharthy). Τοποθεσία από το σχήμα της περιοχής ή κατά την άποψη άλλων από το όνομα κάποιου ιδιοκτήτη.
- Ποταμός (Potami). Θα υπήρχαν ή υπάρχουν εκεί κοντά ποταμοί.
- Ορεινή. Από το υψόμετρο στο οποίο βρίσκεται ή από κάποιους λόφους που έχει.
- Λιθαρκές. Τοποθεσία που έχει σχέση με τις πέτρες, λιθάρκα = μεγάλες πέτρες. Θα πρέπει να υπήρχαν εκεί άφθονες.
- Μονοπάτια (Monopatia). Μονοπάτι είναι ένα στενό πέρασμα που χωρά μόνο μια παθκιά = πατημασιά, αχνάρι, δηλαδή να μπορεί να ένα γαϊδούρι φορτωμένο δεμάτια σιτηρών.
- Χαρέρης. Περνούσε απ' εκεί αρδευτικό αυλάκι.
- Ναός (Naos). Έτσι λέγεται το μεγάλο αρδευτικό αυλάκι στη περιοχή. Πήρε η τοποθεσία την ονομασία αυτή, επειδή εκτείνεται γύρω από το αυλάκι αυτό. Για την ετυμολογία έχουν ετοιμαστεί εργασίες από το Γιώργο Κ. Μιχαηλίδη με τίτλο «Αυλάκια

Κατωκοπιάς» και τον Ανδρέα Γ. Παπασωζόμενο με τίτλο «Ετυμολογία των αρδευτικών αυλακιών Ναός και Βαθύς στην περιοχή των χωριών Κατωκοπιά και Αργάκι».

-Βυζατζέρκα (Vizadjerka). Το έδαφος έχει βυζάτζι, πολλές μικρές πέτρες, χαλίκια, σκύρα.

(γ') Τοποθεσίες που έχουν σχέση με τα ζώα

-Πεζούνια (Pezounia). Στην τοποθεσία «Γούμενοι» ήταν τα Πεζούνια, «επειδή έρκουνταν πολλά πεζούνια, περιστέρια». Ήταν πολύ κοντά στους περιστερώνες του χωριού και περιστέρια πήγαιναν εκεί για να βρουν τροφή.

-Ασιεντρικά (Ashendrika). Ίσως σχετίζεται με όχεντρες, «όσιεντρες», ήταν δηλαδή περιοχή με πολλά φίδια. Το ο του όχεντρες τράπηκε σε α:- ά-χεντρες, Αχέντρικα. Κατά τον Πηλαβάκη, παρόμοιο τοπωνύμιο υπάρχει και αλλού στην Κύπρο, ήτοι Αφέντρικα στην Πόλη Χρυσοχούς και Πελαθούσα στην Πάφο, Αθέντρικα στην Πύλα και Αχέντρικα στον Άγιο Αμβρόσιο Λεμεσού και Άλωνα Πιτσιλιάς. Αναφέρεται ως επίθετο της Παναγίας.

-Κάτζυλος, Κάτσελος, Κάτζελος (Katsellos). Οι δύο τελευταίες ονομασίες είναι γραμμένες στα σχέδια του Κτηματολογίου. Η γραφή Κάτσελος μας οδηγεί στην ονομασία του βοδιού που λέγεται και κατσέλα κυρίως για το βόδι που αροτριά. Η περιοχή είναι εύφορη με πλούσιο χόρτο και κατάλληλη για εκτροφή βοδιών (κατσέλων).

-Κράκας (Krakas). Ίσως από (α') ελληνική λέξη κόρακας, (β') αγγλική λέξη krank = κόρακας, (γ') φύση του εδάφους, το κάτσιμο, η λαξιά, (δ') από αυλάκι μεγάλο, πιο μεγάλο από τον Βαθύ, που είναι πιο πλατύ στην κοίτη του.

-Σιηρινός (Shirini). Αν γραφτεί Σιοιρινός έχει σχέση με τον χοίρο δηλαδή τα χωράφια είναι παχιά, εύφορα όπως ο χοίρος.

(δ') Τοποθεσίες που έχουν σχέση με τον άνθρωπο

-Γούμενος. Βρίσκεται στο δρόμο προς τον Αστρομερίτη από τον οποίο ο Γούμενος του μοναστηριού του Άη Μάμα περνούσε κατευθυνόμενος προς την εκκλησία της Κατωκοπιάς και εκεί τον προϋπαντούσαν οι κάτοικοι του χωριού. Ονομάζεται επίσης και Μονοπάτι του Καλοήρου.

-Σταυρής-ής. Πήρε το όνομα από το Σταυρή, που ήταν παλιός κτήτορας των χωραφιών της περιοχής.

- Λουτσού. Πήρε το όνομα γυναίκας, ίσως κάποιας ιδιοκτήτριας (κατά τη φραγκική περίοδο) των χωραφιών. Προέρχεται από το ιταλικό Lucia, αντίστοιχο του ελληνικού Λουκία.
- Μαλάνταινα. Πάλι είναι δηλωτικό γυναικείου ονόματος. Η γυναίκα αυτή με το όνομα Μαλάνταινα θα ήταν ιδιοκτήτρια των χωραφιών της περιοχής.
- Μαραγκός (Marangos). Από το ανδρωνυμικό μαραγκός, κάποιος από τους ιδιοκτήτες. Το όνομα αυτό προέρχεται από το επάγγελμα του μαραγκού.
- Κούσκουνα. Υπάρχει και επίθετο Κούσκουνος, κατοίκου του χωριού και της οικογένειάς του.
- Βασίλιες (Vassilies). Από το όνομα Βασίλης ή και από τη λέξη βασίλειο.
- Κεφαλάς (Kerhalas). Από το επίθετο κεφαλάς, ιδιοκτήτης με μεγάλο κεφάλι.
- Σκοτεινός. Από το επίθετο σκοτεινός. Μήπως όμως το μέρος αυτό ήταν ιδιαίτερα σκοτεινό; Πειστικότερη η πρώτη εκδοχή. Στο χωριό Αργάκι κάτοικος και η οικογένεια του έχουν το όνομα αυτό.
- Σαραντάδες (Sarandadhes). Ίσως ανήκε στην ιδιοκτησία (α') ανδρός με επίθετο Σαράντας ή (β') σαράντα ανθρώπων ή (γ') ήταν έκταση γης σαράντα στρεμμάτων.
- Αξινάστραφος. Λέγεται για ανθρώπους ανάποδους, ιδιότροπους. Ίσως από το παρατσούκλι του ιδιοκτήτη, αν ήταν ανάποδος ή το έδαφος της περιοχής παρουσίαζε κάποια ανωμαλία. Πιθανότερη είναι η πρώτη εκδοχή.
- Κουπανούς. Προέρχεται μάλλον από τη γενική του επιθέτου ιδιοκτήτριας με το επίθετο Κουπανού.
- Κολοκάρηες (Kalokaries). Όνομα ανδρός. Συνήθιζαν να δίνουν όνομα στη περιοχή από το όνομα του ανδρός που «έκοβε την δεσιά». Δησιά από δεσιά = φράγμα νερού.
- Μαδελλάς (Madhellas). Τοποθεσία από όνομα ανδρός ή από το λατινικό madeo = είμαι μούσκεμα, δηλαδή περιοχή που δέχεται πολλές βροχές, ή γυμνή περιοχή από τη λέξη μαδαρός. Άτομο στη Λάρνακα έχει το επίθετο Μαδέλλας.
- Στυλλούς. Πήρε την ονομασία από το γυναικείο όνομα Στυλλού, Στυλιανή, στη γενική κλίση του.
- Πεταλωμένοι. Βρίσκεται κοντά στην Περιστερώνα. Από το όνομα των ιδιοκτητών που πετάλωναν ζώα ή ήταν ο τόπος που γινόταν το πετάλωμα.

(ε΄) Τοποθεσίες που πήραν την ονομασία τους από τη γειτνίαση με τα γειτονικά χωριά

- Μασσαρκώτικα (Masarkotika). Βρίσκονται κοντά στο χωριό Μάσσαρη.
- Αργακίτικα (Argakitika). Βρίσκονται κοντά στο χωριό Αργάκι.
- Περιστερωνίτικα. Βρίσκονται κοντά στο χωριό Περιστερώνα.

(στ΄) Τοποθεσίες που δεν εμπίπτουν στις προηγούμενες κατηγορίες ή είναι αγνώστου ετυμολογίας

- Κλειδί. Περιοχή στην οποία υπήρχε ο σταθμός του τρένου. Ο σιδηρόδρομος διέθετε μονή γραμμή. Στις θέσεις κλειδιά (υπήρχαν πολλά τέτοια κλειδιά στο όλο μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής) υπήρχε δεύτερη μικρή σε μήκος τροχιά για προσωρινή στάθμευση του τραίνου για να επιτρέπει τη διέλευση τρένου από την αντίθετη κατεύθυνση.
- Θανατικό. Τοποθεσία προς την Περιστερώνα. Ονομάστηκε έτσι από τη λέξη θάνατος. Εκεί είχε πολλές μοσφιλιές, κάτω από τις οποίες μπορούσαν να στήσουν σκηνές και πρόχειρα καταλύματα. Εκεί κατέφυγαν κάτοικοι της περιοχής, για να γλυτώσουν το θάνατο από θανατηφόρα επιδημία.
- Κτίρκα (Ktirka). Υπάρχει και νερό από λαγούμια, συνεταιρικό, με το όνομα Κτίρκα. Ίσως η περιοχή ήταν αρδεύσιμη από το τρεχάμενο αυτό νερό ή και το τοπωνύμιο να προϋπήρχε του λαγουμιού.
- Πράντοι (Prandhous). Στα σχέδια του Κτηματολογίου αναφέρεται και τοποθεσία Πράντους, που δηλώνει την αιτιατική Πράντους. Είχε και κάποιο οικισμό εκεί. Ίσως προέρχεται από τη λατινική λέξη praedo-onis= ληστής.
- Ριζάτοι (Rizati). Ίσως επειδή βρισκόταν κοντά στο χωριό.
- Καμιντζέλες (Kamindjelles)
- Καμάρες (Kamares).

Με βάση την πιο πάνω έρευνα, φαίνεται πως οι περισσότερες τοποθεσίες πήραν την ονομασία τους από τη φύση του εδάφους, αρκετές από ονόματα ανδρών και γυναικών (μάλλον ιδιοκτητών των κτημάτων), λιγότερες από ζώα και κάποιες από τη γειτνίαση τους με χωριά ή αρδευτικά αυλάκια. Μερικά τοπωνύμια χρήζουν περαιτέρω μελέτης και κάποιες ερμηνείες, που δόθηκαν, μπορούν να αμφισβητηθούν ή και να αλλοιωθούν.

Βιβλιογραφία:

1. Γιαγκουλλή, Κ.Γ. *Επίτομο και ερμηνευτικό λεξικό της Κυπριακής Διαλέκτου.*
2. Πηλαβάκη, Κ.Α. 1973. Κυπριακά Τοπωνύμια. Από το περιοδικό *Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης.*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΟΠΟΘΕΣΙΩΝ (ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ) ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ
ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΤΩΚΟΠΙΑΣ, ΟΠΩΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΤΜΗΜΑ
ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ ΚΑΙ ΧΩΡΟΜΕΤΡΙΑΣ ΣΕ ΤΙΤΛΟΥΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ
(ΚΟΤΣΙΑΝΙΑ) ΤΕΜΑΧΙΩΝ ΓΗΣ

1. ΑΓΓΟΥΛΟ, ΑΓΓΟΥΛΟΣ, ΑΓΚΟΥΛΟΣ
2. ΑΝΑΘΡΗΚΑ, ΑΝΑΘΡΗΚΙΝ
3. ΑΡΓΑΚΙΤΙΚΑ
4. ΑΣΙΕΝΤΡΙΚΑ, ΑΧΕΝΤΡΙΚΑ, ΑΧΕΝΤΡΙΚΟΣ
5. ΒΑΘΙΕΣ, ΒΑΘΥΣ, ΒΑΤΙΕΣ, ΒΑΘΥΣ ΚΟΛΥΜΠΟΣ
6. ΒΑΡΕΙΝΕΣ, ΒΟΡΕΙΝΕΣ, ΒΟΡΙΝΕΣ, ΒΟΡΙΔΕΣ
7. ΒΑΣΙΛΙΔΕΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΕΣ, ΒΑΣΙΛΗΔΕΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, ΒΑΣΙΛΙΑΣ, ΒΑΣΙΛΙΕΣ
8. ΒΑΣΙΛΙΚΟ
9. ΒΟΥΝΑΡΟΥΔΙΑ, ΒΟΥΝΑΛΟΥΔΙΑ, ΒΟΥΝΑΡΟΥΔΙΑ, ΒΟΥΝΑΡΟΥΛΙΑ, ΒΟΥΝΑΡΟΥΛΛΙΑ
10. ΒΥΖΑΚΕΡΑ, ΒΥΖΑΚΙΕΡΑ, ΒΥΖΑΤΖΕΡΚΑ, ΒΥΖΑΤΖΙΕΡΚΑ, ΒΥΖΑΤΣΖΕΡΚΑ, ΒΙΖΑΚΕΡΙΑ, ΒΙΖΑΤΖΕΡΚΑ
11. ΓΕΡΟΒΑΘΥΣ
12. ΓΚΑΡΙΛΟΥ
13. ΔΟΜΕΣ, ΔΩΜΕΣ
14. ΔΡΟΜΟΣ ΑΣΤΡΟΜΕΡΙΤΗ
15. ΔΡΟΜΟΣ ΑΡΓΑΚΙ, ΔΡΟΜΟΣ ΑΡΓΑΚΙΟΥ
16. ΔΡΟΜΟΣ ΖΩΔΙΑΣ
17. ΔΡΟΜΟΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ
18. ΔΡΟΜΟΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΩΝΑΣ
19. ΕΛΙΟΥΔΗΝ, ΕΛΙΟΥΔΙ, ΕΛΙΟΥΔΙΑ, ΕΛΙΟΥΔΙΝ
20. ΚΑΜΙΓΚΕΛΛΕΣ, ΚΑΜΙΓΚΕΛΟΣ, ΚΑΜΙΝΚΕΛΕΣ, ΚΑΜΙΝΚΕΛΛΕΣ, ΚΑΜΙΝΤΖΕΛΕΣ, ΚΑΜΙΝΤΖΕΛΛΕΣ, ΚΑΜΙΝΤΖΕΛΟΣ, ΚΑΜΙΝΤΖΙΕΛΛΕΣ, ΚΑΜΙΝΤΖΕΛΕΣ
21. ΚΑΣΙΛΑΣ
22. ΚΑΤΖΙΛΟΣ, ΚΑΣΤΣΕΛΛΟΣ, ΚΑΤΣΕΛΛΟ, ΚΑΤΣΕΛΛΟ, ΚΑΤΣΕΛΛΟΣ, ΚΑΤΣΕΛΟΣ

23. ΚΑΤΩ ΜΑΖΕΡΗ
24. ΚΕΦΑΛΑΣ
25. ΚΙΤΣΗ
26. ΚΛΑΡΚΑ, ΚΛΑΡΚΟΣ, ΚΛΑΡΙΝ, ΚΛΙΑΡΚΑ
27. ΚΛΕΓΙΔΕΣ
28. ΚΟΛΥΜΠΙ, ΚΟΛΥΜΠΙΝ, ΚΟΛΥΜΠΙΟΣ
29. ΚΟΝΤΑ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ
30. ΚΟΥΔΕΛΑΣ
31. ΚΡΑΚΑΣ
32. ΚΩΛΟΚΑΡΗΔΕΣ
33. ΛΑΚΚΟΣ, ΛΑΚΚΟΥΣ
34. ΛΑΞΙΑ
35. ΛΙΑΝΔΡΙΑ
36. ΛΙΑΝΤΖΙΝΑ
37. ΛΙΘΑΡΙΑ, ΛΙΘΑΡΙΕΣ, ΛΙΘΑΡΚΑ
38. ΛΟΥΚΚΟΣ
39. ΛΟΥΡΑ, ΛΟΥΡΙΑ, ΛΟΥΡΚΑ
40. ΜΑΔΕΛΑΔΕΣ, ΜΑΔΕΛΛΑΔΕΣ, ΜΑΔΕΛΛΑΣ, ΜΑΔΗΛΑΔΕΣ,
ΜΑΤΕΛΑΣ, ΜΑΤΕΛΛΑΣ
41. ΜΑΖΕΡΗ
42. ΜΑΡΑΓΚΟΣ
43. ΜΑΥΡΟΙ, ΜΑΥΡΟΣ, ΜΑΥΡΟΥ, ΜΑΥΡΟΥΣ
44. ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ
45. ΜΟΝΟΠΑΤΗ, ΜΟΝΟΠΑΤΙ, ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΤΟΥΣ
ΚΑΛΟΓΗΡΟΥΣ, ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΤΟΥ ΚΑΛΟΓΥΡΟΥ, ΜΟΝΟΠΑΤΙΝ
ΤΟΥ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ
46. ΜΟΥΤΗ
47. ΝΑΟΣ, ΝΑΟΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΣ
48. ΞΕΡΟΒΑΘΗΣ, ΞΕΡΟΒΑΘΙΑ, ΞΕΡΟΒΑΘΙΕΣ, ΞΕΡΟΒΑΘΥΣ,
ΞΕΡΟΒΑΝΘΗΣ, ΞΕΡΟΒΑΤΙΕΣ
49. ΞΩΓΥΤΙΚΟ, ΧΩΥΤΙΚΟΝ
50. ΠΕΖΟΥΝΙΑ
51. ΠΙΤΤΗΔΕΣ
52. ΠΛΥΤΗ
53. ΠΛΕΥΡΗΔΕΣ, ΠΛΕΥΡΙΤΙΕΣ
54. ΠΛΗΝΤΥΡΙΕΣ
55. ΠΡΑΔΟΥΣ, ΠΡΑΝΤΟΙ, ΠΡΑΝΤΟΥ, ΠΡΑΝΤΟΥΣ
56. ΡΑΔΑΜΝΗ, ΡΟΔΑΜΝΑ, ΡΟΔΑΜΝΗ, ΡΟΔΑΜΝΙΑ
57. ΡΙΖΑΤΗ, ΡΙΖΑΤΟΣ, ΡΥΖΑΤΗ
58. ΣΑΡΑΝΤΑΔΕΣ, ΣΙΡΑΝΤΑΔΕΣ
59. ΣΙΗΛΟΠΟΤΑΜΑ, ΣΙΗΛΟΠΟΤΑΜΟΣ
60. ΣΙΗΡΙΝΟΣ, ΣΚΙΡΙΜΟΥΣ

61. ΣΚΛΙΝΙΚΑΚΗΝ, ΣΚΛΙΝΙΚΑΤΖΙΝ, ΣΚΛΙΝΙΚΑΤΖΗ, ΣΚΛΟΙΝΙ,
ΣΚΛΟΙΝΙΚΑΚΙ, ΣΚΛΟΙΝΙΚΑΚΙΑ, ΣΚΛΟΙΝΙΚΑΤΖΙ,
ΣΚΛΟΙΝΙΚΑΤΖΙΑ, ΣΚΛΟΙΝΙΚΑΤΖΙΝ, ΣΚΟΙΝΙΚΑΚΙΑ,
ΣΚΟΙΝΙΚΑΤΖΗ
62. ΣΚΟΤΕΙΝΟΣ
63. ΣΟΓΙΤΙΚΟΝ
64. ΣΤΑΥΡΗ
65. ΤΣΙΦΑΛΑ
66. ΦΑΡΔΗ
67. ΦΡΑΚΤΑΔΕΣ
68. ΧΑΜΑΝΙΕΣ
69. ΧΙΛΙΟΜΟΔΟΥΣΑ
70. ΧΩΜΑΤΕΡΟΣ

Toponyms of Katokopia

Summary

by Chrysoula Kerkidou Papasozomenou

The word toponym (in French toponymie) refers to the names of particular places or geographical regions. Through them one can deduce a vast amount of information about the inhabitants of the particular location as regards their history, language, economy, geography and topography, the religion, the fauna and flora as well as their customs and ethics.

Our village Katokopia is since 1974 occupied by the Turkish army, we the legal inhabitants have been forcibly displaced and the village is inhabited by illegal settlers from Turkey and by Turkish Cypriots. The policy of Turkey is to alter the toponyms of the occupied places and assign new names to the occupied towns and villages. But the toponyms recorded on the Land and Surveys Department maps of the Cyprus Republic and on the owner deeds have Greek names and words (written with the latin alphabet) and they represent the ethnic identity and they represent the culture and nature of our ancestors, who lived in Katokopia for centuries.

The present study aims at recording toponyms (64 in number) and effort is made to put forward explanation as to how, when and why they were used by our ancestors as well as to their literal derivation. Toponyms can be classified as:

- (a) Places relevant to names of plants and animals (fauna and flora), e.g. Mazeri (Μαζερί) derived from the plants mazerka,
- (b) Places that have to do with the topology of the region, e.g. Litharkes (Λιθαρκές) describing a place full of large stones,
- (c) Places associated with animals i.e. Katselos (Κατσέλα), e.g. a reference to the animal oxen, cow,
- (d) Places related to names of humans, e.g. Stavries, coming from the male name Σταύρος/Σταυρής and thus fields belonging to a person named Σταύρος,
- (e) Places adjacent to neighbouring villages, e.g. Masarkotika (Μασσαρκώτικα), which were fields near the nearby village of Masari, and
- (f) Places whose toponym can only be guessed, like Prandous. The name is attributed to the place as it had to do with bandits, whose name in latin is praedo-onis.

Βιογραφικό σημείωμα Χρυσούλας Κερκίδου- Παπασωζομένου

Γεννήθηκε στην Κατωκοπιά. Φοίτησε στο Γυμνάσιο Μόρφου και με υποτροφίες του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών της Ελλάδας σπούδασε φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και μετεκπαιδεύτηκε στη Γλωσσολογία στην Αγγλία. Δίδαξε στη συνέχεια σε Γυμνάσια και Λύκεια της ελεύθερης και κατεχόμενης Κύπρου. Ασχολήθηκε με την ποίηση και τη λαογραφία. Εξέδωσε τις ποιητικές συλλογές *Γίνεσθαι* το 1993 και *Τα πάντα ρει* το 2008.

Συνεργάστηκε με τα περιοδικά «Λαογραφική Κύπρος», «Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα», «Φωνή της Μόρφου», «Ελεύθερη Κυθρέα» και δημοσίευσε ποιήματα, μελέτες και άρθρα εκπαιδευτικού και λαογραφικού περιεχομένου σε κυπριακές εφημερίδες. Συμμετείχε επίσης (α΄) στη συλλογή *Σύγχρονοι Έλληνες Δημιουργοί, Α΄ Τόμος*, (β΄) στο ποιητικό ανθολόγιο *Προσταγή Πατρίδος*, Κύπρος 1995, και (γ΄) στην Ανθολογία Βραβευμένων ποιητών (1995-2011) *Κούρος Ευρωπού*, Πανελλήνιος Ποιητικός Διαγωνισμός Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας «ΤΕΧΝΗ» ΚΙΑΚΙΣ, Κιλκίς 2012.

Δ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : *Ανδρέας Γ. Παπασωζόμενος, πολιτικός μηχανικός, πρόσφυγας από την Κατωκοπιά*

Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Παπασωζόμενου

Γεννήθηκε στη Κατωκοπιά το 1945. Το 1963, μετά την αποφοίτηση του από το Παγκύπριο Γυμνάσιο, μετέβη στην Αγγλία και παρακάθησε σε εξετάσεις G.C.E. A level. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο Victoria του Manchester με BSc Honours (1st class), M.Sc., Ph.D. (διδασκτορικό) στην Πολιτική Μηχανική και στη συνέχεια εργάστηκε ως μεταδιδακτορικός ερευνητής στο ίδιο Πανεπιστήμιο. Προσλήφθηκε στα Δημόσια Έργα από το 1971 σε διάφορα επίπεδα ευθύνης και το 2002 ανέλαβε καθήκοντα Διευθυντή Ελέγχου στο Υπουργείο Συγκοινωνιών και Έργων και αφυπηρέτησε το 2004.

Εισαγωγή από Ανδρέα Παπασωζόμενο

Το δομημένο περιβάλλον του χωριού δεν είναι μόνο οι δρόμοι, τα σπίτια, τα χωράφια, τα δήματα και τα λαγούμια, αλλά και οι άνθρωποι που κατοίκησαν τον τόπο και κυρίως πώς ζούσαν. Θα δοθεί έμφαση στην επανεγκατάσταση στο χωριό με την επιστροφή. Τονίζω τη σημασία του νερού και του υπόγειου υδροφορέα της περιοχής. Οι ομιλητές θα είναι νέοι της Κατωκοπιάς, γεννημένοι στην προσφυγιά.

Ανδρέας Γ. Παπασωζόμενος

Δομημένο περιβάλλον του χωριού Κατωκοπιά

της Γεωργίας Χρ. Παπασωζομένου (αρχιτέκτονα),
της Χρυσάνθης Λ. Ανδρέου (μαθήτριας)
και του Μάριου Α. Χαραλάμπους (μαθητή),
με τη συνεργασία των
Ανδρέα Γ. Παπασωζομένου και Γιώργου Κωνσταντίνου.

Μέρος Α': Η Κατωκοπιά τέλος του 19^{ου} και αρχές του 20^{ού} αιώνα

(Ομιλήτρια: Χρυσάνθη Λ. Ανδρέου)

Στο βιβλίο του Νικολή Οικονομίδη «*Η Κατωκοπιά: οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα*» και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο 2: «Το χωριό και οι κάτοικοί του», στο κεφάλαιο 4: «Ασχολίες των κατοίκων», στο κεφάλαιο 5: «Η καθημερινή ζωή», στο κεφάλαιο 6: «Η κοινωνική ζωή» και στο κεφάλαιο 7: «Πνευματική και Αθλητική ζωή» δίδεται πλήρης περιγραφή της ζωής και του πολιτισμού των κατοίκων της Κατωκοπιάς κατά την περίοδο 1920-1960. Κατά την περίοδο αυτή ο πυρήνας του χωριού είχε πάρει την έκταση και μορφή, που αποτυπώθηκε κατά το 1925, όταν έγινε η πρώτη χαρτογράφηση της Κύπρου από το Κτηματολόγιο. Οι πλείστες των πλινθόκτιστων κατοικιών έχουν κατεδαφιστεί μετά την εκτοπισμό μας το 1974.

Υπάρχει προφορική μαρτυρία από τους Παπαχριστόφορο Παπασωζομένου και Χαράλαμπο Κυπριανού (από τα λεγόμενα στον ίδιο της γιαγιάς του Παναγιώτας (Παναγιάς) Τσαγκάρη Τσιρίπλου, η οποία έζησε τέλος του 19^{ου} και αρχές του 20^{ού} αιώνα), ότι το χωριό όλο τότε αποτελείτο από 13 υποστατικά, των οποίων οι ένοικοι ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία αιγοπροβάτων. Μάλλον τα σπίτια αυτά θα είχαν παρόμοια διαμόρφωση με τα σπίτια του πυρήνα που περιγράφει ο Νίκος Οικονομίδης, αλλά με απλούστερη μορφή και μάλλον απομονωμένα μεταξύ τους με αγροτική γη ολόγυρά τους.

Βασικό χαρακτηριστικό των σπιτιών αυτών ήταν η ύπαρξη λάκκων για την ύδρευση ανθρώπων και ζώων. Οι λάκκοι αυτοί ήταν διασκορπισμένοι και η εγκατάλειψή τους κατά τη δεκαετία του 1950 ήταν αποτέλεσμα της χρήσης γεωτρήσεων (υπεράντλησης υπόγειου νερού) στο χώρο του πυρήνα. Τέτοιες γεωτρήσεις με πλούσια παροχευτικότητα είχαν οι Νικόλας Άστρας, Χριστόδουλος

(Ττούλας) Κνέκνας, Κυριάκος Πρωτοπαπάς (Τζυρκαλλής), Νικόλας Πρωτοπαπάς (Κοινοτάρχης), Χριστόδουλος Μέττας και Χατζηγιωρκάτζης Χριστοδούλου Βασιλειάδης.

Στο σκιαγράφημα (που βρίσκεται στη σελίδα 159) φαίνονται τα εξής:

(α΄) Τα χωριά γύρω από τη Κατωκοπιά,

(β΄) η πορεία των χειμάρρων Περιστερωνίτη, Ακακιώτη και Μερικά και το σημείο συμβολής τους στη θέση του περβολιού του Τζιαμαλή, όπου κατασκευάστηκε ο υδατοφράκτης του Μάσαρη και στη συνέχεια τους ο συλλέκτης τους Σερράχης μέχρι το Συριανοχώρι,

(γ΄) οι δρόμοι και χωματόδρομοι, που συνδέουν τα χωριά και η Στράτα της Χώρας, που ήταν τμήμα της όδευσης από Πάφο προς Λευκωσία,

(δ΄) η όδευση της παλιάς σιδηροδρομικής γραμμής και

(ε΄) οι χώροι του υδατοφράκτη του Μάσαρη, του πυρήνα του χωριού και της Στράτας της Χώρας και ο συσχετισμός θέσης και υψομέτρων.

Μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η άνω επιφάνεια των υπόγειων νερών του υδροφορέα παρουσίαζε μικρή μετακίνηση προς τα πάνω και προς τα κάτω και οι λάκκοι του χωριού παρέμεναν σε βάθος 3-5 μέτρα κάτω από το έδαφος.

Με βάση τα πιο πάνω ανάγεται ότι οι κάτοικοι είχαν ως βασική διαμονή την Κάτω κοπή (προβάτων) στη θέση του σημερινού χωριού Κατωκοπιά, όπου υπήρχε πάντοτε νερό (αλλά αντλούμενο) με αλακάτια, ενώ κατά τον χειμώνα μετακινούνταν με τα ζώα τους νοτιότερα προς την Περιστερώνια στην Άνω κοπή (προβάτων), όπου έτρεχαν επιφανειακά νερά από τα δήμματα του ποταμού Περιστερωνίτη. Η εκδοχή αυτή, θεωρεί την ονομασία Κατωκοπιά ως συνένωση και μεταγλωττισμό της έκφρασης Κάτω κοπή και είναι αποτέλεσμα προβληματισμού των Κατωκοπιτών Δρ. Γιώργου Κωνσταντίνου, γεωλόγου, και Δρ. Ανδρέα Γ. Παπασωζομένου, πολιτικού μηχανικού, οι οποίοι ετοίμασαν το σκιαγράφημα και μου επεξηγήθηκε το σκεπτικό του προβληματισμού τους, που εξέθεσα.

Μέρος Β΄: Κατοικίες του χωριού Κατωκοπιά

(Ομιλήτρια Γεωργία Χρ. Παπασωζομένου)

(κείμενο από τους Γεωργία Χρ. Παπασωζομένου, Μάριο Α. Χαραλάμπους και Δρα Ανδρέα Γ. Παπασωζόμενου)

Εισαγωγή

Ο χάρτης (βρίσκεται στη σελίδα 159) παρουσιάζει τον πυρήνα του χωριού καθώς και την επέκταση με νέες κατοικίες του οικισμού μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο. Ο πυρήνας συνίσταται από 17 «τετράγωνα». Οι κατοικίες του πυρήνα στην πλειοψηφία ήταν πλινθόκτιστες με χωμάτινη επίπεδη οροφή και είχαν κύρια χαρακτηριστικά την αυλή, το στάβλο, το νοτά, τον ηλιακό, το δίκωρο, το σώσπιτο, το σιενονάρι και τη μάντρα. Στο βιβλίο του αείμνηστου Νίκου Γιάννου Οικονομίδα *«Η Κατωκοπιά, οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα»*, του 2009, δόθηκε με γλαφυρότητα περιγραφή με λεπτομέρεια της χρήσης και λειτουργικότητας κάθε χώρου των κατοικιών με εμφανή τη σημασία και του ρόλου της μάντρας.

Σύντομο ιστορικό

Τα σπίτια του πυρήνα πριν από το 1940 προμηθεύονταν νερό για ανθρώπους και ζώα με τη χρήση λάκκων, που υπήρχαν στα περισσότερα τότε υφιστάμενα υποστατικά. Μετά το 1952, μετά την έναρξη χρήσης γεωτρήσεων, εξασφαλίστηκε κοινοτικό πόσιμο νερό με υπόγειες διασωληνώσεις και κοινοτικές κτιστές βρύσες για συμπλέγματα κατοικιών σε χαρακτηριστικά και κατάλληλα σημεία δρόμων. Στη συνέχεια εξασφαλίστηκε απευθείας παροχή νερού σε κάθε σπίτι ξεχωριστά.

Οι δρόμοι ήταν αρχικά χωμάτινοι, στη συνέχεια αρκετοί κύριοι δρόμοι χαλικοστρώθηκαν με κροκάλες ποταμού και μετά την ανεξαρτησία έγινε μαζικά ασφαλτόστρωση του συνόλου σχεδόν των δρόμων. Ακολούθησε ολικός ηλεκτροφωτισμός κατοικιών και επί μέρους οδικός φωτισμός.

Κατά το 1974 το χωριό αποτελούσε Κοινότητα με τις παραδοσιακές κατοικίες του πυρήνα ανακαινισμένες, με νέες συνοικίες με κεραμοσκεπή σπίτια, με καθαρούς και εύχρηστους δρόμους, με τους κατοίκους να δραστηριοποιούνται στους τομείς γεωργικής παραγωγής, όπως της εσπεριδοκαλλιέργειας, με μηχανικό εξοπλισμό και τη χρήση των γεωτρήσεων για άρδευση. Οι κτηνοτροφικές μονάδες αιγοπροβάτων μειώθηκαν και τα υποστατικά τους μετακινήθηκαν εκτός της κοινότητας, ενώ άρχισε δραστηριοποίηση στην αγελαδοτροφία.

Σημερινή κατάσταση

Στο Κεφάλαιο 2, «Ο πυρήνας του χωριού» και «Τα κτίρια του χωριού όπως είναι σήμερα» του βιβλίου «*Η Κληρονομιά της Κατωκοπιάς Ι*», που εξέδωσε το 2014 η «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς», παρέχονται πληροφορίες για τα πιο κάτω:

(α΄) Σε αντίγραφο του επίσημου κτηματολογικού σχεδίου του πυρήνα προσδιορίστηκε με πράσινο χρώμα η έκταση και ο αριθμός του κάθε ολικού τεμαχίου στο οποίο υπήρχαν κατοικίες, που κατεδαφίστηκαν από τους Τούρκους με ταυτόχρονη καταγραφή των γενεαλογικών ριζών των ενοίκων.

(β΄) Για 28 από τις κατοικίες του πυρήνα, που κατεδαφίστηκαν, έχουν σχεδιαστεί σε κάτοψη με κλίμακα και όπως ήταν τη συγκεκριμένη περίοδο.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της κατοικίας του Χατζηλοΐζου Χατζηνικόλα (Χατζιή), της οποίας η κάτοψη φαίνεται στο βιβλίο «*Η Κληρονομιά της Κατωκοπιάς Ι*» με τα δωμάτια και χώρους χρήσεις των ενοίκων. Η κατοικία θεωρείται χαρακτηριστική όσον αφορά την αρχιτεκτονική και λειτουργική διαρρύθμιση και αντανακλά τον τρόπο ζωής των ενοίκων. Δισέγγονος του Χατζηλοΐζου είναι ο Μάριος, ο οποίος θα μας παρουσιάσει σημαντική εργασία του με θέμα την οικία των Κατωκοπιτών προπάππων του Χατζηλοΐζου (Χατζιή) και Χατζηνικόλα:

Ονομάζομαι Μάριος Α Χαραλάμπους. Γονείς μου είναι ο Ανδρέας Χαραλάμπους, από τον κατεχόμενο Ποταμό του Κάμπου, και η Μύρια, κόρη του Γιαννάκη Χατζηλοΐζου και της Μαρούλας Γιαννή Χατζηκωστέα, όλοι από την Κατωκοπιά. Με την οικογένειά μου μελετήσαμε την κάτοψη του σπιτιού των προπάππων μου, και αντιλαμβανόμενος ότι το σπίτι έχει κατεδαφιστεί, αποφάσισα να δοκιμάσω την παρουσίαση σε τρισδιάστατη μορφή της κατοικίας με τη χρήση lego. Το αποτέλεσμα φαίνεται πιο κάτω. Αναλύοντας την κατασκευή και τη διαρρύθμιση και χρήση των χώρων και δωματίων της κατοικίας της τότε εποχής, ήταν κάτι πρωτόγνωρο για εμένα. Η εσωτερική αυλή, ο στάβλος, οι καμάρες του ηλιακού είναι κάτι που δε συναντούμε στα σπίτια σήμερα. Η εμπειρία ήταν για εμένα ένα πολύ μεγάλο μάθημα.

Έχουν καταγραφεί μέσω του Google (ο χάρτης εμφανίστηκε προηγουμένως) 305 υφιστάμενες κατοικίες, που σήμερα κατοικούνται παράνομα. Σε κάθε κατοικία έχει δοθεί αριθμός και πίνακας καταγραφής των νόμιμων ιδιοκτητών τους, οι οποίοι διέμεναν σ' αυτές τον Αύγουστο του 1974 με αναφορά επίσης στις γενεαλογικές τους ρίζες. Εντοπίζονται επίσης αυθαίρετα και παράνομα κτίσματα, που ανεγέρθηκαν μετά την κατοχή του χωριού και το βίαιο εκτοπισμό των ιδιοκτητών.

Επανεγκατάσταση με την επιστροφή και ο χαρακτήρας της Κατωκοπιάς του μέλλοντος

Ο Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης, στο Όγδοο Θέμα «Η επιστροφή υπό ελληνοκυπριακή διοίκηση και η περίπτωση της Κατωκοπιάς» του βιβλίου του «Σκλαβωμένη Κύπρος 2003-2006», έχει κάμει εκτενή αναφορά, με προβληματισμό και προκαταρκτικές προτάσεις, σε ενέργειες από μέρους του Κράτους, των Υπηρεσιών, των Τραπεζών, της Εκκλησίας, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των κατοίκων για ομαλή επανεγκατάσταση και για την εξασφάλιση οικονομικών πόρων για επαναδραστηριοποίηση σε όλους τους οικονομικούς τομείς περιλαμβανομένου του αθλητισμού και πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Χάρης στο έργο που έχουν επιτελέσει οι πιο πάνω συγγραφείς, οι νέοι της Κατωκοπιάς έχουμε στα χέρια μας σημαντικές πληροφορίες για

την Κατωκοπιά του παρελθόντος. Έχοντας υπόψη μας τα σημερινά δεδομένα καλούμαστε, όχι να προβλέψουμε το μέλλον, αλλά να το σχεδιάσουμε.

Σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό της Κατωκοπιάς του μέλλοντος έχουν να παίξουν πρωτίστως οι Κατωκοπίτες και ως εκ τούτου κρίνεται απαραίτητο να οργανωθούν διαβουλεύσεις της κοινότητας, για να εξακριβωθεί ο αριθμός των ενδιαφερομένων για επανεγκατάσταση και υπό ποιες προϋποθέσεις.

Επίσης, είναι σημαντικό ως κοινότητα να έχουμε άποψη και προτάσεις αναφορικά με τα πιο κάτω θέματα:

A. Επανασυγκρότηση του αστικού ιστού.

B. Προστασία της Πολιτιστικής μας Κληρονομιάς (που αποτελεί τόσο το δομημένο όσο και το φυσικό περιβάλλον).

Γ. Διαχείριση του υφιστάμενου οικιστικού ιστού και προσδιορισμός στεγαστικής πολιτικής μέσω κατοικιών ή άλλων μοντέλων κατοίκησης, που να ανταποκρίνονται στο σημερινό τρόπο ζωής.

Δ. Προσδιορισμό του χαρακτήρα της Κατωκοπιάς του μέλλοντος.

Σχετικά με τα πιο πάνω θέματα, προτείνουμε τις εξής στρατηγικές ως πηγή προβληματισμού και έναυσμα για περαιτέρω συζήτηση.

Σε σχέση με την επανασυγκρότηση του αστικού ιστού, έχουμε την άποψη ότι το οδικό δίκτυο του πυρήνα πρέπει να παραμείνει με κάποιες διαπλατύνσεις και προεκτάσεις με βάση γενικό ρυθμιστικό σχέδιο. Τα ιδιωτικά τεμάχια στον πυρήνα έχουν σημαντικά ακανόνιστα σχήματα, που είναι απαγορευτικά για ανέγερση μοντέρνων κατοικιών, και αναμένεται ότι θα απαιτηθεί Αστικός Αναδασμός, για αναδιανομή και ορθογωνισμό τεμαχίων, ως θέμα προτεραιότητας. Άμεσα επίσης θα απαιτηθεί για τον πυρήνα προσδιορισμός κατάλληλων πολεοδομικών ζωνών για αποφυγή ανεξέλεγκτης ανοικοδόμησης.

Σχετικά με την Προστασία της Πολιτιστικής μας κληρονομιάς προτείνουμε:

- Καταγραφή και κήρυξη διατηρητέων όσων παραδοσιακών οικοδομών δεν έχουν κατεδαφιστεί από τους Τούρκους
- Κήρυξη διατηρητέας της Παλιάς Εκκλησίας της Παναγίας Χρυσελεύσας
- Κήρυξη διατηρητέας της Νέας Εκκλησίας της Παναγίας Χρυσελεύσας, καθότι αποτελεί Αρχιτεκτονική Κληρονομιά του

Μοντέρνου Κινήματος στη Κύπρο («Μαθαίνοντας από την Κληρονομιά του Μοντέρνου», έκδοση Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Κύπρου με αφορμή τις Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς).

- Αναβίωση της σιδηροδρομικής γραμμής – δημιουργία γραμμικού πάρκου και διατήρηση των σιδηροδρομικών γραμμών, όπου είναι δυνατόν
- Σήμανση σημαντικών αρδευτικών κατασκευών
- Αναβίωση των κατεδαφισμένων παραδοσιακών οικοδομών μέσω αστικών διαδρομών και τρισδιάστατων μοντέλων (φωτορεαλιστική απεικόνιση + χάρτης).

Συντήρηση και μετατροπές σε υφιστάμενες οικοδομές προς εξυπηρέτηση των νέων χρήσεων:

- Καταγραφή του προφίλ και των αναγκών των μελλοντικών κατοίκων της Κατωκοπιάς (μονήρεις, συνταξιούχοι, οικογένειες, ζευγάρια, φοιτητές) για προσδιορισμό των τυπολογιών των νέων αναπτύξεων.

Η Κατωκοπιά του Μέλλοντος ως Παραγωγική Κοινότητα (Productive Community):

Με γνώμονα το παραγωγικό παρελθόν της κοινότητας στον τομέα της γεωργίας, πιστεύουμε πως η Παραγωγική Πόλη (όπως αυτή ορίστηκε στον Ευρωπαϊκό διαγωνισμό Europan 14 για νέους αρχιτέκτονες) θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη και το μέλλον της κοινότητάς μας.

Παραγωγική πόλη (ελεύθερη μετάφραση): πόλη που ενθαρρύνει την παραγωγή εντός του αστικού ιστού, άμεσα συνδεδεμένη με την καθημερινή ζωή. Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα παραγωγής, από την παραγωγή γεωργικών προϊόντων μέχρι την ανακύκλωση και την παραγωγή ενέργειας. Κάθε κομμάτι του αστικού ιστού αποτελεί μέρος της παραγωγικής διαδικασίας.

The inhabited environment of the village of Katokopia

Summary

by Georgia Chr. Papasozomenou (architect), Chrysanthi Louka Andreou (student) and Marios Andrea Charalambous (pupil), in co-operation with Dr. Adreas G. Papasozomenos (civil engineer) and Dr. Georgios Konstantinou (geologist)

The content of the work presented refers to the housing of the inhabitants within the wide context of the term habitat as regards:

- (a) The set up of the individual rooms comprising a county village house at Katokopia, the use of each one of the rooms and their complementary function within the framework of daily life;
- (b) the importance of water as regards its use for humans and animals with the use of wells and land irrigation by the use of surface river water and from wells with hand and mechanical operations;
- (c) the trades and skills of the inhabitants;
- (d) the kind of building materials used by its legal inhabitants for housing, the evolution of the housing within the range of 19th and early 20th centuries and the present state of the village following the 1974 events;
- (e) propositions put forward as regards the action to be taken for rebuilding the area of the old settlement, when the village shall be resettled by its legal inhabitants.

The inhabited environment has been the subject of written references from a number of inhabitants of Katokopia. The presentation puts together groups of references from the content of the following books:-

1. *"Katokopia, the inhabitants, their roots, their customs"* by the late Nikos I. Economides, 2009.
2. *"The Inheritance of Katokopia, I"*, edited by the Katokopia Cultural Heritage Association, 2014.
3. *"Occupied Cyprus 2003-2006"* by Dr Georghios K. Michaelides, 2006.
4. verbal memories of elderly today persons from Katokopia.

Βιογραφικά σημειώματα

Γεωργία Χρ. Παπασωζομένου: αρχιτέκτονας, κόρη του Χρίστου Γ. Παπασωζομένου από την Κατωκοπιά και της Μόσχως Καμιναρίδου Παπασωζομένου από τον Πεδουλά.

Χρυσάνθη Λ. Ανδρέου: μαθήτρια Γ' Λυκείου, κόρη του Λούκα Ανδρέου από τη Λύση και της Κικής Παπασωζομένου Ανδρέου από την Κατωκοπιά. Η Χρυσάνθη φοιτά στο Λύκειο Κύκκου Β' και ασχολείται εξωσχολικά με τη μουσική, συγκεκριμένα με την κλασική κιθάρα, με δίπλωμα στην εκτέλεση, με το πιάνο και πιο πρόσφατα με τη φωτογραφία. Στο σχολείο ακολουθεί τον πρακτικό προσανατολισμό, με σκοπό την προετοιμασία για εξετάσεις εισαγωγής σε πανεπιστήμιο στον κλάδο της Μηχανολογίας.

Μάριος Α Χαραλάμπους:

Γεννήθηκε τον Ιούλιο του 2004 στη Λεμεσό. Οι ρίζες του όμως φτάνουν από τον κατεχόμενο Ποταμό του Κάμπου από τον πατέρα του Ανδρέα Χαραλάμπους και από την κατεχόμενη Κατωκοπιά από τη μητέρα του Μύρια (κόρη του Γιαννάκη Χατζηλοΐζου και της Μαρούλας Γιαννή Χατζηκωστέα).

Είναι μαθητής της Γ' τάξης στο Γυμνάσιο Ύψωνα και παρακολουθεί μαθήματα χορού από ηλικία έξι ετών και στη συνέχεια σε ηλικία 8 ετών αρχίζει μαθήματα κιθάρας. Έχει ήδη ολοκληρώσει τριετές πρόγραμμα στη θεωρία της μουσικής.

Από πολύ μικρός είχε μεγάλη αδυναμία στις κατασκευές και ιδιαίτερα σε ότι κατασκευή είχε σχέση με τα τουβλάκια lego.

Η αγάπη του αυτή για τις κατασκευές και η παρουσίαση σε βιβλίο του σπιτιού του προπάππου του ήταν μια πρόκληση, ώστε να δοκιμάσει να αναπαραστήσει όσο πιο πιστά γινόταν το σπίτι.

Στόχος του είναι, αποφοιτώντας από το Λύκειο, να σπουδάσει πληροφορική ή αρχιτεκτονική ή συνδυασμό των δύο.

E' ENOTHTA

Πρόεδρος Συνεδρίας: Κύπρος Ν. Κυπριανού, Εγκεκριμένος Σύμβουλος Ασφάλειας και Υγείας στην εργασία.

Βιογραφικό σημείωμα Κύπρου Κυπριανού

Γεννήθηκε στην Κατωκοπιά και φοίτησε στο Δημοτικό σχολείο του χωριού. Είναι απόφοιτος της Τεχνικής σχολής Λευκωσίας και του Ανώτερου Τεχνολογικού Ινστιτούτου. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου M.Sc. του Πανεπιστημίου Reading του Ηνωμένου Βασιλείου.

Εργάστηκε στον ιδιωτικό τομέα ως ηλεκτρολόγος μηχανικός και στην Κεντρική Τράπεζα της Κύπρου ως Λειτουργός Ασφάλειας και Υγείας.

Είναι παντρεμένος με την Μαρία και έχει δυο παιδιά, την Άντρη και τη Νικολέτα.

Εισαγωγή από Κύπρο Κυπριανού

Για να μετατραπεί ο άνδρος, πριν το 1950, «κακός-τόπος» του χωριού μας σε ένα πραγματικά επίγειο παράδεισο μέχρι το 1974, χρειάστηκε πολλή δουλειά και μόχθος, αφού τότε οι περισσότερες εργασίες γίνονταν χειρωνακτικά. Η διατροφή των κατοίκων ήταν σημαντικός παράγοντας όχι μόνον για την επιβίωση αλλά και για την πρόσληψη των απαραίτητων διατροφικών στοιχείων, για να έχουν τη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν και να έχουν μια ομαλή και υγιή ζωή.

Για τις διατροφικές συνήθειες θα μας μιλήσει ο εκ Κατωκοπιάς, διακεκριμένος chef, καθηγητής και συγγραφέας Γιώργος Κυπριανού.

Κύπρος Ν. Κυπριανού

Διατροφικές συνήθειες Κατωκοπιτών

του Γιώργου Μ. Κυπριανού,
 Βοηθού Διευθυντή Σχολείων Τεχνικής Εκπαίδευσης
 Υπουργείου Παιδείας στις Επισιτιστικές Σπουδές,
 ερευνητή Γαστρονομίας και συγγραφέα.

Γεωργία-παραγωγή προϊόντων

Μέχρι το 1940 το διαιτολόγιο των κατοίκων του χωριού Κατωκοπιά ήταν πολύ φτωχικό. Η διατροφή των κατοίκων της κοινότητας στηρίχτηκε βασικά στις ασχολίες των ανθρώπων, που στην πλειονότητά τους ήταν η γεωργία και σε πιο μικρή έκταση η κτηνοτροφία.

Στην πλούσια γη του χωριού καλλιεργούνται αρκετά είδη γεωργικών προϊόντων, όπως κριθάρι, σιτάρι, κουκκιά, λουβιά, ρεβύθια, μπιζέλια, κρεμμύδια, πατάτες, καρότα, παντζάρια, φασόλια, ακόμα και βότανα, αρωματικά, όπως αρτυσιά (κύμινο), γλυκάνισο και σησάμι. Από πολύ παλιά μέχρι λίγο πριν την εισβολή και κατοχή, ήταν φημισμένα σε ολόκληρη τη Κύπρο τα καρπούζια και τα άλλα είδη μπουστάνιου, όπως διάφορα είδη πεπονιών (ανανάδες, καναρίνια κ.ά.), κολοκύθια και οι πολύ αγαπητές μαρταγκούρες (κρεατοκόλοκα).

«Στο μπουστάνι άρεσκε μας πολλά, γύρω – γύρω του χωραφκιού να φυτεύφουμεν κολοτζιές τζαι στες αναμεσιές να βάλλουμε καμιά ρίζα ατζιούρκα, καμιάν αγγουρκάν, ντομάτες τζιαι λλίον λουβί φρέσκο» (αφήγηση του Μιχάλη Κυπριανού).

Μέθοδοι μαγειρέματος

Οι Κατωκοπίτες μαγείρευαν σε χαλκωματένια αλλά «γανωμένα» με κασσίτερο σκεύη. Το ψήσιμο γινόταν πάνω σε «νηστιές» (εστίες) οι οποίες ήταν φτιαγμένες από πηλό η μια απέναντι από την άλλη. Για το ψήσιμο του φαγητού χρησιμοποιούσαν θρουμπιά ή ξύλα. Οι μέθοδοι ψησίματος ήταν κυρίως στις κατσαρόλες ή πήλινα δοχεία (τσούκκες), τηγάνια (γιαχνιστά και τηγανητά) και στον κτιστό, πλινθαρένιο φούρνο.

Η μέθοδος ποσέ χρησιμοποιόταν ιδιαίτερα από τους Κατωκοπίτες με το ψήσιμο της παραδοσιακής μας σούπας τραχανά, όπου σπάζανε

αυγά μέσα την ώρα της παρασκευής του και τα έψηναν μέσα στον τραχανά.

Διατροφή των Κατωκοπιτών

Στο χωριό Κατωκοπιά οι ασχολίες και οι δραστηριότητες των κατοίκων στα χωράφια ήταν ένα σημαντικό κομμάτι στην επιβίωση και οικονομική ανάπτυξη μιας οικογένειας του χωριού, που τον καθοριστικό ρόλο έπαιζαν οι άντρες της κάθε οικογένειας, τους οποίους έπρεπε η νοικοκυρά να φροντίζει καθημερινά, να τους ετοιμάζει τα διάφορα γεύματα, πρόγευμα («μπούκκωμα») και μεσημεριανό («μεσομέρκασμα») για την εργασία στα χωράφια.

Οι δραστηριότητες στα χωράφια που σηματοδοτούσαν και προϋπόθεταν και ειδικά συμπόσια ή γεύματα ήταν η σπορά, το όργωμα, ο θερισμός (το θέρος), το αλώνισμα, και πιο μετά το μάζεμα των εσπεριδοειδών και η εκρίζωση των καρότων.

Στο χωριό Κατωκοπιά, άλλες σημαντικές δραστηριότητες της οικογένειας που επηρέασαν τη διατροφή της ήταν τα ζυμώματα, το άρμεγμα, και η διαδικασία παρασκευής γαλακτοκομικών (χαλούμι, αναρή, γιαούρτι), όπως και η διαδικασία «αναγιώματος» του χοίρου στο κάθε νοικοκυριό ή στο κάθε εύπορο σπιτικό. Η Κατωκοπιά και τα νοικοκυριά τους δεν φημίζονταν για την παρασκευή ιδιαίτερων γλυκών. Ήταν επίσης φτωχική στην παραγωγή φρούτων. Πέραν των καρπουζιών και πεπονιών, που ανθούσαν στο χωριό, τα μόνα φρούτα που αρχικά εμφανίζονται, παράγονται και καταναλώνονται είναι τα σύκα και λίγα χρυσόμηλα. Όλα τα άλλα φρούτα προμηθεύονται από τη Λευκωσία, τη Μόρφου την Πιτσιλιά, τη Μαραθάσα και από τα γύρω χωριά.

Είναι δε σημαντικό γαστρονομικό γεγονός για τους Κατωκοπίτες το τέλος του πολέμου του 1940, όπου το χωριό αρχίζει να εξελίσσεται γαστρονομικά αλλά και σε όλους τους άλλους τομείς λόγω της ανάπτυξης της δεντροκαλλιέργειας (εσπεριδοειδή), της ροής και εύρεσης υδατικών πόρων (από το ξεκίνημα των γεωτρήσεων). Έτσι, σιγά σιγά από τη δεκαετία του 1950 το χωριό αρχίζει να μοσχοβολά με τις πολλές δενδροφυτεύσεις και ιδιαίτερα τα εσπεριδοειδή (πορτοκαλιές, μανταρινιές, λεμονιές και γκρέιπφρουτ), να αναπτύσσεται και να παρασκευάζονται όλα τα είδη γλυκών και φαγητών που υπήρχαν και στην υπόλοιπη Κύπρο.

Η ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ των συγχωριανών, αλλά και μεταξύ άλλων κοινοτήτων μέχρι και το 1970, έδινε στις νοικοκυρές του χωριού σημαντικά εφόδια και ερεθίσματα για γαστρονομικές δραστηριότητες και πολύ ευφάνταστες δημιουργίες. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια σήμερα, γυναικών της εποχής από την πρωτεύουσα Λευκωσία που λένε τα πιο κάτω: *«Άμαν επηαίνναμεν παλιά στο χωρκό της Κατωκοπιάς οι Κατωκοπίτισσες έπαιρναν από εμάς συνταγές και μόδες, ενώ τώρα κάθε φορά που την επισκεπτόμαστε, παίρνουμε εμείς συνταγές και μόδα από αυτές»*. Αυτή ήταν διαπίστωση από Λευκωσιάτισσες συζύγους κατοίκων του χωριού σε μια γιορταστική συγκέντρωση λίγο πριν την εισβολή και κατοχή.

Θρησκευτικά και επετειακά εδέσματα

Μια σειρά εθίμων για τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές και σημαντικά γεγονότα επηρέαζαν τη ζωή και ειδικότερα τη διατροφή των κατοίκων με την οργάνωση συμποσίων σε σημαντικές δραστηριότητες, εκδηλώσεις, γιορτές, επετείους, αρραβωνιάσματα, γάμους, βαπτίσεις και σφαγή χοίρου.

Καθοριστικές ήταν και όλες οι θρησκευτικές εορτές στις οποίες πάντοτε συνοδεύονταν με ανάλογα, συνήθως συμβολικά, εδέσματα, κρασί και ζιβανία. Τα Δωδεκαήμερα (Χριστούγεννα, Σύναξη της Παναγίας, Πρωτοχρονιά και Φώτα), οι Απόκριες, και το Πάσχα ήταν πολύ σημαντικές γιορτές στο χωριό. Η κάθε γιορτή είχε τα δικά της εδέσματα, αρτοποιήματα, κρασιά και ζιβανία. Μέσα από τα ήθη και έθιμα, τις παραδόσεις των διάφορων εορτών καθιερώθηκαν και συνυπήρχαν πολλά εδέσματα: ξεροτήγανα, βασιλόπιττα, ετοιμασία φρέσκων ραβιόλων, όλων των ειδών αρτοποιήματα που υπάρχουν τις γιορτές του Πάσχα και των Χριστουγέννων. Αρκετά από αυτά διατηρούνται και σε πολλά άλλα μέρη της Κύπρου με μικρές διαφορές.

Οι Κατωκοπίτες είναι και πολύ θρήσκοι, αφού τηρούσαν αυστηρά όλες τις νηστείες (Τετάρτη, Παρασκευή, νηστεία Χριστουγέννων, Πάσχα, Αγίων Αποστόλων, Δεκαπενταύγουστου κ.ά.) με ιδιαίτερα έντονη τη νηστεία της Καθαράς Δευτέρας και της Μεγάλης Εβδομάδας. Για την εκκλησία γίνονταν διάφορα αρτοποιήματα {όπως άρτοι (πρόσφορα), πεντάρτια στις γιορτές και άρτοι, πεντάρτια και παξιμάδια στα μνημόσυνα} συνοδευόμενα με κόλλυβα με σησάμι, σταφίδες, ρόδι και αμύγδαλα, τα οποία συνοδεύονταν με

κρασί. Σημαντικές γιορτές για το χωριό ήταν οι εορτές της περιόδου του Δωδεκαήμερου και του Πάσχα, καθώς και όλες οι γιορτές της Παναγίας (ιδίως παλαιότερα του Ευαγγελισμού και αργότερα της Σύναξης της Παναγίας στις 26 Δεκεμβρίου).

Οι διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως οι αρραβώνες, οι γάμοι, οι βαφτίσεις, τα πανηγύρια και οι γέννες ήταν και αυτές αιτία για το ανάλογο φαγοπότι ή κέρασμα με τη σύναξη των συγγενών και φίλων.

Επαγγελματίες σεφ του χωριού

Οι επαγγελματίες μάγειρες-σεφ στο χωριό μέχρι το 1970 ήταν σχεδόν ανύπαρκτοι. Σήμερα και με πολλή υπερηφάνεια το χωριό Κατωκοπιά αριθμεί πέραν των είκοσι και πλέον επαγγελματιών γαστρονόμων-μαγείρων με περγαμηνές, με παγκόσμια βραβεία στη διατροφή και μαγειρική τέχνη και σε θέσεις κλειδιά στη Ξενοδοχειακή μας φιλοξενία. Είμαι πεπεισμένος ότι και σε αυτό τον τομέα, δηλαδή στα γαστρονομικά δρώμενα του χωριού, έχουμε και μπορούμε να κάνουμε πολλές δράσεις με τη συνεργασία όλων των φορέων της κοινότητας μας.

Πηγές

- Βιβλίο *Η ΚΑΤΩΚΟΠΙΑ: οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα* του Νικολή Γιάννου Οικονομίδη
- Αφήγηση: Χριστόδουλος Χ. Χριστοδούλου
- Αφήγηση: Μιχάλης Κ. Κυπριανού
- Αφήγηση: Ελένη Ανδρέου Χριστοδούλου

Trophic habits of the people of Katokopia

Summary

by George M. Kyprianou

The nutrition of the people of Katokopia was quite poor up to the middle of the 20th century and was based mainly on the agricultural products of the place and to a lesser extent on stock-rearing. Then, the development of the water resources of the village brought about changes and enrichment of the diet of the people. Provisions for gastronomic creations were also given through the exchange of products with other communities.

Special symposia accompanied certain agricultural activities and also social and religious events.

In this work, reference is made to methods of cooking in the village of Katokopia.

Βιογραφικό σημείωμα Γιώργου Μ. Κυπριανού

Ο Γιώργος Κυπριανού κατάγεται από το κατεχόμενο χωριό Κατωκοπιά. Σπούδασε στο Ανώτερο Ξενοδοχειακό Ινστιτούτο Κύπρου με απόκτηση διπλώματος στις Επισιτιστικές Τέχνες. Είναι επίσης κάτοχος ανώτερου διπλώματος Ξενοδοχειακών και Τουριστικών σπουδών Αυστρίας, πτυχίου (B.A.) στις Επισιτιστικές Τέχνες και Μεταπτυχιακού (MA) στον τομέα της Εκπαίδευσης από το Middlesex University της Μεγάλης Βρετανίας. Εργάστηκε για σειρά ετών ως σεφ στη ξενοδοχειακή βιομηχανία της Κύπρου, και ακολούθως επικεντρώθηκε στην εκπαίδευση.

Εργάστηκε για δέκα χρόνια ως συντονιστής προγραμμάτων Επισιτιστικών Τεχνών στο Intercollege και από το 2006 μέχρι και σήμερα εργάζεται ως καθηγητής ξενοδοχειακών στο Υπουργείο Παιδείας. Για την ακαδημαϊκή χρονιά 2014-2015 εργάστηκε στην Α΄ Τεχνική Σχολή Λευκωσίας. Από το 2016 μέχρι σήμερα εργάζεται ως βοηθός Διευθυντής στην Τεχνική Σχολή Μακάριος Γ΄.

Υπήρξε για 15 χρόνια ενεργό μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου Αρχιμαγείρων Κύπρου, από τις θέσεις του Προέδρου της Επαρχίας Λευκωσίας και του Αντιπροέδρου και υπεύθυνου εκπαίδευσης. Υπήρξε επίσης από την ίδρυση της Ολυμπιακής ομάδας μαγειρικής για 4 χρόνια ο οργανωτικός σεφ.

Είναι μέλος των "Master Chef Great Britain" και είναι επίσης μέλος σε επιτροπές πολλών φιλανθρωπικών και άλλων οργανισμών και συνδέσμων. Κλήθηκε και δίδαξε σε πανεπιστήμια και κολέγια της Αμερικής, της Φινλανδίας, της Ελλάδας, της Αυστρίας και άλλες χώρες.

Κλήθηκε ως κριτής σε διάφορους διαγωνισμούς στην Κύπρο, τη Μεγάλη Βρετανία, την Αίγυπτο και την Ελλάδα. Ασχολείται συχνά με έρευνες και έχει αρκετές δημοσιεύσεις σε γνωστά ακαδημαϊκά περιοδικά στο ενεργητικό του. Οργάνωσε και συμμετείχε σε γνωστά γαστρονομικά συνέδρια. Συνεργάζεται με το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και δίνει διαλέξεις για θέματα γαστρονομίας και υγιεινής διατροφής.

Τα τελευταία χρόνια μαζί με το συνεργάτη και φίλο του Αντώνη Νικολάου παρουσίαζαν καθημερινά τηλεοπτικό πρόγραμμα μαγειρικής, ενώ μαζί δημιούργησαν την πρώτη και μεγαλύτερη κυπριακή ιστοσελίδα γαστρονομίας – μαγειρικής www.cychefs.com. Σε εβδομαδιαία βάση γράφουν άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά. Μαζί έγραψαν και το πρώτο τους βιβλίο μαγειρικής «Χρώμα και Άρωμα Κουζίνας».

Ο Γιώργος το 2015 παρουσιάζει το καινούργιο του βιβλίο μαγειρικής και υγιεινής διατροφής, το οποίο το 2016 στην Κίνα κατακτά την πρώτη θέση στον παγκόσμιο διαγωνισμό για Gourmand βιβλία, ανάμεσα σε 3000 συμμετοχές από 200 χώρες. Το βιβλίο έγραψε μαζί με τη Διαιτολόγο Νικολέτα Ντορζή.

Ο Γιώργος είναι γνωστός και από πολλές τηλεοπτικές εκπομπές όπως («Κουζίνα με άποψη», «Όμορφη Μέρα-Κάθε Μέρα», κ.ά.).

Με τον Γιώργο μπορείτε να επικοινωνείτε στο george@cychefs.com και στο kyprianou.g@intercollege.ac.cy

Γιώργος Μ. Κυπριανού

ΣΤ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Πρόεδρος Συνεδρίας : Ανδρέας Παναγίδης, πρώην Πρώτος Λειτουργός Εκπαίδευσης

Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Παναγίδη

Γεννήθηκε στο Στρόβολο την 1^η Δεκεμβρίου 1943 και η γενιά του κρατά από την Κατωκοπιά της Μόρφου. Είναι αριστούχος απόφοιτος του Παγκυπρίου Γυμνασίου (Πούλλειο και άλλα βραβεία). Σπούδασε με υποτροφία στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης και έκαμε μεταπτυχιακές σπουδές με υποτροφία στο Cambridge της Αγγλίας.

Ανέπτυξε έντονη συνδικαλιστική δράση τόσο ως φοιτητής (Γεν. Γραμματέας της Ε.Φ.Ε.Κ. Θεσσαλονίκης - Αντιπρόεδρος της Ομοσπονδίας Εθνικών Φοιτητικών Ενώσεων Κύπρου) όσο και ως εκπαιδευτικός (Γεν. Γραμματέας της Ο.Ε.Λ.Μ.Ε.Κ. - Πρόεδρος Ο.Ε.Λ.Μ.Ε.Κ. Λευκωσίας, Αξιωματούχος ΠΑΣΚ Καθηγητών) και ως Επιθεωρητής (Μέλος και Πρόεδρος του Δ.Σ. Κλάδου Επιθεωρητών, Μέλος Γ.Σ. ΠΑ.ΣΥ.Δ.Υ.).

Ανέπτυξε, επίσης, αξιόλογη εκπαιδευτική και πολιτιστική δράση: Είναι Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου Κύπρου και μέλος ή αξιωματούχος Δ.Σ. πολλών άλλων εκπαιδευτικών ή πολιτιστικών σωματείων. Πήρε μέρος σε πολλά Συνέδρια-Συμπόσια στην Κύπρο, Ελλάδα, Ευρώπη, Αμερική, Αυστραλία και σε άλλες χώρες είτε ως εισηγητής είτε ως οργανωτής είτε ως συντονιστής. Υπήρξε παρουσιαστής προγραμμάτων στο ΡΙΚ και συντόνισε ή/και συμμετέσχε σε πολλές ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές για ποικίλα θέματα, ιδιαίτερα εκπαιδευτικά.

Έχει συγγράψει διδακτικά εγχειρίδια για το Λύκειο (*Νέα Ελληνικά - Κοινωνικές Σπουδές, Ανθολογία Κυπριακής Λογοτεχνίας*) και εκδώσει, μαζί με άλλους, το βοήθημα *Λογοτεχνικά Κείμενα* για το Γυμνάσιο. Δημοσίευσε πολλά άρθρα και μελέτες στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο της Κύπρου και της Ελλάδας. Είναι ο κύριος επιμελητής των εκδόσεων του Ε.Μ.Ο.Κ. (22 εκδόσεις).

Ως εκπαιδευτικός υπηρέτησε σε διάφορες υπηρεσίες: Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Ακαδημία, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων και από διάφορες θέσεις: απλός Καθηγητής, Βοηθός Διευθυντής, Ανώτερος Λειτουργός Εκπαίδευσης, Επιθεωρητής Μέσης Εκπαίδευσης, Συντονιστής των Επιθεωρητών Φιλολογικών Μαθημάτων, Πρώτος Λειτουργός Εκπαίδευσης, Σύμβουλος του Υπουργού Παιδείας και Πολιτισμού.

Είναι Μέλος του Συμβουλίου Παιδείας για την Ανώτερη και Ανώτατη Εκπαίδευση και Μέλος της Κριτικής Επιτροπής του Δοκιμίου της Ελληνικής Πρεσβείας. Είναι Πρόεδρος του Πολιτιστικού Κέντρου «Εξόρμηση» και Μέλος της Διαχειριστικής Επιτροπής του Κέντρου. Υπήρξε για έξι χρόνια Μέλος της Επιτροπής Fulbright και τέσσερα χρόνια Αντιπρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής UNESCO Κύπρου. Ήταν Σύμβουλος της Κοινοπραξίας «Αθηνά» για την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών.

Από το 2006 ως το 2009 υπηρέτησε ως Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Κυπριακού Οργανισμού Τουρισμού.

Από το Γενάρη του 2013 ως το Μάρτη του 2017 ήταν Μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Υπήρξε ιδρυτικό Μέλος της ΕΔΕΚ, Μέλος της Θεματικής Παιδείας, Σύμβουλος του Προέδρου, κ. Γ. Ομήρου, Γραμματέας Διεθνών Σχέσεων, Εκπρόσωπος της ΕΔΕΚ στις συναντήσεις των Ε/Κ και Τ/Κ Κομμάτων στο Λήδρα Πάλας, Μέλος της Κ.Ε. και του Πολιτικού Γραφείου του Κ.Σ. ΕΔΕΚ. Στις εκλογές της 21^{ης} Μαΐου 2006 ήταν Υποψήφιος Βουλευτής της ΕΔΕΚ για την Επαρχία Λευκωσίας.

Είναι σύζυγος της Κάλιας Παναγίδου, πρώην Διευθύντριας σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης και πατέρας του Μάριου Παναγίδη, ο οποίος είναι Καθηγητής Πανεπιστημίου στις Η.Π.Α. και του Πανεπιστημίου Κύπρου και της Κλέας Παναγίδη, η οποία είναι διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και διδάσκει σε Πανεπιστήμια της Κύπρου και του εξωτερικού.

Εισαγωγή από Ανδρέα Παναγίδη

Η Καλλιόπη Πρωτοπαπά είναι μια εξαιρετική φιλόλογος και άριστη ερευνήτρια του Λαϊκού μας Πολιτισμού.

Θα καταθέσει εισήγηση με θέμα «Σελίδες από την εποχή της Τουρκοκρατίας».

Ο Πέτρος Παπαπολυβίου είναι Αναπληρωτής Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου. Έχει εκδώσει πολύ σημαντικά έργα για την Ιστορία της Κύπρου και όχι μόνο και είναι ιδιαίτερα γνωστός για τις επιφυλλίδες του στον ημερήσιο τύπο της Κύπρου και τις εμπεριστατωμένες παρουσιάσεις βιβλίων και μελετών Κυπρίων συγγραφέων.

Θα μας μιλήσει με θέμα «Η συμβολή των Κατωκοπιτών στους Ελληνικούς και τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους».

Ανδρέας Παναγίδης

Κατωκοπιά: Σελίδες από την εποχή της Τουρκοκρατίας

της Καλλιόπης Πρωτοπαπά, φιλόλογου-ερευνήτριας

Μιλώντας με τον εκ Κατωκοπιάς σεβάσμιο γέροντα Γεώργιο Παπασωζόμενο το 1993 στη διάρκεια συνέντευξης για τη δημιουργία του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, μας ανέφερε την ιστορία του προπάππου του Πέτρου.

Ο Πέτρος καταγόταν από το χωριό Πλατανιστάσα και έμαθε λίγα γράμματα, πιθανότατα στη Μονή του Σταυρού του Αγιασμάτι, που είναι κοντά στην Πλατανιστάσα, μια και τα μαύρα χρόνια της Τουρκοκρατίας τα μοναστήρια ήταν οι μοναδικοί πνευματικοί φάροι.

Στη συνέχεια έγινε γραμματικός στη Λευκωσία, κοντά σε έναν Αντρέα. Το 1821, σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση, «επιάσαν τον μάστρον του να τον ισκοτώσουν τζαι ετούρτζεψεν». Φώναξε τον βοηθό του Πέτρο και τον προέτρεψε να φύγει για να μην εξισλαμιστεί και εκείνος. *«Να φύεις ρε Πέτρο, λαλεί του, εγώ εμετάνωσά το»*. Και ο Πέτρος κατέφυγε στην Κατωκοπιά, όπου και εγκαταστάθηκε και έγινε παπάς, ο παπά-Πέτρος. Οι απόγονοι του παπά-Πέτρου, του Γερόπαπα, όπως είναι γνωστός στην Κατωκοπιά, κατείχαν βιβλία του 1804, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Γεώργιου Παπασωζόμενου.

Τα πιο πάνω συμπληρώνει ο αδελφός του Παπά Χριστόφορος Παπασωζόμενος [1926]: Ο Ανδρέας είχε βοηθήσει τον Πέτρο να συμπληρώσει τις σπουδές του στο Σχολαρχείο της Λευκωσίας και τον εργοδότησε. Τον Ιούλιο του 1821 ο Αντρέας βγάζει τον Πέτρο έξω από τη Λευκωσία και τον προτρέπει να φύγει. Επίσης αναφέρει στον Πέτρο ότι έψαχνε για τη γυναίκα του. Και ο Πέτρος φεύγοντας κατέφυγε στην Κατωκοπιά και κρύφτηκε στη μάντρα του Χατζηχριστοφή στις 23 Ιουλίου 1821. Στη συνέχεια θα παντρευτεί την κόρη του Χατζηχριστοφή, του ιδιοκτήτη της μάντρας. Ο Χατζηχριστοφής, όταν του είπε ένας συγχωριανός του γιατί αποφάσισε να παντρεύσει την κόρη του με κάποιον που δεν είχε στον ήλιο μοίρα, του απάντησε ότι του την έδωσε γιατί *«έσει φως στ' αμμάδκια του»*, εννοώντας βέβαια ότι ήξερε γράμματα. Την άλλη κόρη του Χατζηχριστοφή παντρεύτηκε ο Παπά Λοϊζής από το Αργάκι.

Αυτή είναι η τοπική παράδοση. Ποιος είναι ο Ανδρέας, ο «μάστρος» του Πέτρου; Ο Ανδρέας πρέπει να ήταν ο προύχοντας Ανδρέας

Σολομωνίδης, ο οποίος εξισλαμίστηκε το 1821 και πρότρεψε και τον αδελφό του Μάρκο να πράξει το ίδιο. Ο Ανδρέας Σολομωνίδης είναι από τις αμφιλεγόμενες προσωπικότητες στη βιβλιογραφία της εποχής. Σύμφωνα με τον Κηπιάδη, που περιγράφει τα τραγικά γεγονότα του Ιουλίου του 1821, ο Ανδρέας Σολομωνίδης μετονομάστηκε σε Χουρσίτ και έγινε δεινός διώκτης των χριστιανών. Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, ο Χουρσίτ-Σολομωνίδης αλλαξοπίστησε φαινομενικά, για να αποφύγει το φρικτό θάνατο, αλλά παρέμεινε κρυφός χριστιανός.

Η πίεση που εξασκούσαν στους χριστιανούς για να αλλάξουν την πίστη τους ήταν αφόρητη. Η προφορική παράδοση διατηρεί σχετικές μνήμες. Αναφέρεται από το χωριό Αγία Μαρίνα Σκυλλούρας η περίπτωση δυο αδελφών που τους έκαμαν τα πόδια με καυτά σίδερα για να αλλάξουν την πίστη τους. Τελικά τους άφησαν ελεύθερους με τη μεσολάβηση του Ιταλού προξένου, αλλά ο ένας δεν άντεξε και πέθανε. «Εβκάλαν τους κρουσμένους, τα πόδια τους λυμένα ως τα γόνατα».

Και κάτοικος της Άσσειας αναφέρει για ένα συγχωριανό του: *«Εκάτσαν τον στον πάλλον. Ελαλούσαν του να αλλάξει την πίστην του τζι' εν εδέχεται τζι εκάτσαν τον σε έναν σίδερον τζι έρεξεν τζι έβκην το σίδερον που το στόμαν του τζι επέθανεν».*

Παρόμοιες πληροφορίες διασώζει η προφορική παράδοση από την Κυθρέα. Το 1821, αναφέρεται ότι συνέλαβαν το παλληκάρι του χωριού, τον Ιωνά, και τον Οικονόμο του χωριού Έξω Μετόχι και τους *«εκάτσαν στον πάλλο»*, σε μια πλατεία της Κυθρέας. Στην αρχή προσπαθούσαν να πείσουν τον Ιωνά να αλλάξει την πίστη του για να γλυτώσει από τα μαρτύρια και το φρικτό θάνατο: *Είπαν του: «Να τουρτζέψεις τζαι να σώσεις την ζωήν σου».* Όμως ο ιερέας τον απέτρεπε λέγοντάς του: *«Γιε μου, για ένα λεπτόν πόνον να τουρτζέψεις τζαι να χάσεις την ψυσήν σου»;* Έτσι οι δήμιοι συνέχισαν το έργο τους. Πρώτα τους ανασκολόπισαν και στη συνέχεια άρχισαν να τους γδέρνουν ζωντανούς, αρχίζοντας από την κεφαλή.

Ο Ανδρέας Σολομωνίδης το 1821 ασπάστηκε τον ισλαμισμό και μετονομάστηκε σε Χουρσίτ αγά. Ο Χουρσίτ αγάς ήταν υπεύθυνος για τη συλλογή των φόρων των ραγιαδών. Η γυναίκα και τα δυο του παιδιά διέφυγαν στο εξωτερικό. Ο Χουρσίτ παντρεύτηκε τη χριστιανή Αικατερίνη Χάβα και ο αδελφός του Μάρκος, που μετονομάστηκε σε Μεχμέτ, ήταν παντρεμένος με τη Δεσποινού,

σύμφωνα με τα διάφορα έγγραφα. Ο Χουρσίτ αγάς έστελλε χρήματα στην πρώτη του σύζυγο και τα παιδιά του στο εξωτερικό.

Σε έγγραφο της Εθναρχίας που κυκλοφορούσε στην Ευρώπη και ζητούσε από τους Ευρωπαίους τη βοήθειά τους για τη μαρτυρική Κύπρο, υπογράφει το 1829 ως πρόκριτος του κυπριακού Ελληνισμού, και ο Ανδρέας Σολομωνίδης, την ίδια εποχή που στην Κύπρο παρουσιάζεται ως Χουρσίτ αγάς. Επομένως η αλλαξοπιστία του ήταν πλασματική. Αυτή την εκδοχή έρχεται να στηρίξει και η προφορική παράδοση της Κατωκοπιάς.

Μετά το 1851, όταν υπογράφηκε η συνθήκη Χάτι Χουμαγιούν ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη και τους ευρωπαίους συμμάχους ότι μπορούν να επιστρέψουν στην πίστη τους, αναφέρονται πολλές περιπτώσεις ατόμων που ζητούσαν να επανέλθουν στον χριστιανισμό, πράγμα πολύ δύσκολο στα μαύρα εκείνα χρόνια. Ανάμεσα σ' αυτούς και οι δυο αδελφοί Ανδρέας και Μάρκος Σολομωνίδης από την Έμπα, που επανήλθαν στον χριστιανισμό το 1861.

Αναφέρονται και άλλες περιπτώσεις ατόμων που εξισλαμίστηκαν βίαια και ζητούσαν να επανέλθουν στο χριστιανισμό. Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Γάλλου προξένου, το 1859 ο Γιάννης Χριστοδούλου από το χωριό Άγιος Σέργιος Καρπασίας βίαια εξισλαμισθείς το 1821 θέλει να επαναγίνει χριστιανός. Το ίδιο σημειώνεται και για ένα άλλο πρόσωπο από τη Χούλου της Πάφου, που αναγκάστηκε να αλλαξοπιστήσει.

Επίσης στο Αρχείο του Άγγλου προξένου, ο Χατζηγεώργης από το χωριό Παλαμίδα κοντά στην Επισκοπή, «είναι εξ εκείνων που εκ περιστάσεως ενηγκαλίσθη τον ισλαμισμόν κατά το 1821 και επωνομάσθη σε Σουλεϊμάν» και θέλει να επιστρέψει στον χριστιανισμό.

Ο Χατζηγεώργης Αντωνίου από τον Στρογγυλό «ηναγκάσθη να εξωμόσει, πάντοτε όμως κρυφίως εκτελούσε τα χριστιανικά έθιμα... και ζητά να επανέλθει γνωρίζων την συνομολογηθείσαν συνθήκην μεταξύ της Υψηλής Πύλης και της κραταιάς Αγγλίας, αφορώσαν το ελεύθερον της συνειδήσεως εκάστου».

Γιατί όμως ο Πέτρος στην κρίσιμη αυτή στιγμή κατέφυγε στην Κατωκοπιά; Φαίνεται ότι ο Πέτρος δεν είναι τυχαία που κατέφυγε εκεί. Σύμφωνα με τα Αρχεία που έχουν διασωθεί, ο Ανδρέας Σολωμονίδης είχε εμπορικές σχέσεις με την Κατωκοπιά.

Αναφέρεται ότι ο γραμματικός Μόρφου Μιχαήλ, έστελλε με τον παπά-Γεώργιο από την Κατωκοπιά μαλλιά για τον Ανδρέα

Σολομωνίδη το 1814. Στις 13 Αυγούστου έστειλε 130 οκάδες και στις 22 του ιδίου μηνός ακόμη ένα σακί, που ζύγιζε καθαρά 55 οκάδες. Φαίνεται ότι κύρια ασχολία των κατοίκων της Κατωκοπιάς εκείνη την εποχή ήταν η κτηνοτροφία.

Τα εμπορεύματα θα παραλάμβανε ο γραμματικός του Ανδρέα Σολομωνίδη Πέτρος και επομένως θα γνώριζε προσωπικά τον παπά-Γεώργιο από την Κατωκοπιά και κατέφυγε εκεί, για να κρυφτεί. Ο Πέτρος, μετέπειτα παπά-Πέτρος, όπως προαναφέρθηκε, είναι ο γενάρχη της οικογένειας Παπασωζόμενου.

Η προφορική παράδοση της Κατωκοπιάς φωτίζει σκοτεινές πλευρές της ιστορίας. Κι εδώ η προφορική παράδοση συναντάται με την ιστορία..

Βιβλιογραφία

Καλλιόπη Πρωτοπαπά, «Η ζωή στην Κύπρο τα χρόνια της Τουρκοκρατίας μέσα από τα Αρχεία του Κ.Ε.Ε.», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Λευκωσία 2001, σ. 199-271.

Κώστα Π. Κύρρη «Ανδρέας, Νικόλαος, Χριστόδουλος και Μάρκος Σολομωνίδαι», *Κυπριακαί Σπουδαί*, τ. ΛΓ', 1969, 127-148.

Αρ. Κουδουνάρη «Πλείονα περί της οικογενείας των Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη», *Επετηρίδα ΚΕΕ*, τ. XIII-VVI [1984-1987], Λευκωσία 1988, σσ. 459-468.

Προξενικά έγγραφα του 10' αιώνας εκδιδόμενα υπό Θ. Παπαδόπουλου [Πηγαί και Μελέται της Κυπριακής Ιστορίας] VIII, Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1980, σσ. 335-336, 346.

Μαρία Μιλτ. Παντελιού, «Οι Κύπριοι στην Επανάσταση του 1821», *Κυπριακαί Σπουδαί*, τ. Μ', Λευκωσία 1976, [29-60] σ. 41.

Συνέντευξη π. Χριστόφορου Παπασωζομένου, Νοέμβριος 2018.

Katokopia: stories from Turkish domination***Summary***

by Kalliope Protopapa

The oral tradition of Katokopia refers to Petros, who was assistant of the rich merchant Andreas Solomonides at the beginning of the 19th century.

Andreas Solomonides converted to Islam in July 1821 and returned to Christianity in 1861.

Solomonides is a questionable personality in the bibliography. In some papers he is a persecutor of Christians and elsewhere it seems that he helped the Christians.

The oral tradition of Katokopia confirms the seeming conversion of Solomonides and enlightens one more page of that period in Cyprus history.

Βιογραφικό σημείωμα Καλλιόπης Πρωτοπαπά

Η Καλλιόπη Πρωτοπαπά κατάγεται από τον Καραβά. Σπούδασε φιλολογία και εργάστηκε σε σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης ως καθηγήτρια και Βοηθός Διευθύντρια. Εργάστηκε στο Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου με μερική απόσπαση και συμμετείχε στην ομάδα των ερευνητών που οργάνωσαν το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου.

Το τετράτομο έργο της για τα έθιμα του κύκλου της ζωής βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών και πήρε το Κρατικό Βραβείο Κύπρου για «Τα έθιμα της γέννησης στην παραδοσιακή κοινωνία της Κύπρου».

Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη λαϊκή τέχνη στο Καϊμακλί. Έγραψε τα κείμενα για το βιβλίο «Καϊμακλί, Συμβολή στη λαϊκή τέχνη» και το βιβλίο «Προσκυνητάριο των ιερών ναών Καϊμακλίου».

Καλλιόπη Πρωτοπαπά

Η συμμετοχή των κατοίκων της Κατωκοπιάς στους ελληνικούς και τους δύο παγκοσμίους πολέμους

του Πέτρου Παπαπολυβίου,
Αναπληρωτή καθηγητή, Προέδρου Τμήματος Ιστορίας και
Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανακοίνωση παρουσιάζει τη συμμετοχή της Κατωκοπιάς στους ελληνικούς και στους δύο παγκόσμιους πολέμους. Η κοινότητα έστειλε τέσσερις εθελοντές στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, δύο στους Βαλκανικούς πολέμους, έναν στον στρατό της «Εθνικής Άμυνας», το 1916-1917, έναν στη Μικρασιατική εκστρατεία, 18 ημιονηγούς στον βρετανικό στρατό στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και άλλους 13 στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Στον πόλεμο του 1939-1945 σκοτώθηκε ένας στρατιώτης από την Κατωκοπιά, ο Κώστας Σταύρου, που είναι θαμμένος στην Αγκόνα της Ιταλίας. Τρεις άλλοι Κατωκοπιίτες διετέλεσαν για τέσσερα χρόνια ως αιχμάλωτοι πολέμου στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρηθεί να καταγραφεί η εθελοντική συμμετοχή των κατοίκων της Κατωκοπιάς στον ελληνικό στρατό στους πολέμους από το 1897 μέχρι το 1944, καθώς και στον βρετανικό στρατό στους δύο παγκόσμιους πολέμους (1914-1918 και 1939-1945). Όπως είναι γνωστό, η παρουσία Κυπρίων εθελοντών στις επαναστατικές κινητοποιήσεις του υπόδουλου Ελληνισμού και στις κατά καιρούς πολεμικές περιπέτειες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ήταν συνεχής και αδιάλειπτη. Έλληνες Κύπριοι πήραν μέρος στις επαναστάσεις της Ηπείρου και της Θεσσαλίας του 1854 και του 1878, στις κρητικές επαναστάσεις του 1866-1869, του 1878 και του 1896-1897, και κατατάχθηκαν στις επιστρατεύσεις του 1880 και του 1886. Με την καθεστωτική αλλαγή του 1878 η εκδήλωση της αλληλεγγύης και συμπαραστάσης προς την Ελλάδα γινόταν πλέον ευκολότερα, όχι όμως απρόσκοπτα. Οι Βρετανοί προσπάθησαν να αποτρέψουν τη μαζική στρατολόγηση των Κυπρίων στον ελληνικό στρατό, ιδιαίτερα στα 1896, 1912, 1920-1922 και 1940, όμως οι αναχωρήσεις των εθελοντών ήταν δύσκολο να ανακοπούν. Η κατάταξη εθελοντών ήταν μια επιπλέον απόδειξη της κυπριακής συμπαρατάξης προς τη «μητέρα πατρίδα και τους υπόδουλους αδελφούς» και ταυτόχρονα αποτελούσε μian ηχηρή έκφραση του ενωτικού αγώνα των κατοίκων της μεγαλονήσου,

προκαλώντας τη δυσφορία των περισσότερων αξιωματούχων της τοπικής κυβέρνησης⁵⁵.

Ο πρώτος μεγάλος σταθμός της μαζικής κυπριακής εθελοντικής συμμετοχής στον ελληνικό στρατό ήταν ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897. Τότε στρατεύθηκαν σε διάστημα μερικών εβδομάδων 1000 Κύπριοι εθελοντές, στην πλειοψηφία τους αγρότες. Από αυτούς, γνωρίζουμε τα ονοματεπώνυμα 744 εθελοντών, κυρίως μέσω ενός ειδικού καταλόγου που διασώζεται στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, στην Αθήνα⁵⁶. Από την Κατωκοπιά εντοπίσαμε τέσσερις εθελοντές (τα ονόματά τους δημοσιεύονται στον Πίνακα 1, αμέσως παρακάτω), ένας ψηλός αριθμός εάν υπολογιστεί το σύντομο διάστημα του πολέμου (μόλις 30 μέρες), οι δυσκολίες της συγκοινωνίας προς τον Πειραιά και η ραγδαία δυσμενής εξέλιξη του πολέμου για την Ελλάδα. Για να γίνει αντιληπτό το ποσοστό της συμμετοχής των κατοίκων, θυμίζουμε ότι ο συνολικός πληθυσμός της Κατωκοπιάς ήταν στη βρετανική απογραφή της Κύπρου το 1901 412 κάτοικοι (210 άρρενες), το 1911 492 κάτοικοι (οι δύο Μουσουλμάνοι) και το 1946 899 κάτοικοι (475 άρρενες)⁵⁷.

Πίνακας 1. Εθελοντές στον πόλεμο του 1897 από την Κατωκοπιά

Συμεών Γεωργίου, 20 χρονών το 1897
 Παναγής Κυριάκου, 23 χρονών το 1897
 Πέτρος Κυριάκου, 20 χρονών το 1897
 Βασίλειος Χριστοδούλου, 22 χρονών το 1897.

Ο επόμενος μεγάλος σταθμός της μαζικής κυπριακής εθελοντικής συμμετοχής ήταν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, όταν στρατολογήθηκαν εθελοντικά στον ελληνικό στρατό γύρω στους 1500-1800 Έλληνες Κυπρίους. Από αυτούς έχουμε εντοπίσει τα ονόματα 800 εθελοντών.

⁵⁵ Αναλυτικά για την εθελοντική συμμετοχή των Ελλήνων Κυπρίων στον ελληνικό στρατό, με καταγραφή της σχετικής βιβλιογραφίας, βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ο κυπριακός εθελοντισμός στους πολέμους της Ελλάδας, 1866-1945», στον τόμο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Επιτροπή για την Κύπρο (επιμ. Ανδρέας Ι. Βοσκόκης), *Κύπρος: Αγώνες ελευθερίας στην ελληνική ιστορία*, Αθήνα 2010, σσ. 204-229.

⁵⁶ Βλ. τον πλήρη κατάλογο των εθελοντών: Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία 2001, σσ. 318-362.

⁵⁷ Νικολής Γιάννου Οικονομίδης, *Η Κατωκοπιά. Οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα*, Λευκωσία 2009, σελ. 4.

Δύο από αυτούς ήταν από την Κατωκοπιά, ο Μιχαήλ Μιχαηλίδης⁵⁸ και ο Ιωάννης Χαραλάμπους⁵⁹. Ο δεύτερος πολέμησε στον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο, τον γνωστό και ως Ελληνοβουλγαρικό, και ανήκε στα ελληνικά στρατεύματα που πολέμησαν στις Ελευθερές και απελευθέρωσαν τη Νιγρίτα, τις Σέρρες και τη Δράμα. Επομένως, κατά πάσα πιθανότητα θα ανήκε σε τάγμα της 7^{ης} Μεραρχίας, όπως και δεκάδες άλλοι Κύπριοι, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν καταταχθεί στον ελληνικό στρατό τον Ιανουάριο του 1913. Ήταν από τους εθελοντές που εξέδωσαν ποιητάρικη φυλλάδα μετά την επιστροφή του στην Κύπρο. Η δική του φυλλάδα είχε τίτλο *Τα στρατηγήματα του Βασιλέως Κωνσταντίνου του Β΄ κατά τον βουλγαρικό πόλεμον*, και τυπώθηκε στο τυπογραφείο της εφημερίδας «Αλήθεια», στη Λεμεσό τον Οκτώβριο του 1913. Ένα από τα 2000 αντίτυπα που κυκλοφόρησαν σώζεται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη στο Λονδίνο, όπου το εντοπίσαμε. Η αφήγηση εκτός από την απελευθέρωση των πόλεων της Ανατολικής Μακεδονίας αναφέρεται και στη Θεσσαλονίκη και στη μάχη του Λαχανά. Στο εξώφυλλο της φυλλάδας, όπως συνηθιζόταν, δηλωνόταν η καταγωγή του ποιητάρη: «Εκ Κατωκοπίας Επαρχίας Λευκωσίας». Σύμφωνα με τον μελετητή των Κυπρίων ποιητάρηδων, Κώστα Γ. Γιαγκουλλή⁶⁰, ο Χαραλάμπους εγκαταστάθηκε στη Λεμεσό. Θεωρώ ότι η ταπεινή αυτή φυλλάδα είναι η πρώτη έκδοση Κατωκοπιτή στα νεότερα κυπριακά γράμματα και επομένως αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία της Κατωκοπίας. (Ο Χαραλάμπους εξέδωσε και άλλες δύο φυλλάδες με διαφορετικό περιεχόμενο, το 1921 και το 1929.) Από το λαϊκό ποίημα του Ι. Χαραλάμπους παραθέτω εδώ τους πρώτους στίχους⁶¹.

Που τον στρατώνα έφυγα, είμ' ευχαριστημένος
να σας ειπώ τα νέα μας που 'μαι ησυχασμένος.
Να σας τα πω λεπτομερώς και δεν θ' αφήσω πίσω

⁵⁸ Δημήτρης Η. Ταλιαδώρος, *Η συμβολή της Κύπρου στη Μικρασιατική εκστρατεία*, Λευκωσία 2001, σελ. 251.

⁵⁹ Βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997, σελ. 375.

⁶⁰ Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Κύπριοι λαϊκοί ποιητές*, τόμ. Β, Λευκωσία, σελ. 718.

⁶¹ Ολόκληρο το λαϊκό ποίημα δημοσιεύθηκε στο Πέτρος Παπαπολυβίου, *Υπόδουλοι Ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων. Επιστολές, Πολεμικά Ημερολόγια και Ανταποκρίσεις Κυπρίων εθελοντών από την Ήπειρο και τη Μακεδονία του 1912-1913*, Λευκωσία 1999, σσ. 36-370 και στο Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Corpus κυπριακών διαλεκτικών ποιητικών κειμένων. Τόμος δεύτερος, Πολεμικά τραγούδια (1893-1970)*, Λευκωσία 1999, σσ. 89-94.

ήλθα να δω τους γνώριμους και πίσω να γυρίσω.
 Στα χίλια εννεακόσια δέκατον τρίτον χρόνον
 να ζήση ο Βασιλέας μας π' ανέβη εις τον θρόνον.
 Είχε τους λοχαγούς εμπρός στρατεύματα κατόπιν
 κ' εις τες εκστρατείες του τρόμαξεν η Ευρώπη.
 Ο Βασιλεύς διοίκησε τας μάχας της Σερβίας
 στρατάρχης εκηρύχτηκε φέτος της Γερμανίας.
 Με την Σερβίαν, κύριοι, βαστούν την συμμαχίαν
 εδώσαν ένα μάθημα φέτος της Βουλγαρίας.
 Εποίησα ένα ποίημα να σας το τραγουδήσω
 έχω πεποιθήσιν πολλήν να σας ευχαριστήσω.

Για την κυπριακή συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, δυστυχώς μέχρι σήμερα οι διαθέσιμες εκδομένες πληροφορίες είναι λιγοστές, αφού δεν έχει καταρτιστεί ακόμη ο οριστικός κατάλογος των Κυπρίων στρατιωτών του βρετανικού στρατού, στην πλειοψηφία τους ημιονηγών (*μουλάρηδων* στο τοπικό ιδίωμα) στο Μακεδονικό Μέτωπο. Ο αριθμός των Κυπρίων στρατιωτών ήταν πολύ υψηλός, καθώς μέχρι τις 26 Μαρτίου 1919, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία των προηγούμενων δεκαετιών⁶², είχαν στρατολογηθεί 15910 Κύπριοι. Βέβαια, πρέπει να προστεθεί ότι οι στρατιώτες του εκστρατευτικού κυπριακού σώματος πληρώνονταν με ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσό μηνιαίως, ύψους τριών λιρών και 15 σελινιών, ενώ είχε προηγηθεί και μεγάλη εκστρατεία προπαγάνδας σε όλη την Κύπρο για την κατάταξη στον βρετανικό στρατό.

Πριν από μερικά χρόνια εντοπίστηκαν στα βρετανικά αρχεία οκτώ τεύχη του Μητρώου Κυπρίων στρατιωτών που υπηρέτησαν στο Μακεδονικό Εκστρατευτικό Σώμα (*Macedonian Mule Corps*). Φαίνεται ότι πρόκειται για Μητρώο που χρησιμοποιήθηκε για την απονομή των αναμνηστικών μεταλλίων στους Κύπριους στρατιώτες, μετά το τέλος του πολέμου. Οι πληροφορίες που εξάγονται είναι πολύτιμες καθώς, έστω και με αρκετές δυσκολίες (πολλοί από τους γραφείς δεν είχαν καθόλου γνώση της κυπριακής γεωγραφίας ή της ελληνικής ή τουρκικής γλώσσας και σε αρκετές περιπτώσεις είναι

⁶² Για την κυπριακή συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο το μόνο βιβλίο που υπήρχε μέχρι πρόσφατα ήταν το Χρ. Ηλιοφώτου, *Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και η προσφορά της Κύπρου*, Λευκωσία 1987. Διαφορετικά αριθμητικά δεδομένα κομίζουν τα Andrekos Varnava, *Serving the Empire in the Great War. The Cypriot Mule Corps, imperial loyalty and silenced memory*, Manchester 2017 και Πέτρος Παπαπολυβίου, *Η κυπριακή παρουσία στην «ένοπλη νύμφη του Θερμαϊκού» στα χρόνια του Μεγάλου πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2018.

αδύνατο να κατανοηθούν τα ονόματα των εθελοντών ή ο τόπος καταγωγής τους) έχουμε στη διάθεσή μας ένα μεγάλο τμήμα του συνολικού αριθμού των Κυπρίων ημιονηγών που υπηρέτησαν στον βρετανικό στρατό στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Στα τεύχη του Μητρώου συμπληρώνονταν (με μεγαλύτερη συνέπεια στις παλαιότερες εγγραφές) οι ακόλουθες στήλες: Στρατιωτικός αριθμός, ειδικότητα (σχεδόν όλοι ημιονηγοί, υπήρχαν όμως και διερμηνείς ή «επιστάτες», δηλαδή ομαδάρχες – ατύπως υπαξιωματικοί) ονοματεπώνυμο, περίοδος υπηρεσίας (δυστυχώς όχι για όλους) στον βρετανικό στρατό, το όνομα ενός συγγενούς, ο τόπος κατοικίας και παρατηρήσεις. Μελετώντας προσεκτικά τις 11 χιλιάδες περίπου ονόματα του Μητρώου⁶³ εντοπίσαμε και 18 ημιονηγούς από την Κατωκοπιά, που αντιπροσωπεύουν μια αξιόλογη συμμετοχή. Στον κατάλογο που ακολουθεί καταγράφεται ο στρατιωτικός αριθμός, το ονοματεπώνυμο του Κατωκοπίτη ημιονηγού, η διάρκεια υπηρεσίας του στον βρετανικό στρατό (συμπληρώθηκε δυστυχώς για λίγους), και το όνομα του συγγενούς που δήλωσε ο ημιονηγός κατά την κατάταξή του. Ο συγγενής που δηλωνόταν, θα ενημερωνόταν στην απευκταία περίπτωση ατυχήματος ή θανάτου του εθελοντή και συνήθως παραλάμβανε και μέρος της μηνιαίας μισθοδοσίας του καταταχθέντος. Σημειώνουμε ότι ο κακογραμμένος, σε πολλές περιπτώσεις, χειρόγραφος κατάλογος δημιουργεί παραναγνώσεις και πιθανόν ορισμένα από τα στοιχεία των εθελοντών να έχουν αναγνωσθεί και καταγραφεί λανθασμένα. Ενδέχεται, επίσης, να απουσιάζουν από αυτόν και άλλοι εθελοντές από την Κατωκοπιά που είτε δεν δήλωσαν τη γενέτειρά τους ως τόπο καταγωγής, για διάφορους λόγους, είτε δεν καταγράφονται στο Μητρώο που εντοπίστηκε, το οποίο περιλαμβάνει τα στοιχεία των Κυπρίων εθελοντών με στρατιωτικό αριθμό από 707 έως 13307.

Ελπίζουμε ότι η δημοσίευση των ονομάτων θα βοηθήσει στον εντοπισμό των οικογενειών των εθελοντών και στη δημιουργία ενός οριστικού και πλήρους καταλόγου των εθελοντών της Κατωκοπιάς. Πρέπει να προστεθεί, επίσης, ότι για να ταυτίσω των ονόματα δύο ημιονηγών, από το κακογραμμένο χειρόγραφο χρειάστηκε να καταφύγω στη βιβλιογραφία για την τοπική ιστορία της Κατωκοπιάς.

Όπως αναφέρθηκε, η κυπριακή κατάταξη στο «Μακεδονικό Μεταγωγικό σώμα» του βρετανικού στρατού ήταν προαιρετική και

⁶³ The National Archives UK (Λονδίνο) /WO 405/1.

χωρίς καμιά νομική υποχρέωση και γι' αυτό επικράτησε ο όρος «εθελοντής», παρότι οι στρατιώτες υπέγραφαν συμβόλαιο και λάμβαναν μισθό, οικογενειακό επίδομα και επιμίσθιο υπηρεσίας εξωτερικού. Οι Κύπριοι ημιονηγοί συγκεντρώνονταν στην Αμμόχωστο, από το καλοκαίρι του 1916, και από εκεί μεταφέρονταν ατμοπλοϊκώς στη Θεσσαλονίκη, όπου λάμβαναν σύντομη εκπαίδευση στην περιοχή της σημερινής Σταυρούπολης, στην οδό Λαγκαδά, στα δυτικά της μακεδονικής πρωτεύουσας. Από εκεί στέλλονταν σε διάφορες τοποθεσίες του μετώπου, όπου βρίσκονταν βρετανικές στρατιωτικές μονάδες: στην περιοχή της Ασσήρου, στη Δοϊράνη, στις Σέρρες, και ευρύτερα στην κοιλάδα του Στρυμόνα, στη Ροδόπη, στη Σερβία, στη Βάρνα, αλλά και στην Καλλίπολη, την Κωνσταντινούπολη, στη Σόφια, ακόμη και μετά το τέλος του πολέμου στην εκστρατεία της Ουκρανίας.

Πίνακας 2. Κατάλογος ανδρών του Μακεδονικού εκστρατευτικού σώματος (ημιονηγών) από την Κατωκοπιά, 1916-1918

4572, Χριστόδουλος Χατζηστεφανή, υπηρέτησε από τις 5-9-1916 μέχρι τις 8-7-1917. Σύζυγος της Μαρίκας Πετρή.

4746, Σολωμός Ιωάννου, υπηρέτησε από τις 9-9-1916 μέχρι τις 24-9-1917. Αδελφός της Μυριάνθης Ιωάννου.

4750, Σταύρος Θεοφάνη, υπηρέτησε από τις 6-9-1916 μέχρι τις 7-2-1917. Γιος της Μαρικκούς Θεοφάνη. Κατατάχθηκε ξανά με τον αριθμό 9477, και δήλωσε ως συγγενή την αδελφή του Παρασκευού Θεοφάνους⁶⁴.

4886, Κωστής Ιωάννου, υπηρέτησε από τις 9-9-1916 μέχρι τις 4-10-1919. Αδελφός της Μυριάνθης Ιωάννου.

5533, Ττουουλής Χαράλαμπου, αδελφός του Γεωργάκη Χαράλαμπου.

6317, Γεώργιος Αργυρού, ξάδελφος του Γιάννη Παπαγεωργίου. Κατατάχθηκε ξανά με τον αριθμό 10891, ως Γεώργιος Αργυρίου, γιος της Ευανθίας Παπά Σολωμού⁶⁵.

6504, Χαράλαμπος Κυριάκου, γιος της Μηλιάς Χατζηχριστοδούλου. Κατατάχθηκε ξανά με τον αριθμό 10897, δηλώνοντας τα ίδια στοιχεία.

6728, Κυριάκος Χαράλαμπου, γιος του Χαράλαμπου Χατζηγιάννη. Κατατάχθηκε ξανά με τον αριθμό 11700, δηλώνοντας

⁶⁴ Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες για την οικογένεια του Σταυρή (Πογιατζιή), στο Ν. Γ. Οικονομίδης, *Η Κατωκοπιά, ό.π.*, σελ. 81.

⁶⁵ Πρόκειται για τον Γιώργο (Ζαβλό): Ν. Γ. Οικονομίδης, *Η Κατωκοπιά, ό.π.*, σσ. 45, 74.

- γιος της Μαρίκκας (Μαρίτσας;) Χαράλαμπος.
 6729, Γιάγκος Λουκά, γιος του Λουκά Παπαγιάννη.
 8933, Πετρής Γιαννή, σύζυγος της Θεανούς Χριστοδούλου.
 10826, Γεώργιος Χατζηστεφανή, γιος της Ελένης Χαράλαμπος.
 10892, Χαράλαμπος Κυπριανού, γιος του Κυπριανού Πέτρου.
 11306, Πετρής Γιαννή, γιος του Γιαννή Πέτρου.
 11307, Πέτρος Αθανασίου, γιος του Αθανάσιου Νικολή.
 11308, Χαράλαμπος Φίλιππου, γιος του Φίλιππου Χαράλαμπος.
 11699, Νικόλας Χατζηγιάννη, γιος της Μαρίας Χριστοδούλου.
 11949, Διονύσης Χατζηχριστοδούλου, αδελφός της Κληδόνης [Κλειδούς] Χατζηχριστοδούλου. Ήταν παιδιά του Χ' Ττουλή Χάτζιου, κατά τον Ν. Γ. Οικονομίδη⁶⁶.
 12068, Νικόλας Θεοφάνη, αδελφός της Θεογνωσίας Θεοφάνη⁶⁷.

Συνοψίζοντας κάποια συμπεράσματα από τον παραπάνω κατάλογο, και πρώτα για τον χρόνο στρατολόγησης, για όσους υπάρχει η ημερομηνία κατάταξης, φαίνεται ότι οι πρώτοι Κατωκοπίτες ημιονηγοί στρατολογήθηκαν από τις πρώτες βδομάδες ίδρυσης του κυπριακού σώματος, τον Σεπτέμβριο του 1916. Μόνο δύο από τους 18 Κατωκοπίτες δήλωσαν κατά την κατάταξή τους ως στενότερο συγγενικό πρόσωπο για επικοινωνία τη σύζυγό τους. Οι υπόλοιποι δήλωσαν τον πατέρα ή τη μητέρα τους, τον αδελφό ή την αδελφή τους, ακόμη και έναν ξάδελφο τους. Αυτό μας επιτρέπει την υπόθεση ότι οι πλείστοι ήταν σε νεαρή ηλικία και πιθανότατα άγαμοι. Τέσσερις από τους ημιονηγούς, μετά το τέλος του συμβολαίου τους επέστρεψαν και πάλι στο σώμα τους και στο Μακεδονικό μέτωπο, μια ένδειξη ότι τα πράγματα δεν είχαν αλλάξει στην οικογένεια και τη γενέτειρά τους κατά την απουσία τους... Τέλος, όπως θα φανεί στη συνέχεια, οι εθελοντές της Κατωκοπιάς στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο ήταν περισσότεροι απ' ό τι στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.

Την ίδια περίοδο, κατά το 1916-1917, ένας άλλος Κατωκοπίτης εθελοντής ο Πέτρος Στεφανίδης, που ζούσε στην Αίγυπτο, κατατάχθηκε εθελοντικά στον στρατό της «Εθνικής Άμυνας», του Ελευθερίου Βενιζέλου, και πολέμησε στη Μακεδονία με τον ελληνικό στρατό. Μαθαίνουμε για αυτόν από το επίδομα που έστειλε για μερικούς μήνες στην οικογένειά του, και στη Μαρία Πέτρου, στην

⁶⁶ Ν. Γ. Οικονομίδης, *Η Κατωκοπιά, ό.π.*, σελ. 97.

⁶⁷ Βλ. το οικογενειακό δένδρο του Νικολάτζιη (Καφετζιή): Ν. Γ. Οικονομίδης, *Η Κατωκοπιά, ό.π.*, σελ. 88.

Κατωκοπιά (δεν διευκρινίζεται εάν είναι σύζυγος ή μητέρα του) η Επιτροπή Περιθάλψεως Καΐρου, μέσω του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου Γ⁶⁸.

Η Κατωκοπιά εκπροσωπήθηκε και στη Μικρασιατική εκστρατεία του 1920-1922. Ο Μιχαήλ Μιχαηλίδης, εθελοντής στους Βαλκανικούς πολέμους, κατατάχθηκε στη συνέχεια στο Ναυτικό, ως μόνιμος υπαξιωματικός. Στην εποχή της Μικρασιατικής εκστρατείας είχε τον βαθμό του υποκελευστή τορπιλλομηχανικού και με αυτόν τον βαθμό επισκέφθηκε τη γενέτειρά του με δίμηνη άδεια τον Οκτώβριο του 1919. Ήταν ο μόνος Κύπριος που υπηρετούσε στο ελληνικό πολεμικό ναυτικό ως υπαξιωματικός εκείνη την περίοδο. Αποστρατεύθηκε το 1928 ως αρχικελευστής⁶⁹.

Για τους Κύπριους στρατιώτες του Β' Παγκοσμίου πολέμου έχουν εκδοθεί από τον γράφοντα οι πλήρεις κατάλογοι, το 2012, με βάση τα αυθεντικά βρετανικά μητρώα στρατολόγησης στην Κύπρο⁷⁰. Σύμφωνα με αυτούς, στο «Κυπριακό Σύνταγμα» (Cyprus Regiment) του βρετανικού στρατού από την ίδρυσή του, τον Οκτώβριο 1939 μέχρι το τέλος του πολέμου στον Ειρηνικό, τις 15 Αυγούστου 1945, έγιναν δεκτοί 12192 Κύπριοι εθελοντές. Άλλοι 4450 αξιωματικοί και στρατιώτες κατατάχθηκαν στην «Κυπριακή Εθελοντική Δύναμη» (Cyprus Volunteer Force). Στον κατάλογο που ακολουθεί περιλαμβάνονται όλοι οι στρατιώτες που δήλωσαν ως τόπο γέννησης την Κατωκοπιά, 13 συνολικά. Οι 12 υπηρέτησαν στο «Κυπριακό Σύνταγμα» και ένας στην «Κυπριακή Εθελοντική Δύναμη» (CVF). Για τρεις Κατωκοπίτες εθελοντές γίνεται ρητά η αναφορά ότι ήταν αιχμάλωτοι πολέμου, γνωρίζουμε μάλιστα και τα στρατόπεδα κράτησής τους, ενώ πρόσφατα εντοπίστηκαν και οι καρτέλες αιχμαλωσίας τους.

Στον κατάλογο καταγράφονται ο στρατιωτικός αριθμός, η ημερομηνία κατάταξης, το ονοματεπώνυμο, η οικογενειακή κατάσταση και ο αριθμός παιδιών κάτω των 14 ετών κατά την κατάταξη του εθελοντή, το επάγγελμα που δηλώθηκε, και άλλες πληροφορίες για τη στρατιωτική υπηρεσία. Ο πρώτος Κατωκοπίτης

⁶⁸ Εφημ. *Ελευθερία* (Λευκωσία), 15/28 Ιουλίου 1917 και 16/29 Σεπτεμβρίου 1917.

⁶⁹ Δ. Η. Ταλιαδώρος, *Η συμβολή της Κύπρου, ό.π.* σσ. 251-252.

⁷⁰ Πέτρος Παπαπολυβίου (εισαγωγή – επιμέλεια), *Οι Κύπριοι εθελοντές του Β' Παγκοσμίου πολέμου: Τα Μητρώα, οι Κατάλογοι και ο Φόρος του Αίματος*, Λευκωσία 2012.

εθελοντής που κατατάχθηκε, στις 20 Φεβρουαρίου 1940, ήταν ο Λοΐζος Π. Τζιάμαλη. Ως προς τη χρονολογία της στρατολόγησής τους, οι περισσότεροι (επτά συνολικά, ποσοστό 58,3%) κατατάχθηκαν το 1940. Δύο κατατάχθηκαν το 1941, και τρεις το 1944. Δηλαδή το 1943, και δη τον Ιούνιο, με το σύνθημα κατάταξης της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ, δεν κατατάχθηκε κανένας εθελοντής από την Κατωκοπιά. Ως προς τα επαγγέλματα, οι δώδεκα Κατωκοπίτες εθελοντές του «Κυπριακού Συντάγματος» δήλωσαν επτά διαφορετικά. Οι περισσότεροι, κατά μια περίεργη συγκυρία δήλωσαν μηχανικοί, τέσσερις συνολικά (το ένα τρίτο των ανδρών). Τρεις ήταν εργάτες και οι υπόλοιποι πέντε δήλωσαν άλλα επαγγέλματα. Η πλειονότητά τους, επτά από τους δώδεκα (ποσοστό 58,3%) ήταν άγαμοι, ενώ πέντε ήταν έγγαμοι. Ο ένας μάλιστα (Γεώργιος Χατζηβασιλείου), είχε έξι ανήλικα παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών κατά την κατάταξή του. Ένας από τους εθελοντές, ο Κώστας Σταύρου σκοτώθηκε στη διάρκεια της υπηρεσίας του. Με ημερομηνία θανάτου τις 2 Ιουνίου 1945, λίγες μέρες μετά το τέλος του πολέμου στην Ευρώπη, είναι θαμμένος στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Αγκόνας, στην Ιταλία. Δεν γνωρίζουμε την αιτία θανάτου του, εάν τραυματίστηκε σε μάχη ή σε κάποιο δυστύχημα, όμως ο τάφος του, τόσο μακριά από την πατρίδα του, αποτελεί το μεγαλύτερο πειστήριο της συμμετοχής της γενέτειράς του στον πανανθρώπινο πόλεμο εναντίον του φασισμού.

3.Στρατιώτες του «Κυπριακού Συντάγματος» και της «Κυπριακής Εθελοντικής Δύναμης» από την Κατωκοπιά, 1939-1945

CY1399, 20/02/1940, Τζιάμαλη Λοΐζος του Παναγή. Έγγαμος κατά την κατάταξή του, με δύο παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών. Μηχανικός.

CY1487, 21/02/1940, Ζέβλας Κύπρος του Βασίλη. Άγαμος. Μηχανικός.

CY1920, 27/05/1940, Χρίστου Αλουπός Λεωνίδα. Έγγαμος κατά την κατάταξή του, με δύο παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών. Μηχανικός.

CY1940, 27/05/1940, Αλουπός Λ. Λοΐζος. Έγγαμος κατά την κατάταξή του, με δύο παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών. Ευλουργός. Αιχμάλωτος πολέμου.

CY3592, 22/07/1940, Γεωργίου Πέτρος. Έγγαμος κατά την κατάταξή του, με τέσσερα παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών. Εργάτης. Αιχμάλωτος πολέμου.

CY4022, 28/08/1940, Κτωρίδης Ιωάννης του Χαραλάμπους. Άγαμος. Μηχανικός.

CY15693, 11/12/1940, Χατζηβασιλείου Γεώργιος. Έγγαμος κατά την κατάταξή του, με έξι παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών. Εργάτης. Αιχμάλωτος πολέμου.

CY17074, 06/03/1941, Σταύρου Κώστας του Σταύρου Αθανάση. Άγαμος. Γεωργός. Με ημερομηνία θανάτου 2/6/1945 είναι θαμμένος στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Αγκόνας, στην Ιταλία.

CY17788, 22/04/1941, Έκτωρος Αντώνιος του Χαραλάμπους. Άγαμος. Εργάτης.

CY20186, 19/04/1944, Χαραλάμπους Κύπρος. Άγαμος. Κουρέας.

CY20255, 29/04/1944, Ιωάννου Χαράλαμπος. Άγαμος. Οδηγός. 21 ετών.

CY20680, 10/01/1944, Κασσιανίδης Νίκος του Γεωργίου. Άγαμος. Γραφέας. 23 ετών.

CVF818, Αργυρού Γεώργιος.

Ένας άλλος Κατωκοπίτης, ο Ανδρέας Κυριάκου, γεννημένος τον Μάιο του 1929, κατατάχθηκε στο «Κυπριακό Σύνταγμα», μετά το τέλος του πολέμου, τον Μάιο του 1947, με στρατιωτικό αριθμό CY24006, όμως δεν θεωρείται εθελοντής του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ας σημειωθεί ότι ο παραπάνω κατάλογος δεν είναι ο τελικός καθώς θεωρείται βέβαιο ότι και άλλοι Κατωκοπίτες, από τους μετανάστες στην Αγγλία ή στην Αμερική θα είχαν καταταχθεί στις χώρες διαμονής τους.

Επιλογικά, είναι αδιαμφισβήτητο ότι η Κατωκοπιά είχε ευπρόσωπη συμμετοχή στους ελληνικούς και στους δύο παγκόσμιους πολέμους. Η ανακοίνωσή μας παρουσίασε τέσσερις εθελοντές στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, δύο στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913, έναν στην «Εθνική Άμυνα» του 1916-1917, έναν στη Μικρασιατική εκστρατεία, 18 στον βρετανικό στρατό στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και άλλους 13 στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Στον πόλεμο του 1939-1945 υπήρξε και ένας πεσών στρατιώτης από την Κατωκοπιά, ο Κώστας Σταύρου, που σκοτώθηκε και είναι θαμμένος στην Αγκόνα της Ιταλίας. Τρεις άλλοι Κατωκοπίτες διετέλεσαν για τέσσερα ολόκληρα χρόνια ως αιχμάλωτοι πολέμου στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Εκφράζουμε την ευχή ότι η παρούσα ανακοίνωση και ο πρώτος αυτός κατάλογος να βοηθήσει στον εντοπισμό των οικογενειών των εθελοντών και στη δημιουργία και στη συμπλήρωση ενός οριστικού και πλήρους Μητρώου των Κατωκοπιτών εθελοντών, με νέες πληροφορίες ή τεκμήρια που έχουν πιθανότατα διασωθεί από τις οικογένειές τους και την τοπική παράδοση.

The participation of the people of Katokopia in the Greek wars and the two World Wars

Summary

By Petros Papapolyviou

The paper examines the participation of Katokopia in the Greek Wars and the two World Wars. The village sent four volunteers to the Greek Army for the Greco-turkish War of 1897, two in the Balkan Wars, one in the Army of "National Defence" (1916-1917), and another one in the Asia Minor campaign. Eighteen villagers from Katokopia were enlisted as muleteers in the British Army in World War I and thirteen others in World War II. One volunteer from Katokopia, named Costas Stavrou, died during the Second World War and was buried in Ancona War Cemetery, Italy. Three other villagers from Katokopia were prisoners of War for four years.

Βιογραφικό σημείωμα Πέτρου Παπαπολυβίου

Ο Πέτρος Παπαπολυβίου έζησε τα πρώτα 14 χρόνια της ζωής του, μέχρι την τουρκική εισβολή του 1974 και την προσφυγιά, στην κατεχόμενη, σήμερα, Λάπηθο της επαρχίας Κερύνειας.

Σπούδασε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Διδάσκει στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, όπου σήμερα (2018) είναι αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας και πρόεδρος του Τμήματος.

Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα και το συγγραφικό του έργο επικεντρώνονται στη σύγχρονη ελληνική ιστορία και στην πολιτική ιστορία της Κύπρου, με έμφαση στην ιστορία του ενωτικού κινήματος και του κυπριακού εθελοντισμού, και από τα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας, στην περίοδο της τουρκικής εισβολής. Μέχρι σήμερα (2018) έχουν εκδοθεί δεκατρία βιβλία του, ενώ υπήρξε επιμελητής ή συνεπιμελητής έντεκα συλλογικών τόμων και συνέγραψε δεκάδες άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων. Από τα ερευνητικά έργα που έχει αναλάβει, το πιο σημαντικό είναι η συνεργασία του με τη Βουλή των Ελλήνων και τη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κύπρου για την έκδοση των Πρακτικών της Εξεταστικής Επιτροπής του «Φακέλου της Κύπρου».

Πέτρος Παπαπολυβίου

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

του Δρα Κυπριανού Δ. Λούη,
Διευθυντή Μέσης Εκπαίδευσης Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού

Η σημασία του σημερινού συνεδρίου για την Κατωκοπιά συνίσταται σε τρεις βασικούς άξονες:

Πρώτον, πρόκειται για την πρώτη συστηματική διεπιστημονική προσέγγιση του θέματος, δεύτερον διασυνδέει την τοπική ιστορία της κοινότητας Κατωκοπιάς με το ευρύτερο ιστορικό-γεωγραφικό-τοπογραφικό πλαίσιο της Ιστορίας της Κύπρου, τρίτον το συνέδριο δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς, αλλά αγκαλιάζει όλα τα μέλη της κοινότητας της Κατωκοπιάς, καθιστώντας τα συμμετόχους στην πορεία διαμόρφωσης της ιστορικής ταυτότητας της Κατωκοπιάς, με όλα τα συνεπακόλουθα για τη διατήρηση της Μνήμης για επιστροφή. Οι εισηγήσεις εκτείνονταν χρονικά από το 1318 (πρώτη γνωστή γραπτή αναφορά σχετικά με την Κατωκοπιά) μέχρι το 1974, κάλυψαν δηλαδή ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, με αρκετή πρωτοτυπία και επαρκή επιστημονική τεκμηρίωση, σε γλώσσα κατανοητή για το ευρύ κοινό που παρακολούθησε τις εργασίες του συνεδρίου.

1. «Βασικά στοιχεία της Κατωκοπιάς» από το Δρα Γιώργο Κ. Μιχαηλίδη, πολιτικό μηχανικό - μηχανικό υδάτων - περιβαλλοντολόγο.

Ο Δρ Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης σε μια πανοραμική συνθετική προσέγγιση της Κατωκοπιάς ως επιστημονικού πεδίου, αναφέρθηκε στην τοποθεσία και την ιστορική εξέλιξη του χωριού χρησιμοποιώντας πληθώρα ιστορικών πηγών και μαρτυριών. Κατόπιν, σκιαγράφησε την πληθυσμιακή εξέλιξη και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά/γνωρίσματα των Κατωκοπιτών καθώς και του είδους των ασχολιών τους, διασυνδέοντάς τα με συγκεκριμένα επαγγέλματα και με τον περιβάλλοντα χώρο. Ακολούθως, αναφέρθηκε στην εξέλιξη των κοινοτικών και χωρητικών αρχών, στην εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, στους συλλόγους και τα οργανωμένα σύνολα του χωριού που επέδειξαν ιστορικά, ποικίλη δράση (πολιτιστική, εθνική, αθλητική, μορφωτική) καθώς και στις επιπτώσεις της Τουρκικής εισβολής στους Κατωκοπίτες και τη δύναμη αντίστασης που τους διακατέχει για την αντιμετώπιση της κατάστασης.

2. «Η Μονή του Αγίου Γεωργίου του Οριάτου και οι σχέσεις της με την Κατωκοπιά» από τον Ανδρέα Χ. Χριστοδούλου, φυσιογνώστη.

Ο Ανδρέας Χριστοδούλου, στην ανακοίνωσή του μας ενημέρωσε για την μικρή αυτή Μονή, που βρίσκεται στα διοικητικά όρια του γειτονικού με την Κατωκοπιά χωριού Κυρά, και επίσημα είναι γνωστή ως Μονή του Αγίου Γεωργίου του Ρηγάτου. Η Μονή λειτουργούσε το 971 μ. Χ. Ο κ. Χριστοδούλου προέβηκε σε πλήρη περιγραφή της διάταξης του κτηριακού συγκροτήματος της Μονής. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Μονή κατασχέθηκε από τις Τουρκικές αρχές, εξαγοράστηκε από χριστιανό και αφιερώθηκε στον Πανάγιο Τάφο. Στα μέσα του 19ου αιώνα ο ναός της Μονής αντικαταστάθηκε από νέο, και ανακαινίστηκαν τα άλλα κτήρια της. Λόγω της υψηλής φορολογίας, των συχνών ανομβριών και των επιδρομών ακρίδων, αλλά και της κακής διαχείρισης, η γεωργοκτηνοτροφική εκμετάλλευση των κτημάτων της Μονής, απέτυχε τόσο από τους Αγιοταφίτες επιστάτες («ηγουμένους»), όσο και από κάποιους ενοικιαστές.

Τις πέντε πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα κάτοικοι της Κατωκοπιάς ενοικίαζαν κτήματα της Μονής και καλλιεργούσαν σιτηρά, φασόλια, αρτυσιά, μελιτζάνες, πιπεριές κ.ά. Οι συνθήκες ζωής ήταν δύσκολες, και η απόσταση από την Κατωκοπιά, στην οποία μεταφέρονταν τα προϊόντα ήταν δέκα χιλιόμετρα.

Η αξιοποίηση των υπόγειων νερών με λαγούμια στην Κατωκοπιά που επέτρεπε πιο μεγάλες αποδόσεις από τις καλλιέργειες στο χωριό, ήταν η βασική αιτία, και δευτερευόντως οι παρενοχλήσεις από κατοίκους γειτονικού χωριού, που έκαναν τους κατοίκους της Κατωκοπιάς, να μη συνεχίσουν να ενοικιάζουν κτήματα της Μονής.

3. «Η εκπαίδευση στην Κατωκοπιά, η εκπαίδευση στην Κύπρο» από τον Δημήτρη Φ. Χαραλάμπους, Καθηγητή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Η μελέτη αυτή καταπιάνεται με την ιστορία της εκπαίδευσης στην Κατωκοπιά από το 1886 μέχρι το 1974, εντασσόμενη στο ευρύτερο πλαίσιο της αποικιακής εκπαιδευτικής πολιτικής (σύστημα εκπαιδευτικής αυτοδιοίκησης με χορήγηση μικρής οικονομικής βοήθειας στις κοινότητες, για να βελτιώσουν τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και ωθούσε τις κοινότητες να προχωρήσουν στη σύσταση σχολείων) και της ελληνοποίησης της κυπριακής εκπαίδευσης.

Ακολούθως, παρουσιάστηκε η εξελικτική πορεία της οικονομικής χορηγίας της αποικιακής κυβέρνησης σε σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης, παράλληλα με το ρόλο της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή της εθνικής-ενωτικής ιδεολογίας, παράγοντες που συνέβαλαν στην ζήτηση της εκπαίδευσης σε παγκύπριο επίπεδο και στην αύξηση του αριθμού των μαθητών. Σύμφωνα με το συγγραφέα, στην Κατωκοπιά λειτούργησε πρώτα μικτό σχολείο από το 1886-87 έως και το 1916-17. Από το 1916-17, έτος ίδρυσης του παρθεναγωγείου, λειτούργησαν στο χωριό δύο ξεχωριστά εκπαιδευτήρια με βάση το φύλο, δηλαδή ένα αρρεναγωγείο και ένα παρθεναγωγείο. Τα δύο αυτά σχολεία συνέχισαν τη διακριτή τους λειτουργία έως και το σχολικό έτος 1935-36, οπότε το νεοκλασικό αρρεναγωγείο γίνεται και πάλι μικτό, φιλοξενώντας κάτω από τη στέγη του και τα κορίτσια. Από την ίδια χρονιά, με το διορισμό και δασκάλας, το σχολείο της Κατωκοπιάς λειτουργεί ως τριδιδάσκαλο. Ο συγγραφέας προβαίνει σε ιδιαίτερη ανάλυση της δημιουργίας του νεοκλασικού σχολείου Κατωκοπιάς (1925-26), εντάσσοντάς το στην αρχιτεκτονική των σχολικών κτιρίων της εποχής και διασυνδέοντάς το με την πορεία της ενωτικής ιδεολογίας και των συμβόλων που εκφράζει αλλά και ως αντανάκλαση των συναισθηματικών, κοινωνικών, παιδαγωγικών και πολιτικών αξίες της εποχής του. Τέλος, ο συγγραφέας αναφέρθηκε στην κοινωνική κινητικότητα που παρατηρήθηκε και στο γεγονός ότι η κοινωνικοοικονομική εξέλιξη του χωριού και η αναγνώριση της αξίας της μόρφωσης από μέρους των κατοίκων της, συνέβαλε σταδιακά στη συνέχιση της φοίτησης παιδιών του χωριού στα γυμνάσια (κυρίως στη Μόρφου και στη Λευκωσία) και κάποια για σπουδές στα ντόπια ιδρύματα εκπαίδευσης δασκάλων ή ακόμη και για πανεπιστημιακές σπουδές. Η Κατωκοπιά έως και το 1974, είχε εξελιχθεί σε ένα προοδευμένο χωριό, με πολλούς μορφωμένους σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης (δασκάλους, καθηγητές, γιατρούς, δικηγόρους, αρχιτέκτονες, πολιτικούς μηχανικούς κ.ά.).

4. «Τοπωνύμια της Κατωκοπιάς» από τη Χρυσούλα Κερκίδου - Παπασωζομένου, φιλόλογο.

Η συγγραφέας αναφέρθηκε στη σημασία της καταγραφής των τοπωνυμίων του τόπου όχι μόνο για την πληθώρα των πληροφοριών που προσφέρουν σε διάφορους τομείς του κοινωνικού και οικονομικού βίου, αλλά και ως στοιχεία ταυτότητας και διαφύλαξης ενός γεωγραφικού χώρου της Κατωκοπιάς, ιδιαίτερα σήμερα που

γίνονται συστηματικές προσπάθειες αλλοίωσης και παραχάραξης αυτής της εθνικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου μας.

Η συγγραφέας προέβηκε σε ομαδοποίηση των τοπωνυμίων με συγκεκριμένα επιστημονικά κριτήρια βασισμένα σε ποικίλους παράγοντες που συνέβαλαν στην ονοματοδοσία των περιοχών προερχόμενα από φυτά (χλωρίδα) και ζώα (πανίδα), τη φύση του εδάφους, από ονόματα ανθρώπων, τη γειτνίαση με γειτονικά χωριά ή είναι άγνωστης ετυμολογίας. Η ονοματοδοσία αυτή συνδέεται με συγκεκριμένες δραστηριότητες-μικροιστορίες και παραδόσεις του κατωκοπίτικου ιστορικού ανάγλυφου.

5. «Δομημένο περιβάλλον του χωριού Κατωκοπιά» της Γεωργίας Χρ. Παπασωζομένου (αρχιτέκτονας), της Χρυσάνθης Λ. Ανδρέου (μαθήτριας) και του Μάριου Α. Χαραλάμπους (μαθητή), με τη συνεργασία των Ανδρέα Γ. Παπασωζομένου και Γιώργου Κωνσταντίνου.

Η ανακοίνωση αυτή αναφέρεται στην «οικία» των κατοίκων του χωριού με την ευρεία έννοια το όρου, που αφορά : (α) στην διάταξη των χώρων της οικίας, την λειτουργικότητα και χρήση κάθε χώρου ξεχωριστά, (β) στο επάγγελμα και απασχόληση των κατοίκων, (γ) στην σημασία του νερού για την ύδρευση ανθρώπων και ζώων με τη χρήση λάκκων με αλακάτι, από τρεχούμενα επιφανειακά νερά ποταμών και από γεωτρήσεις, (δ) στην χρήση υλικών οικοδομής, την αναδρομή στην οικοδομική ανάπτυξη κατά τους 19^ο και 20^ο αιώνες και την σημερινή κατάσταση μετά το 1974 και (ε) προβληματισμό για την επανασυγκρότηση του οικιστικού ιστού, ίσως με αστικό αναδασμό, μετά την αναμενόμενη επανεγκατάσταση στο χωριό των νόμιμων κατοίκων του.

Το δομημένο περιβάλλον του χωριού υπήρξε κοινό θέμα γραπτής περιγραφής και αναμνήσεων πολλών Κατωκοπιτών. Το κείμενο συνθέτει και ομαδοποιεί πλείστες όσες σχετικές αναφορές από το περιεχόμενο των βιβλίων Κατωκοπιτών συγγραφέων. Το θέμα παρουσίασαν η αρχιτέκτονας Γεωργία Παπασωζομένου με τη μαθήτρια Χρυσάνθη Λ. Ανδρέου. Μαζί τους και ο Μάριος Α. Χαραλάμπους, ο οποίος ετοίμασε σε πρόγραμμα υπολογιστή και σε μακέτα, τρισδιάστατη ανάπλαση της κατοικίας των προπάππων του Χατζηνικόλα και Χατζηλοΐζου, μίας πλούσιας και χαρακτηριστικής πλινθόκτιστης αγροκατοικίας στο χωριό του τέλους του 19^{ου} αιώνα, η οποία δυστυχώς έχει κατεδαφιστεί από τους εισβολείς, μετά το 1974.

6. «Διατροφικές συνήθειες Κατωκοπιτών» από τον Γιώργο Μ. Κυπριανού, Βοηθό Διευθυντή Σχολείων Τεχνικής Εκπαίδευσης Υπουργείου Παιδείας στις Επισιτιστικές Σπουδές, ερευνητή Γαστρονομίας και συγγραφέα.

Η πρωτότυπη αυτή εργασία καταδεικνύει τις διατροφικές συνήθειες των Κατωκοπιτών μέχρι το 1974 που ήταν διασυνδεδεμένες (α) με τις βασικές ασχολίες των κατοίκων της [(γεωργία: όργωμα, σπορά, θερισμός, αλώνισμα, μάζεμα των εσπεριδοειδών κ.ά. κτηνοτροφία: άρμεγμα, διαδικασία παρασκευής γαλακτοκομικών (χαλούμι, αναρή, γιαούρτι)], και προϋπόθετε και ειδικά συμπόσια ή γεύματα, (β) με τη συμμετοχή σε ειδικά συμπόσια και γεύματα με την ευκαιρία γιορτών, επετείων, αρραβωνιασμάτων, γάμων, και βαπτίσεων, θρησκευτικών εορτών {Δωδεκάημερα (Χριστούγεννα, Σύναξη Παναγίας, Πρωτοχρονιά, Φώτα), Αποκριές, Καθαρά Δευτέρα, Μεγάλη Εβδομάδα, Πάσχα}, νηστείες, εορτές των Αγίων της οικογένειας. Η καταγραφή του εθιμικού κύκλου της ζωής της κοινότητας της Κατωκοπιάς είναι ιδιαίτερα σημαντική και μας δίδει τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε σε αυτή τα συνεκτικά στοιχεία της σύσφιγξης των σχέσεων, και της αλληλεξάρτησης και το συναισθηματικό δέσιμο των Κατωκοπιτών.

7. «Σελίδες από την εποχή της Τουρκοκρατίας» από την Καλλιόπη Πρωτοπαπά, φιλόλογο-ερευνήτρια.

Μέσα από την αφήγηση του Γεωργίου Παπασωζομένου για το γενάρχη της οικογένειας του, Πέτρο και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες κατέφυγε στην Κατωκοπιά, μαθαίνουμε για τη γενεαλογική ταυτότητα οικογενειών της Κατωκοπιάς, τη συγκρότηση του χωριού και τη διασύνδεσή του με την ευρύτερη ιστορία. Η συντήρηση της ιστορικής Μνήμης, μέσω της προφορικής παράδοσης, είναι μια σημαντική πτυχή της διαφύλαξης της ιστορικής ταυτότητας ενός τόπου και τις περισσότερες φορές αποτελεί την πιο γνήσια και αυθεντική πηγή συνδυαζόμενη με τις γραπτές πηγές όπως την περίπτωση του προύχοντα και φοροεισπράκτορα της Κύπρου Ανδρέα Σολομωνίδη. Από την ανακοίνωση αυτή μάθαμε για την ιστορία των εξισλαμισμών στην Κύπρο, ιδιαίτερα τη δύσκολη περίοδο του 1821, και τα βασανιστήρια που υπέστησαν συμπατριώτες μας για να εξισλαμιστούν (περιπτώσεις χωριού Αγίας Μαρίας Σκυλλούρας, Κυθρέας, Έξω Μετοχίου, Άγιου Σέργιου, Στρογγυλού, Χούλου της Πάφου).

8. «Η συμμετοχή των κατοίκων της Κατωκοπιάς στους ελληνικούς και τους δύο παγκοσμίους πολέμους» από τον Πέτρο Παπαπολυβίου, Αναπληρωτή καθηγητή, Πρόεδρο Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ο συγγραφέας του άρθρου θεωρείται ο πλέον έγκυρος, ειδικός επιστήμονας στο αντικείμενο, με πλήρη γνώση της ανθρωπογεωγραφικής συμμετοχής Ελλήνων Κυπρίων στα σύγχρονα πολεμικά γεγονότα (εθνικούς αγώνες και διεκδικήσεις, παγκόσμιους πολέμους, εξελίξεις και καταστροφές ή διαφοροποιήσεις εθνικών συνόρων και εθνών) στη σύγχρονη ιστορία.

Η καταγραφή και ανάδειξη του φαινομένου της εθελοντικής συμμετοχής των κατοίκων της Κατωκοπιάς στους ελληνικούς πολέμους (Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, στους δύο Βαλκανικούς πολέμους, τη Μικρασιατική εκστρατεία) καθώς και στο βρετανικό στρατό στους δύο παγκόσμιους πολέμους (Α΄ και Β΄) καταδεικνύει τα ιδανικά, τους πόθους αλλά και τους προσανατολισμούς των Κατωκοπιτών που ήταν συνυφασμένα και απόλυτα εναρμονισμένα με αυτά των υπόλοιπων συμπατριωτών τους.

Βιογραφικό σημείωμα Κυπριανού Δ. Λούη

Γεννήθηκε στην Κατωκοπιά της Επαρχίας Λευκωσίας. Φοίτησε σε σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Κύπρου. Εκπλήρωσε τη στρατιωτικές του υποχρεώσεις υπηρετώντας στις Δυνάμεις Καταδρομών.

Πτυχίο Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης. Μαθήματα Ιστορίας της Τέχνης, Βυζαντινής Τέχνης και Κλασικής Αρχαιολογίας στο Ludwig-Maximilians Universität München (Γερμανία). Μαθήματα Κοινωνιολογίας, Πολιτικής Οικονομίας, Στατιστικής, Λογιστικής, Χρηματοοικονομικής και Οικονομικών Μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Επιστημονικός υπεύθυνος για την αρχειοθέτηση, ψηφιοποίηση και συγκρότηση του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (Κ.Ε.Ε.). Στα πλαίσια ερευνητικού προγράμματος του Κ.Ε.Ε. εργάστηκε ως επιστημονικός υπεύθυνος και ερευνητής στη λήψη συνεντεύξεων και καθοδήγησε νέους ερευνητές στη μεθοδολογία λήψης συνεντεύξεων μέσω στρωματοποιημένου ερωτηματολογίου για τη συγκέντρωση, κατάταξη και επεξεργασία αρχαικού υλικού της λαϊκής παράδοσης της Κύπρου για 420 περίπου κοινότητες. Διετέλεσε επιστημονικός Υπεύθυνος και Συντονιστής σε ερευνητικά προγράμματα Ιστορίας και Λαϊκού Πολιτισμού στο Ίδρυμα Προώθησης Έρευνας (Ι.Π.Ε.).

Κέρδισε τιμητική υποτροφία από τη Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας/Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών της Ελλάδας για αναγνώριση άριστων επιδόσεων στο Πανεπιστήμιο. Διετέλεσε μεταπτυχιακός υπότροφος του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών της Ελλάδας. Μεταπτυχιακό πρόγραμμα στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου (με άριστα). Διδάκτορας Νεότερης Ιστορίας (παμψηφεί με άριστα) του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. MAGISTER ARTIUM στις «Επιστήμες της Αγωγής»: Εκπαιδευτική Ηγεσία και Πολιτική (με άριστα)(ΑΠΚΥ, 2009). MAGISTER στη ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ (MBA), Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης)(ΑΠΚΥ, 2013). Παρακολούθησε μαθήματα Δημόσιας Διοίκησης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Λευκωσίας.

Δίδαξε ως Ειδικός Επιστήμονας Νεότερη Ιστορία (Ελληνική, Κυπριακή και Ευρωπαϊκή) και Ευρωπαϊκή Οικονομική ιστορία στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου (2017-2011). Είναι συγγραφέας πλειάδας επιστημονικών άρθρων

και βιβλίων και επιμελητής εκδόσεων για την οθωμανική οικονομική ιστορία, το λαϊκό πολιτισμό και την εκπαιδευτική και δημόσια διοίκηση.

Ανήλθε όλες τις θέσεις της ιεραρχίας της Δημόσιας Εκπαίδευσης της Κύπρου. Από το 2015 υπηρετεί από τη θέση του Διευθυντή Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού.

Γνωρίζει Γερμανικά, Αγγλικά, Γαλλικά και Τουρκικά.

Κυπριανός Δ. Λούης

ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΟ

Εισαγωγή

Ο Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης κάλεσε τη θεατρική συγγραφέα Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά να συγγράψει ένα θεατρικό έργο για να ανεβαστεί κατά το Συνέδριο. Της πρότεινε το θέμα να προέρχεται από την ιστορία της Κατωκοπιάς, κατά προτίμηση από την αναφορά στην Κατωκοπιά του έτους 1319 από τους μοναχούς της Ασίνου οι οποίοι μνημονεύουν ένα δικό της κτήμα και σημειώνουν ότι καταστράφηκαν λινάρια στην περιοχή στις 16 Ιουλίου 1319. Ακολουθούν τα στοιχεία του έργου:

Τίτλος: «Σγοιόν τα κακά του λιναρκού» (Ιστορικό θεατρικό μονόπρακτο).

Συγγραφή-σκηνοθεσία: Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά,

Ηθοποιοί: Χαράλαμπος Α. Κυπρίδημος, Λάκης Αργυρού, Ανδρέας Β. Λοϊζου.

Πρόλογος (από Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά)

Ο πρόλογος θεωρείται ουσιώδης για την κατανόηση του θεατρικού μονόπρακτου που εστιάζει στη θεομηνία του έτους 1319 και στη διαδικασία παραγωγής του λιναριού από τη σπορά, μέχρι και το βροχό.

Ο 14^{ος} αιώνας μ.Χ. θεωρείται από πολλούς, ένας από τους πιο ενδιαφέροντες για την Ιστορία της Κύπρου. Μέσα από διάφορα κείμενα επισκεπτών του νησιού, αναφέρεται ότι, εκτός από τους Λουζινιανούς άρχοντες, στο νησί κατοικούσαν και πάρα πολλοί έμποροι από τη Γένουα, την Καταλονία και τη Βενετία, που εμπορεύονταν μεταξύ ανατολής και δύσης, έχοντας βάση την πόλη της Αμμοχώστου, που εξελίχθηκε σε μεγάλο διακομιστικό σταθμό.

Τόσο οι άρχοντες όσο και οι έμποροι, που εξαρτώνταν από τις μητροπόλεις τους, απολάμβαναν υπερπρονόμια και διήγαν πολυτελή ζωή. Τα συμπόσια και το κυνήγι των αγρινών ήταν στην καθημερινότητα τους, σε σημείο που οι κυνηγετικοί σκύλοι (λαωνιτζοί) και τα γεράκια, να θεωρούνται πολύτιμα και ν' ανταλλάσσονται με πολλά χρήματα. Κυνηγούσαν επίσης και με λεοπαρδάλεις τις οποίες εισήγαγαν. Σε αντίθεση με τους άρχοντες, οι Κύπριοι στην πλειονότητα τους αποτελούσαν την κατώτερη τάξη

και ήταν σκλάβοι (δουλοπάροικοι) στην υπηρεσία τους. Μερικοί μόνο Κύπριοι, που αποκαλούντο «Λεύτεροι» και που υπηρετούσαν εξέχοντα πρόσωπα, απολάμβαναν στοιχειώδη δικαιώματα.

Ως κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα αναφέρονται τα λινά και μεταξωτά υφάσματα καθώς και η καμελότα (Camelot), είδος λεπτού μάλλινου υφάσματος για πολυτελή ανδρικά ενδύματα. Για την παραγωγή του λιναριού χρησιμοποιούντο κυρίως άντρες και η γνώση της διαδικασίας παραγωγής εθεωρείτο προσόν. Οι νέοι ήταν συνήθως γλεπάτουροι του βροχού, επέβλεπαν δηλαδή το μούσκεμα του λιναριού σε ειδικούς λιμνάζοντες χώρους, που διαχωρίζονταν με δοκάρια και ονομάζονταν πόρτες. Ο καθένας είχε στη φύλαξη του 10-12 πόρτες και έδινε αναφορά στον υπεύθυνο του βροχού, που ονομαζόταν βροχάρης. Μικρές ποσότητες λιναριού καλλιεργούσαν και οι «ελεύθεροι» Κύπριοι οι οποίοι φυσικά έδιδαν μεγάλο φόρο στους κατακτητές. Για τη διαδικασία επεξεργασίας τόσο του λιναριού όσο και τις καμελότας χρησιμοποιούντο γυναίκες και κυρίως κορίτσια, στα οποία απαγορευόταν η έξοδος από την πόλη που εργάζονταν. Κατά τον 14^ο αιώνα υπάρχουν επίσης αναφορές για επιδρομές ακρίδων, σεισμούς και ιδιαίτερα έντονες θεομηνίες.

Βιβλιογραφία :

Η Κύπρος ανά τους αιώνες (Αντρου Παυλίδη), τόμος 1, σελ. 90-115.

Η Κατωκοπιά (Νίκου Οικονομίδη), σελ.145-147.

Δια χειρός Εύας (Εύας Γ. Κόνιζου), σελ.15-19.

Βιογραφικό σημείωμα Δέσπως Κόνιζου-Λοϊζιά

Η Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά γεννήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 1958 στο χωριό Κατωκοπιά του διαμερίσματος της Μόρφου. Σπούδασε στα Τ.Ε.Ι. Αθηνών, στο τμήμα Τεχνολόγων Ραδιολόγων/Ακτινολόγων, καθώς επίσης και στο Ασφαλιστικό Ινστιτούτο Κύπρου και έχει στο ενεργητικό της αρκετούς διεθνείς επαγγελματικούς τίτλους.

Είναι το τελευταίο παιδί της λαϊκής ποιήτριας Εύας Γ. Κόνιζου και η σημερινή Πρόεδρος της Ένωσης Θεατρικών Συγγραφέων Κύπρου, θέση που κατέχει από το 2011.

Ξεκίνησε να γράφει θέατρο το 1987 και έργα της έχουν ανεβαστεί με επιτυχία, από διάφορες σκηνές.

Αγαπημένη της ενασχόληση είναι η μελέτη της ιστορίας της Κύπρου και όραμά της η διαιώνιση της Κυπριακής διαλέκτου και η

καταγραφή της άυλης πολιτιστικής μας κληρονομιάς, με τις οποίες ασχολείται συστηματικά. Αποτέλεσμα της μελέτης της, αποτελούν τα ιστορικά θεατρικά έργα:

Ζικ-Ζακ (αναφορά στα έτη 1963-1974)

Θάλαμος 9 (αναφορά στα έτη 1955-1959)

Το Ζώδκιον (αναφορά στα έτη 1831-1878)

και τα ιστορικά μονόπρακτα:

Σγοιόν τα κακά του λιναρκού (αναφορά στο έτος 1319)

Δημήτριος ο Σαλαμίνιος (βασισμένο σε διήγημα του Γιώργου Κ. Μιχαηλίδη και διαδραματίζεται τον 3^ο αιώνα μ.Χ.).

Συνεργάστηκε κατά καιρούς με το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, και τα έργα της *Σγοιόν το νερόν το τρεξιμιόν* και *Η πιο μαύρη ακρίδα* διακρίθηκαν με πρώτο βραβείο και έπαινο αντίστοιχα. Βραβεία επίσης εξασφάλισαν τα έργα της *Θάλαμος 9* και *Πορεία προς την Αθανασία* από το Σ.Ι.Μ.Α.Ε. καθώς και *Το παραμύθι που δεν γράφτηκε ποτέ* από τον Θ.Ο.Κ.

Τα πλείστα έργα της είναι γραμμένα στην Κυπριακή διάλεκτο και διανθισμένα με ήθη και έθιμα. Έχει επίσης γράψει, αρκετά επιθεωρησιακά νούμερα, κωμωδίες, παιδικό θέατρο και χοροδράματα.

Κυκλοφορούν σε βιβλία τα έργα της *Θάλαμος 9*, *Το Ζώδκιον* *Δια στόματος Εύας* και *Δια χειρός Εύας*.

Δέσπω Κόνιζου-Λοϊζιά

Πρόσωπα του έργου

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ :

Νέος 18-20 ετών, δουλοπάροικος κι ερωτευμένος με την Αρετή, κόρη του "λεύτερου" Νικόστρατου. Χαρακτήρας αλλοπρόσαλλος, χαμένος στο δικό του κόσμο με αναλαμπές ενός λαμπρού μυαλού, που το τέλος του έργου ανατρέπει και δικαιολογεί την όλη του συμπεριφορά.

ΛΟΪΖΗΣ :

Νέος 18-20 ετών, δουλοπάροικός και αδελφικός φίλος του Γιακουμή.

Χαρακτήρας ήμερος και δεκτικός που αγαπά τον αλλοπρόσαλλο φίλο του και ανέχεται τις παραξενιές του, όχι όμως πάντα...

ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ:

Γύρω στα σαράντα, "λεύτερος", στην υπηρεσία του Κοντοσταύλη (ανώτατου στρατιωτικού αρχηγού, στρατιωτικού δικαστή και υπευθύνου μισθοφόρων). Τύπος που στο επάγγελμα του παίζει τον αυστηρό, αλλά τα χάνει και τρέμει σαν ψάρι μπροστά σε σοβαρά προβλήματα. Ανάλογα για τι πράγμα μιλά, θα πρέπει να είναι τα σκαμπανεβάσματα και η χροιά της φωνής του.

Το έργο

Σκηνικό: Παραποτάμιο μέρος.

Στη σκηνή δύο απλωμένες σακούλες και δύο δεμάτια χόρτα που χρησιμεύουν για προσκέφαλο. Ξαπλωμένοι στις σακούλες δύο νέοι (μουσική υπόκρουση) και ξαφνικά ο Γιακουμής πετάγεται από τον ύπνο του και ο Λοϊζής ανασηκώνεται.

- ΛΟΪΖΗΣ: **(νυσταγμένα)** Είπα που γίνηκεν ;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Τίποτε.
- ΛΟΪΖΗΣ: **(κάθεται)** Ήνταλως τίποτε, αφού επετάχτης σαν να τζι' άκκασέ σε κατσινιόρος.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Άκκασε με.
- ΛΟΪΖΗΣ: Κατσινιόρος;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Όι, ό έρωτας.
- ΛΟΪΖΗΣ: Ρε Γιακουμή, για εν νά φέρεις το νου σου, για εν νά πω του βροχάρη να μου δώκει άλλες πόρτες τζαι να με πάρει τρία ποσκαλώματα μακριά.
Άτε να δούμεν αα.. (ξαπλώνει στη σακούλα).
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: **(τραγουδά)**
Ωω, έτην οπλειάν π' ανέφανεν με τ' άστρα της τα έξι,
με τ' άστρα της τα έξι,
Ωω, τζι' όποιος αγάπην δεν έσειε ας πάει να γυρέψει
ας πάει να γυρέψει,
Ωω, έννα μου κάμεις τα κακά, όσα έσειε το λινάρι,
όσα έσειε το λινάρι,
Ωω , αμμά χω όρκο μυστικόν, άλλος να με σε πάρει,
άλλος να με σε πάρει.
- ΛΟΪΖΗΣ: **(σηκώνεται και κάθεται)** εν εσέναν πον' να πάρει,
τζαι να σηκώσει, ππέσε ρε **(τον τραβά)**, ππέσε.
(Ο Γιασουμής ξαπλώνει για λίγα δευτερόλεπτα και ξαναπετάγεται, μαζί του πετάγεται κι ο Λοϊζής).
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: **(καθιστός)** Ήτουν ανάγκη να ν' κόρη του Νικόστρατου;
Ήτουν ανάγκη;
- ΛΟΪΖΗΣ: **(έντονα)** Ήτουν ανάγκη να' σαι κοντά μου στο βροχόν;
Ήτουν ανάγκη; **(ξαναξαπλώνει)**
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Ρε Λοϊζή.
- ΛΟΪΖΗΣ: Κμου..
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: **(έντονα)** Ρε Λοϊζή.
- ΛΟΪΖΗΣ: Έεε.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Έσειε τρεις μήνες να τη δω, εβάλαν την στην καμελόταν τζι' εν την αφήνουν να ξημουττήσει που την Αμμόχωστον, ούφφου.

Κατά Θεόν εν νά σπάσω, παρπατώ τζαι θωρώ την ομπρός μου.

ΛΟΪΖΗΣ:

Ε, ππέσε να μεν τη θωρείς.

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Περιπαίζεις με; Ως τζαι σου, ο φίλος μου;

(έντονα) Ο καλαερφός μου;

(μικρή σιωπή) είπε μου... να μάθω τη σειράν του Λιναρκού...

ΛΟΪΖΗΣ:

(ανακάθεται) Η Αρετή;

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Όι, η μάνα μου.

ΛΟΪΖΗΣ:

Τζι' είντα 'σσει τούτον να κάμει, με την Αρετήν;

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

(σηκώνεται και πηγαινοέρχεται)

Μπορεί λαλεί ν' αρέσει του Νικόστρατου τζαι να συντήσει του Κοντασταύλη να με κάμει λεύτερον.

Άμα ξέρω τη σειράν της γιωρκητζιής, εννά το φτάννω που το σπόρον στο βροχόν... τζι' ύστερις...

ΛΟΪΖΗΣ:

(Ειρωνικά) Τζι' ύστερις ο Νικόστρατος εν νά σου δώκει τες ευτζιές του τζαι την Αρετήν.

(Σηκώνεται) Ξύπνα, καημένε Γιακουμή, ξύπνα.

Εγιώ λαλώ σου πως δουλοπάροικος εγεννήθηκες

τζαι δουλοπάροικος θα πεθάνεις, όσο για την Αρετήν

ξήχασ' την... ψηλά την χτίζεις τη φουλιάν

μα θα λυγίσει ο κλώνος

τζαι θα σου φύει το πουλλίν

τζαι θα σου μείνει ο πόνος.

Άτε, έλα να ππέσουμεν τζι' όπου τζαι να' σαι

έβκην τ' άστρον της πορνής **(ξαπλώνει)**.

(Ο Γιακουμής πηγαινοέρχεται για λίγο σιωπηλός

κοιτάζει τον φίλο του που είναι ξαπλωμένος,

σκέφτεται λίγο και ξαναρχίζει να πηγαινοέρχεται).

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Εγιώ εν νά μάθω τη σειράν του λιναρκού, το λοιπόν το χωράφιν πρέπει να 'ν' σσωϊτικον, πασιήν.

Πάεις εις τον ανάολον της μιας μερκάς, μετράς τρεις

ασσιελιές **(το κάνει)** μια... δκυο... τρεις... **(πατά τον**

Λοϊζή που αντιδρά).

ΛΟΪΖΗΣ:

Άου ου.

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

(χωρίς να δώσει σημασία) τζαι βάλλεις έναν κούκο.

(επανερχεται στην προτέρα θέση) Ύστερις πάεις εις

τον ανάολον της άλλης μερκάς, ξαναμετράς τρεις

ασσιελιές **(το κάνει)** μια..δκυό..τρεις **(ξαναπατά τον**

Λοϊζή που πετάγεται και κάθεται εκνευρισμένος)

τζαι βάλλεις άλλον κούκο...

- (Ο Λοϊζής σηκώνεται αρπάζει μια βίτσα από χάμω).
- ΛΟΪΖΗΣ: Ύστερις με τον κάτσιναν (τον χτυπά).
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Άου..
- ΛΟΪΖΗΣ: χαράσσουμεν το χωράφιν (τον ξαναχτυπά)
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Άου..ου.
- ΛΟΪΖΗΣ: (ειρωνικά) που τον έναν κούκον στον άλλον.
Άρεσε σου; Άτε ππέσε να με φωνάξω του βροχάρη.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Ππέσε εσου, εγιώ εννά τη μάθω τη σειρά του
λιναρκού (Ο Λοϊζής κουνά το κεφάλι του και ξαπλώνει,
ενώ ο Γιακουμής πηγαινοέρχεται).
Άμα χαράξουμεν ούλλον το χωράφιν, πάμε στη
μέση του πρώτου χαραγιού τζαι σε κάθε
ασσιελλιάν σκορπούμεν μια φούχτα σπόρον.
(κάνει την αναπαράσταση στη σκηνή)
Ύστερις στρεφούμαστεν πίσω στη μέσην του
χαραγιού (κάνει την αναπαράσταση στη σκηνή)
τζαι σπέρνουμεν που την άλλην μερκάν,
για να φκει λινάριν ψιλοϊνικο, φουτσωτόν
(το κοιτά, ξύνει το κεφάλι)
ε τζαι καλάν, αν πάω που τη μια μερκά στην άλλην
έθθα βκει φουτσωτόν; (ταρακουνά τον Λοϊζή).
Ρε Λοϊζή, ρεε.
- ΛΟΪΖΗΣ: Ααα (ανακάθεται σχεδόν κοιμισμένος).
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Αν σπείρω που τη μέση ως τη μιαν άκραν... τζαι
ξαναστραφώ στη μέση τζαι σπείρω ως την άλλην
άκραν... εννα φκεί φουτσωτόν, αν σπείρω που την
μιαν άκραν στην άλλην έθθα βκεί;
- ΛΟΪΖΗΣ: Ααα;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Έθθα βκεί;
- ΛΟΪΖΗΣ: Ρε Γιακούμή, λυπήθου με, καμμούν τα μάθκια μου
(γέρνει και κοιμάται).
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Θα τ'αρωτήσω τούτον...το λοιπόν για κάθε
μονόσκαλον γρειάζουμεν σαράντα οκκάες σπόρον
Πανάϊα μου, τζι'εν έχω γαούριν, ήνταλως εν νά το
κουβαλώ; (σκέφτεται) θα πουλήσω τους λαονικούς
μου τζαι θα πιάσω γαούριν...
(Ο Λοϊζής ροχαλίζει, ο Γιακουμής έρχεται προς το κοινό και
μιλά συνωμοτικά)
Κανέννας έν ηξέρει ότι έχω λαωνικούς,
ο Νικόστρατος εθθάρειεν πως τα σιυλλούθκια
του άρκοντα εγεννηθήκαν ψοφισμένα τζαι πέταξεν

τα, αμμά τζαι πάλε ποιου να τα πουλήσω; Τζι αν νομίσουν ότι τα έκλεψα, τζαι βάλουν με φυλακή; Ούφ... τέλοσπαντων, άμα βλαστήσει... αν ηβρέξει καλόν, αν μεν ηβρέξει ποτίζω το ένα δκυό νερά. Άμαν ποτίζω πρέπει ναν απανεμιά, να με γύρει το λινάριν τζαι να βκεί μολωσσιάρικον...

προβολή 2

(δυνατός άνεμος και σύννεφα που μαζεύνονται (μοντάζ ήχος από τρίξιμο ξύλων) ο Γιακουμής τρέχει και κοιτά έξω από την σκηνή, επιστρέφει και ταρακουνά τον Λοϊζή).

Ρε Λοϊζή, ρεε... ξύπνα τζι' ετάραξεν η πόρτα του Αντρόνικου, τα κοντάρκα σιούνται που τον άνεμο (Ο Λοϊζής γυρνά από την άλλη και συνεχίζει να ροχαλίζει) ξύπνα λαλώ σου, (τον ξαναταρακουνά).

ΛΟΪΖΗΣ:

(Πετάγεται έξαλλος και τον κυνηγά) Ε, τωρά εν την ιγλυτώνεις...

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Τα.. τα κοντάρκα (τον κυνηγά και ξεφεύγει) ο άνεμος (τον κυνηγά ξαναξεφεύγει) η πόρτα...(δείχνει) η πόρτα του Αντρόνικου...

ΛΟΪΖΗΣ:

η πόρτα του Αντρόνικου;

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Ετάραξεν.

ΛΟΪΖΗΣ:

Η πόρτα του Αντρόνικου εν δική σου.

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Οι δικές μου τελειώνουν στου Νικοκλή, του Αντρόνικου εν η πρώτη σου πόρτα.

ΛΟΪΖΗΣ:

Καλά λαλείς, πάω να δω (φεύγει).

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Άιστο έχασα τζαι τη σειρά του λιναρκού, ώσπου έμεινα; Α ναι, άμα στασιάσει πριν να ξυλιάσει τραβούμεν το τζαι ξηριζώνουμεν το σιερβόλι-σιερβόλι... αντινάσσουμε το χώμαν πας τε ποΐνες. Α Παναΐα μου, εν έχω ποΐνες...

ΛΟΪΖΗΣ:

(φωνάζει μέσα από τα παρασκήνια)

Ρε Γιακουμή... έλα να μου τανύσεις ρε.

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

(φωνάζει) Εν έχω ποΐνες...

ΛΟΪΖΗΣ:

(ξαναφωνάζει μέσα από τα παρασκήνια) Εν τζαι να μπούμεν του ποταμού.

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ:

Εν τζιεν για τον ποταμό που τες θέλω, εν' για τ' αντίναμαν των σιερβολιών... (συνεχίζει). Κάθε τρία σερβόλια μούττην κώλο, κάμνω μιαν σσίζα... κάθε εννιά σσίζες κάμνω μιαν αγκάλην δκυο τρεις αγκάλες κάμνουν ένα λημμάριν... Τζαι το λιμμάριν, δίννω το με προμοτήρα.

- ΛΟΪΖΗΣ: **(ξαναφωνάζει μέσα από τα παρασκήνια)**
Ρε Γιακουμηή... φέρε δκυο προμοτήρες να δήσω
το κοντάριν να με μου φύει...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: **(ο Γιακουμής συνεχίζει σαν να μη συμβαίνει τίποτα)**
Αφήννω το μεσ' το χωράφι να ξεράνει, τζι' ύστερα
κάθε οχτώ λημμάρκα κάμνω μιαν γουμαρκάν τζαι
παίρνω την στ' αλώνιν.
Τζιαμέ ξεχωρίζω δκυο τρείς σσίζες, δίννω τες με
τους προμοτήρες...
- ΛΟΪΖΗΣ: **(ξαναφωνάζει μέσα από τα παρασκήνια)**
Ρε Γιακουμηή... που είσαι ρε ;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: **(φωνάζει)** Στους προμοτήρες ...
Ύστερις κουπανίζουμεν το, ξισπορίζουμεν το,
κάμνουμεν το μισάδκια τζαι κουβαλούμεν το
στο βροχόν...
- προβολή 2**
ΛΟΪΖΗΣ: **(Δυνατή βροχή, αστραπές, βροντές)**
(ξαναφωνάζει μέσα από τα παρασκήνια)
Ρε Γιακουμηηή...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Έρχουμαι..αι...
(τρέχει προς τα έξω)
- προβολή 3**
(Πλάνα πλημμύρας και απίστευτων καταστροφών σε κενή σκηνή. Με το τέλος της νεροποντής εισέρχονται οι Γιακουμής και Λοϊζής κουβαλώντας ουσιαστικά τον Νικόστρατο. Τον υποβαστάζουν στην ουσία, εκείνος αντιδρά).
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Αφήστε με, ρε κοπέλια, αφήστε με,
πρέπει να 'βρω τους λαωνικούς.
Αν δεν τους έβρω, για θα με σκοτώσει
ο κοντοσταύλης, για θα με σφάξει ο βασιλιάς.
Αφήστε με λαλώ σας...
(απεγκλωβίζεται και κάνει να φύγει, αλλά τον συγκρατούν).
- ΛΟΪΖΗΣ: Μα έξω εν χαλασμός κυρίου, ο ποταμός επήρεν
τα ούλλα.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Πόμεινε να καταλαγιάσει νάκκον το κακόν.
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Εκράτουν τους μια χαρά, δημμένους ...
όπως πάντα, εφάνη μου να τους ξαπολύσω να
παίξουν νάκκον, άμα είδα τον τζαιρόν εφώνναξά
τους μα 'ν' επρόλαβα ... ο ποταμός ήρτεν άξιππα.
- ΛΟΪΖΗΣ: Επήρεν τζαι τες πόρτες του λιναρκού... τζαι το
λινάριν...

- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Τζι' είντ' αξίαν έσει το λινάριν μπροστά στους λαωνικούς; Παναΐα μου, τζι' η κκελλέ μου εν μες τη βούρκαν φαίνεσταί μου, πρέπει να τους έβρω, οι σύλλοι μπλέουν μέσα στα νερά... πάω να τους έβρω... (φεύγει προς το μέρος που μπήκαν).
- ΛΟΪΖΗΣ: (τον κυνηγά) Θκειέ Νικόστρατε, θκειέ... έφυεν.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: (κάνει τον σταυρό του) Έλα η Παναΐα μου, να μεν τους εύρει.
- ΛΟΪΖΗΣ: Επέλλανες ρε; Εν ακούεις; Α' μεν τους εύρει η κκελέ του εν μεσ' τη βούρκαν, το τζυνηίν των άρκων προβάτων εν η ζωή τους, τρων, πίννουν τζαι τζυνηούν τίποτις άλλον, ξέρεις ρε πόσα διούν οι άρκοντες για ένα λαωνικόν;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Ξέρω, δκυό ευτυχίες τζαι μισήν...
- ΛΟΪΖΗΣ: Τζαι μισήν;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Τζαι τούτη η μισή... εν δική σου.
- ΛΟΪΖΗΣ: Δική μου; Ε... ήσουν που ήσουν μισοχασιμιός τωρά νομίζω έχασες τον τέλεια.
- προβολή 4**
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: (συννεφιά με σημάδια ξαστεριάς) Πάει να ξαστερώσει, τζαι στον ουρανόν τζαι στες ζωές μας... φτάννει να μέν τους εύρει...
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: (μπαίνει κρατώντας δύο σχοινιά κομμένα) Ετελειώσαν ούλλα, ήβρα τους πνιμένους...
- ΛΟΪΖΗΣ: Με στεναχωρκιέσαι θκιέ Νικόστρατε, ήτουν θεομηνία, εν έφταιες... εν νά καταλάβουν...
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Να καταλάβουν; Ξέρεις τα καλά τουν τα θηρία; τρων, πίννουν...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: τζαι τζυνηούν, τίποτις άλλον...
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Ακριβώς.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Τζαι τωρά να πούμεν, εν να σε σκοτώσουν;
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Αφού εν εξόρτωσα να σώσω τους λαωνικούς...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Δηλαδή να πούμεν... εν την ιγλυτώνεις;
- ΛΟΪΖΗΣ: Ε, κανεί, ρε Γιακουμή, παίζεις με τον πόνο του;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Όϊ με τη χαράν του... είντα μπου διάς να 'σεις δκυο ολοζώντανους λαωνικούς;
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Περιπαίζεις με;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Είνταν που διάς;
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Ότι μου ζητήσουν.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Τζαι την Αρετήν;

- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ:
ΛΟΪΖΗΣ (έντονα) Τζι' είντα 'σαι να κάμει η Αρετή; Αα;;;
Μεν τον ξεσυνερίζεσαι, θκειέ Νικόστρατε,
εν ξηλοϊσμένος.
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Ξηλοϊσμένοι εν οι άρκοντες, που βάλλουν τα
κτηνά πάνω που τους αδρώπους... το λοιπόν
δικιά σου τους λαωνικούς μου... δικιας μου την
Αρετήν τζαι την ελευθερία μου... είντα λαλείς;
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Τζαι πού τους ήβρες τους λαωνικούς εσού;
Έκλεψές τους;
- ΛΟΪΖΗΣ: Εν ξηλοϊσμένος, θκειε, λαλώ σου...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Εγιά, τους έκλεψα; Εσού τους επέταξες ...
εθάρειες πως εγεννηθήκαν ψοφισμένοι,
εβαρήθεις να τους θάψεις τζι' άηκές τους
πας τον ανάολον του Νικοκλή.
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: (σκέφτεται) Τούτον... εγίνην πρόπερσι
θαρκούμαι...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Καλά αθθυμάσαι.
- ΛΟΪΖΗΣ: Δηλαδή εν αλήθεια; Έσαις λαωνικούς;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Δκυό αρσενικούς.
- ΛΟΪΖΗΣ: Τζαι πού τους έσαις; Λάξιμο μες το χωρκόν εν
ακούστην...
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Είντα μ' εβκάλετε ξηλοϊσμένον ; Ένεν που κάθε
δειλινόν έπιαννα τα όρη τζαι τα παραρά ;
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Εβόλευκε σε το ξηλοϊσμένος α;
- ΛΟΪΖΗΣ: Έπαιζες τον πελλόν για τους σύλλους, ρε ;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Ναι... μα είντα σύλλους... που θκιούν για
...παίρνουν τζιεφαλάες... είντα λαλείς,
Νικόστρατε;
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Τζαι... πού τους έσαις;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Έπ, πρώτα η συφφωνία ...τζαι ν' αθθυμάσαι η
συφφωνία χαλά νόμον α...
- ΛΟΪΖΗΣ: (στο κοινό) Ένας ξηλοϊσμένος... με νουν, για
δέκα νούσιμους...
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Έντάξει Γιακουμή, δεχτές τζι' οι δκυό οι χάρες,
ττόκκα;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Έσαι αλλό μισήν.
- ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: Ααα, με μ' αρκέψεις πάλε τες πελλάρες... Ποια
εν η μισή;
- ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ: Λεύτερος (δείχνει το Λοϊζή) τζι' ό κουμπάρος.
(απλώνει το χέρι) Τόκκα;

ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ: (του δίνει το χέρι) Τόκκα, ρε.
 ΛΟΪΖΗΣ: (βάζει την παλάμη του από πάνω στη χειραψία τους και δείχνει τον Γιασουμή)
 Έκαμε μου πολλά κακά, όσα έσσει το λινάριν
 μά κάμε με.. τζαι Λεύτερον... η πιο μιάλη χάρη.

ΜΟΥΣΙΚΗ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ:

Τα υπόλοιπα κακά... της διαδικασίας
 επεξεργασίας πλέον του λιναριού, στο επόμενο
 μονόπρακτο με τίτλο "Το μυστικόν της Αρετής".

Γλωσσάρι

κασινιόρος = σκορπιός
 Οπλειά = η Πούλια, (αστερισμός Πλειάς)
 Κοντοσταύλης = ανώτατος στρατιωτικός αρχηγός, στρατιωτικός δικαστής και υπεύθυνος μισθοφόρων
 Λεύτερος = Ελεύθερος, μη δουλοπάροικος
 σειράν της γιωρκιτζής = διαδικασία γεωργικής παραγωγής
 τ' άστρον της πορνής = ο Αυγερινός (ο πλανήτης Αφροδίτη)
 ανάολος = όριο, σύνορο του χωραφιού με άλλο χωράφι
 κούκον = οριοθετικός κώνος, πέτρινος συνήθως
 κάτσινας = καματόβερνα, γαμψό άκρο βούκεντρου για απόξεση λάσπης
 βροχάρης = ο υπεύθυνος για την ομαλή λειτουργία του βροχού
 πρώτου χαραγιού = το πρώτο χαραγμένο μικρό αυλάκι του χωραφιού
 φουτσωτόν = ματσωτό, πολύ μαζί
 λαωνικός = λαγωνικό, σκύλος ρινηλάτης, εκπαιδευμένος για να κυνηγά θηράματα
 μολωσσιάρικον = γυρτό, κυματοειδές
 στασιάσει = κάνει στάχυ, εδώ με την έννοια του σχηματισμού του καρπού
 σιερβόλιν = χειρόβολο λιναριού, ποσότητα όση χωρά η χούφτα
 σσίζα = μερικά χειρόβολα λιναριού μαζί
 αγκάλη = εννέα σσίζες λιναριού η μία πάνω στην άλλη
 λιμμάριν = δύο αγκάλες λιναριού ενωμένες
 προμοτήρας = σχοινί από κοπανισμένα σκλινίτζια (βούρλο, *Juncus* sp)
 γουμαρκά = οχτώ λιμμάρια μαζί, φορτωμένα σε ζώο
 η κκελλέ μου εν μες τη βούρκαν = το κεφάλι μου είναι μέσα σε δερμάτινο σακίδιο (φράση που σημαίνει αποκεφαλισμό)
 άρκων προβάτων = αγρινών
 μισοχασιμιός = μισότρελος
 εν εξόρτωσα = δεν κατάφερα
 μην τον ξεσυνερίζεσαι = μην τον λαμβάνεις υπόψη
 ξηλοϊσμένος = εκτός λογικής, παράλογος
 εθάρρειες = νόμισες
 όρη τζαι παραρά = όρη και αγριότοποι

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΚΘΕΣΕΩΝ

Χαιρετισμός Νίκης Πρωτοπαπά-Τρανούλη εκ μέρους των εκθετών

Αυτό που βλέπουμε ήταν ήδη τέχνη. Το κάθε τι είναι τέχνη. Πήρα λοιπόν τη φωτογραφία που μου έστειλε ο αγαπητός Γιώργος Μιχαηλίδης, του καμπαναριού της εκκλησίας της Κατωκοπιάς μας, και αφού τη μελέτησα, μέσα από το δικό μου λεξικό τέχνης και υλικών, πραγμάτωσα το τελικό έργο που βλέπετε. Στο κόντρα πλακέ θαλάσσης, χάραξα και ψηφοθέτησα καταπώς είναι χαραγμένα στη μνήμη μου, όλα όσα έζησα. Η καμπάνα που κάθε Κυριακή χτυπούσε και η φωνή της μάνας... Νικούλα ξύπνα, πάμε στην εκκλησιά...ετοιμάστου... αρκήσαμεν... Το Πάσχα με τη φλαούναν και το κόκκινο αυγό που περιμέναν την ώρα τους, μετά το Χριστός Ανέστη να φαγωθούν στο γυναικωνίτη, με την κουβέρτα στα πόδια μας για το κρύο, εμείς τα παιδιά. Το κατηχητικό και τα παιχνίδια στον αυλόγυρο της εκκλησίας. Άλλο μνημειακό στοιχείο του έργου είναι το πορτοκάλι με τους κουκουλένιους του ανθούς. Είναι το κριτς κριτς του μεταξοσκώληκα στα μουρόφυλλα πάνω στους τσέστους στο δίκωρό μας. Είναι οι αλατζιές που φοράγαμε από τον αργαλειό και την Singer μηχανή της ΜΑΝΑΣ, αντίσταση στη βιομηχανία του Εγγλέζικου ρούχου. Είναι το τσάπισμα γύρω γύρω από τις πορτοκαλιές... μισό πότισμα... οικονομία του νερού... έλεγε ο πατέρας. Το έργο μου λοιπόν Τέχνη επί Τέχνης είναι ένα μωσαϊκό μνήμης και υλικών. Έχει διπλό ρόλο. Επιστροφή στη μνήμη ως άσκηση ελευθερίας και δικαίωμα στο μοίρασμα της. Έγινε αιτία λοιπόν το Καμπαναριό της εκκλησίας μας, της Παναγίας της Χρυσελευούσας, να κατακτήσω πρώτα ένα κομμάτι της πλούσιας μνήμης μου και μετά να το θρυμματίσω σε χιλιάδες κομμάτια (που προϋπάρχουν μέσα μου) και να το προσφέρω ταπεινά στο απέραντο χαώδες μωσαϊκό της γνώσης του Σύμπαντος!!!!!! Ένα μεγάλο ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ που είμαι εδώ ΑΝΑΜΕΣΑ σας, που θυμήθηκα να ΕΠΙΣΤΡΕΨΩ!!!!!!!

Βιογραφικό σημείωμα Νίκης Πρωτοπαπά-Τρανούλη

Γεννήθηκα στην Κατωκοπιά της Μόρφου, στην Κύπρο. Η τουρκική εισβολή του 1974 με βρήκε φοιτήτρια στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στο τμήμα της Φαρμακευτικής. Επιστήμη την οποία εξάσκησα στο Φαρμακείο μου στο Χαλάνδρι, μεγαλώνοντας συγχρόνως τα δύο μου παιδιά, πλάι στο σύντροφό

μου Σταμάτη Τρανούλη. Από το 2001 αφιερώθηκα με μεράκι στην τέχνη, συμμετέχοντας σε πολλές ομαδικές εκθέσεις.

Παράλληλα, είχα την τύχη να θητεύσω στο Μεγάλο Σχολείο Ζωής του πεθερού μου Παναγιώτη Τρανούλη με το σημαντικό Κοινωνικό και Πολιτιστικό Έργο της Πνευματικής του Εστίας. Διδάχθηκα τη Χαρά του να δίνω, την Αισιοδοξία για τη Ζωή, την Ακεραιότητα και την ακλόνητη πίστη ότι η Αρετή είναι συνήθεια που καλλιεργείται.

Τα δέκα τελευταία χρόνια ζούμε μόνιμα στο Πικέρμι, ιδιαίτερη πατρίδα του συζύγου μου, ο οποίος μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στην Αρχιτεκτονική (Universita Degli Stuti di Firenze) ανέλαβε με τον αδελφό του Δημήτρη Τρανούλη τη διεύθυνση της Κεραμοουργικής Ραφήνας.

Ως ενεργό μέλος διαφόρων εγκεκριμένων Εθνικών και Διεθνών Οργανισμών Κοινωνικού, Πολιτικού και Πολιτιστικού έργου, υπήρξα ιδρύτρια και πρόεδρος του Οργανισμού Γυναικών Επιχειρηματιών Επαγγελματιών στην Ελλάδα, μέλος του διεθνούς δικτύου BPW (Business Professional Women) με στόχο την εξέλιξη των Γυναικών σε όλους τους τομείς της Ζωής τους. Για την προσφορά μου τιμήθηκα με τον τίτλο WOMAN OF THE WEEK από το διεθνές δίκτυο www.bpw-international.org.

Η Νίκη Πρωτοπαπά-Τρανούλη με το έργο της

Διαγωνισμός Καλλιτεχνικής φωτογραφίας Κατωκοπιάς

Η «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς» εξήγγειλε «Διαγωνισμό Καλλιτεχνικής Φωτογραφίας Κατωκοπιάς» ο οποίος έληξε στις 15-10-2018. Την Κριτική Επιτροπή του Διαγωνισμού αποτελούσαν οι Σώτος Βοσκαρίδης, Βίκη Μαλλούρη, Κυριάκος Μ. Μιχαηλίδης, Νάσια Μιχαηλίδου, Φρίξος Α. Μιχαηλίδης, Γεωργία Χρ. Παπασωζομένου, Κική Παπασωζομένου-Ανδρέου, Νίκη Πρωτοπαπά-Τρανούλη, Ανδρέας Χαραλάμπους και Μάριος Α. Ψαράς. Η Επιτροπή αποφάσισε ότι οι καλύτερες φωτογραφίες ήταν οι ακόλουθες:

-«Βουβό Καμπαναριό» (η φωτογραφία εμφανίζεται στη σελίδα 158)

-«Στράτα της Χώρας»

-«Τόσο μακριά και τόσο κοντά...».

Οι τρεις αυτές φωτογραφίες που ξεχώρισαν ήταν έργα της Έλλης Μαυρικήου-Γρηγορίου η οποία κέρδισε το α΄ βραβείο. Κατά το Συνέδριο, ο Κυριάκος Μιχαηλίδης, μέλος της Επιτροπής, απένειμε τιμητική πλακέτα στην Έλλη. Την πλακέτα προσέφερε η «Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς».

Βράβευση για Διαγωνισμό Φωτογραφίας
Κυριάκος Μ. Μιχαηλίδης και Έλλη Μαυρικήου-Γρηγορίου

Εκθέσεις

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση τέχνης**: Νίκη Πρωτοπαπά-Τρανούλη (με το ψηφιδωτό «Τέχνη επί Τέχνης» (σύνθεση του καμπαναριού του Ναού της Παναγίας Χρυσελεύσας Κατωκοπιάς και της καλλιτεχνικής επιγραφής στον ίδιο Ναό με την ευκαιρία της ανακαίνισης του πριν από 200 χρόνια) και Περσεφόνη Χαραλάμπους (εκκλησία Κατωκοπιάς). Φωτογραφίες των έργων εμφανίζονται στη σελίδα 160.

Έκθεση με τρισδιάστατη κατασκευή του Μάριου Α. Χαραλάμπους, **παραδοσιακού σπιτιού** της Κατωκοπιάς, του προπάππου του Χατζηλοΐζου Χατζηνικόλα.

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση παραδοσιακής χειροτεχνίας**: Μαρούλα Γεωργίου, Μύρω Κυπριδήμου-Νικολάου, Μαρίτσα Γιαννή Μιχαήλη, Ιωάννης Παπαγιάννης, Γεώργιος Σαλάτας, Παναγιώτα Χ. Ττόουλου, Ευτυχία Χατζηχριστοδούλου, Ελπινίκη Ψαρά.

Συμμετέχοντες στην **Έκθεση φωτογραφίας**: Έλλη Μαυρικίου-Γρηγορίου, Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης, Κυριάκος Μ. Μιχαηλίδης, Ανδρέας Χαραλάμπους.

Έκθεση βιβλίων για Κατωκοπιά - κατάλογος Βιβλίων:

1. Άστρα-Μιχαήλ, Λ. 1997. *Τσιαττιστά*.
2. Άστρα-Μιχαήλ, Λ. 2012. *Που την καρκιάν*.
3. Άστρα-Μιχαήλ, Λ. 2014. *Τα ποιητάρικα της Λουκίας*.
4. Διαμαντοπούλου, Τ. 2011. *Το μαγαζί με τα μπαχαρικά (Διηγήματα)*.
5. Δόξα Κατωκοπιάς. 2014. *Εξήντα χρόνια Δόξα Θ.Ο.Ι. Κατωκοπιάς*.
6. Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς. 2014. *Η Κληρονομιά της Κατωκοπιάς I : Πολιτισμός, Οικονομία, Αποτυπώσεις οικιών και Ριζών συνέχεια*.
7. Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς. 2016. *Κατάλογος οικιών της Κατωκοπιάς και των ιδιοκτητών τους το 1974*.
8. Εταιρεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κατωκοπιάς και Κοινοτικό Συμβούλιο Κατωκοπιάς. 2017. *Πρακτικά Λαογραφικού Συμποσίου Κατωκοπιάς 2010*.
9. Κασπάρη-Άστρα, Μ. 1997. *Πόσον τζαιρόν να καρτερώ...*
10. Κασπάρη-Άστρα, Μ. 2014. *Κατωκοπιά καρτέρα μας*.
11. Κερκίδη, Γ. 1984. *Μνήμες του χωριού Κατωκοπιά*.

12. Κερκίδου-Παπασωζομένου, Χ. 1993. *Γίνεσθαι*.
13. Κερκίδου-Παπασωζομένου, Χ. 2008. *Τα πάντα ρει...*
14. Κοινοτικό Συμβούλιο Κατωκοπιάς. 2008. Το περιοδικό της Κατωκοπιάς.
15. Κοινοτικό Συμβούλιο Κατωκοπιάς. 2014. *Πεπραγμένα Κοινοτικού Συμβουλίου Κατωκοπιάς από Ιανουάριο 2012 μέχρι Ιούνιο 2014*.
16. Κόνιζου-Λοϊζιά, Δ. 2018. *Δια χειρός Εύας*.
17. Μιχαηλίδη, Γ. Κ. 1994. *Η Κατωκοπιά μας προσμένει...*
18. Μιχαηλίδη, Γ. Κ. 2005. Η Κατωκοπιά στη Φραγκοκρατία και Ενετοκρατία. Από την «Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, Τόμος Ζ΄».
19. Μιχαηλίδη, Γ. Κ. 2006. *Σκλαβωμένη Κύπρος*.
20. Μιχαηλίδη, Γ. Κ. 2016. Η παροχή νερού στο παραδοσιακό σπίτι στην Κατωκοπιά. Από την «Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, Τόμος ΙΒ΄».
21. Οικονομίδη, Ν. Γ. 2009. *Η Κατωκοπιά: οι κάτοικοι, οι ρίζες, τα έθιμα*.
22. Παπασωζομένου, Α. 2016. *Αρδευτικά συστήματα της ευρύτερης περιοχής γύρω από τα χωριά Κατωκοπιά, Περιστερώνα και Αστρομερίτης*.

Εκθέσεις βιβλίου, φωτογραφίας και παραδοσιακής χειροτεχνίας

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Από το Χορευτικό Συγκρότημα του Θ.Ο.Ι. Φυλλιάς με χοροδιδάσκαλο την Παναγιώτα Τάμπα.

Παραδοσιακοί Κυπριακοί Χοροί από Θ.Ο.Ι. Φυλλιάς

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Κοινοτική Χορωδία Κατωκοπιάς

(α') Τραγούδια «Κότσινη τριανταφυλλιά μου», «Αγάπησα την που καρκιάς» και «Ασιερόμπασμα» από την «Κοινοτική Χορωδία Κατωκοπιάς» υπό τη διεύθυνση της Σκεύως Οικονομίδου-Κύρου.

Μέλη Χορωδίας: Μαρία Χατζηχαραλάμπους-Αντωνιάδου, Κυριακή Αχιλλέως, Τασούλα Κωνσταντίνου-Βασιλειάδου, Έλλη Λιασίδου, Έλλη Μιχαηλίδου, Σκεύη Κασουλίδου-Πέγκερου, Λένια Χατζηχαραλάμπους-Πελεκάνου, Χριστίνα Παπαβασιλείου-Φραντζή, Μαρία Βασιλειάδου-Σχίζα, Μαρίτσα Γιατρού-Κάρενου.

(β') Τραγούδια «Η Κατωκοπιά» και «Μην ξεχνάς τις ρίζες σου»: στίχοι Λουκά Α. Σκυλλουριώτη, μουσική Βάσου Βασιλείου και ερμηνεία Πόπη Χριστοδούλου.

Η ΚΑΤΩΚΟΠΙΑ

Μέσα στον ύπνο μου έρκεσαι τζι' ακούω τη φωνή σου.
Όσα, λαλείς μου, επέρασες ως τώρα στη ζωή σου.
Πιάνεις κουβέντα τζιαι λαλείς για Ενετούς τζιαι Φράγκους,
τους Τούρκους τους κατακτητές,
που αρπάσσουν τζιαι τους πάγκους.

Η Παναγιά εν δίπλα σου, Κατωκοπιά, το ξέρεις.
Σύντομα θά' ρτει λευτεριά όσα τζι' αν υποφέρεις.

Άξια έκαμες παιδικιά στον νουν μα τζιαι στο σώμα.
Τες πέτρες σου εκάμαν τες παράδεισο, με χώμα.
Ήβραν νερό τζι εφύτεψαν ποστάνια τζιαι περβόλια,
μ' αζουλέψαν σου οι οχτροί τζιαι σου καρφώσαν βόλια.

Η Παναγιά εν δίπλα σου, Κατωκοπιά, το ξέρεις.
Σύντομα θά' ρτει λευτεριά όσα τζι' αν υποφέρεις.

Είναι οι ρίζες σου βαθκιές τζι' εβκάλαν παραπούλια,
γυρόν σου πάντα βρίσκονται ο Αυγερινός τζι' η Πούλια.
Τζι' αν σου σκλαβώσαν το κορμί τζιαι βάσανα σου κάμαν
έσιεις ψυσιήν Ελληνική τζιαι θα γινεί το θαύμα.

Η Παναγιά εν δίπλα σου, Κατωκοπιά, το ξέρεις.
Σύντομα θά' ρτει λευτεριά όσα τζι' αν υποφέρεις.

13-5-2018 Λουκάς Α. Σκυλλουριώτης

ΜΗΝ ΞΕΧΝΑΣ ΤΙΣ ΡΙΖΕΣ ΣΟΥ

Κατωκοπιάς γέννα εμείς, παιδιά, κι έχουμε ρίζες.
Οι ρίζες μας κρατούν βαθιά κι αντέχουν καταιγίδες.

Κι αν προσπαθήσαν οι εχθροί τις ρίζες μας να κόψουν,
αυτές ριζώνουν πιο βαθιά, κλώνους ψηλούς να δώσουν.

Μην ξεχνάς, μην ξεχνάς, μην ξεχνάς τις ρίζες σου.
Μην ξεχνάς τις ρίζες σου, μην ξεχνάς, μην ξεχνάς.

Η Κατωκοπιά είναι μέσα μας, ποτέ δεν την ξεχνάμε,
Για αυτή θα αγωνιζόμαστε για αυτή θα τραγουδάμε.

Κατωκοπιά 'μαστε εμείς, Κατωκοπιά προγόνων.
Οι κόποι τους που έκαναν, στο πέραςμα αιώνων.

Μην ξεχνάς, μην ξεχνάς, μην ξεχνάς τις ρίζες σου.
Μην ξεχνάς τις ρίζες σου, μην ξεχνάς, μην ξεχνάς.

Και όσοι βολευτήκαμε κι όσοι καλοπερνάμε,
τις ρίζες να 'χουμε στο νου απλά, για να ξυπνάμε.(δισ)

Μην ξεχνάς, μην ξεχνάς, μην ξεχνάς τις ρίζες σου.
Μην ξεχνάς τις ρίζες σου, μην ξεχνάς, μην ξεχνάς.(δισ)

2-3-2018 Λουκάς Α. Σκυλλουριώτης

(γ') Τραγούδι «Μάσαρη τζαι Κατωκοπιά»: στίχοι Λέφη Κουπεπίδη,
μουσική Αλέκου Σπύρου, ερμηνεία Παμπίνα Κοντέα.

ΜΑΣΑΡΗ ΤΖΑΙ ΚΑΤΩΚΟΠΙΑ

Ο Λεφτέρης παλληκάρι αψηλόν
τ̣ζι η Σοφία κοπελούδα σαν το κρύον το νερό
εκάμναν όρκους η αγάπη να κρατήσει
πόξω που τ' Άη Αντώνη το ξωκκλήσι.
Που κατωθκιόν που τ̣ζείν' το γέρικον δεντρόν
Εκάμναν την αγάπη τους χορό
τ̣ζιαί τ̣ζείν το σήμαντρο πα στο κλαδί
ήτουν για τ̣ζείνους προσευκή
Μάσαρη τ̣ζιαί Κατωκοπιά ήτουν δικά τους τα χωρκά.

Ἦτουν η αγάπη τους κρυφή τζιαι τζείν' το σήμαντρο φωνή (δισ).
 Εφακκούσεν του ο Λευτέρης τζιαι ευτύς
 η Σοφία επερνούσεν το γιοφύρι να τον δει
 τζιαι τα πουλιά που πανωθκιόν στην τρεμμιθκιάν
 εσμίαν τη δική τους τραουθκιά
 τζιαι τζείν' το σήμαντρο πα' στο κλαδί
 ήτουν για τζείνους προσευκή.
 Εφάτζισησεν μες το χωρκό
 όι για να βρεθούν, μα να χαθούν
 Μάσαρη τζιαι Κατωκοπιά
 ήτουν δικά τους τα χωρκά
 ώσπου Ιούλην το πρωί
 ήρτασιν βάρβαροι πολλοί
 Μάσαρη τζιαι Κατωκοπιά
 ήτουν δικά τους τα χωρκά.

(δ') Τραγούδι «Η μουριά»: στίχοι Χρυσούλας Κερκίδου-Παπασωζομένου, σύνθεση και πιάνο από Κική Παπασωζομένου-Ανδρέου, στο βιολί η Κάλλια Παπασωζομένου, στο τραγούδι η Άντρεα-Εβελίνα Π. Αργυρίδου.

Η ΜΟΥΡΙΑ

Ποιος να φύτεψε άραγε
 κείνη τη μουριά
 που' στεκε περήφανη
 στην κάτω γειτονιά.

Άπλωνε καμαρωτά
 πράσινα κλαδιά,
 μάζευε στα φύλλα της
 χίλια δυο πουλιά.

Παίζαμε τριγύρω της
 ξέγνοιαστα παιδιά
 κι είχαμε την άνοιξη
 πάντα στην καρδιά.

Τώρα που σε σκέφτομαι,
 όμορφη μουριά,
 κάποιοι ξένοι κάθονται
 κάτω απ' τη σκιά.

Ξένοι που δεν φύτεψαν
ούτε ένα κλαδί,
κι ούτε με τον ιδρωτα
πότισαν τη γη.

Σκέφτομαι τα δειλινά,
τα όμορφα, γλυκά,
όπως μαζευόμαστε
όλες της γειτονιάς.

Έρχονται κι οι ύστερες
θύμησες πικρές,
λίγο πριν χωρίσουμε,
τι φρικτές νυχτιές.

Κλαίγαμε τη μοίρα μας
τ' άμοιρα παιδιά μας
κλαίγαμε τα σπίτια μας
π' αφήναμε μακριά μας.

Κράτησε γερά, μουριά,
κράτησε καλά,
θε να 'ρθει η άνοιξη,
μην το λησμονάς.

Κική Παπασωζομένου-Ανδρέου, Κάλλια Χρ. Παπασωζομένου,
Εβελίνα Αργυρίδου

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΦΑΓΗΤΑ ΚΑΙ ΔΕΞΙΩΣΗ

Τα παραδοσιακά εδέσματα ετοίμασαν: Μάρω Αριστοδήμου, Μαρούλα Γεωργίου, Αθανασία Ψαρά-Θεοφάνους, Γνώση Γ. Μιχαηλίδου, Ευτυχία Σταύρου-Μιχαηλίδου, Αντρούλα Πατσάλη, Μαρούλα Σταύρου, Λούλα Χριστοδούλου.

Μερικές συνταγές

Πουρέκια σάτζις (από Μαρούλα Σταύρου)

Ζυμώνουμε αλεύρι, ελαιόλαδο και νερό. Η ζύμη «ξεκουράζεται» για μια ώρα.

Ανακατώνουμε τρίμμα χαλουμιού με αυγά. Το αφήνουμε μια ώρα.

Ανοίγουμε πίτα και βάζουμε το μείγμα χαλουμιού-αυγών συν φρέσκο δυόσμο.

Τα πουρέκια ψήνονται στη σάτζιη στη νηστιά με ξύλα.

Ελιόπιττες (από Αθανασία Ψαρά-Θεοφάνους)

Ζυμώνουμε 1 κιλό αλεύρι με ενάμιση ποτήρι φυστικέλαιο, μισό ποτήρι ελαιόλαδο, νερό και baking powder. Η ζύμη «ξεκουράζεται» για μια ώρα.

Ανοίγουμε πίττες και βάζουμε ελιές, κρεμμύδι, δυόσμο και λίγο ελαιόλαδο.

Ψήσιμο.

Μπακλαβαδάκια (από Μαρούλα Γεωργίου)

Για 1 κιλό μπακλαβαδάκια.

Αλείφουμε το φύλλο με περατικό λάδι (φυστικέλαιο).

Τυλίγουμε στο φύλλο αμύγδαλα και γαρύφαλλο κουπανιστό.

Ετοιμάζουμε σιρόπι με 4 ποτήρια ζάχαρη, 3 νερό και λίγο ροδόσταγμα. Το βράζουμε για 5 λεπτά, προσθέτουμε λίγο λεμόνι και βράζουμε για άλλα 3 λεπτά.

Ψήνουμε τα μπακλαβαδάκια.

Τοποθετούμε το σιρόπι (όταν κρυώσει) στα ζεστά μπακλαβαδάκια.

Οι **φωτογραφίες** σε αυτό το βιβλίο προέρχονται, κυρίως, από το Αρχείο του Κυριάκου Μ. Μιχαηλίδη, του Πέτρου Σολωμού και του Γιώργου Κ. Μιχαηλίδη.

Από τη μελέτη «Μονή Αγίου Γεωργίου Οριάτου»

Η περιοχή της Μονής. Στο κέντρο η εκκλησία μεταξύ των βοηθητικών κτιρίων και των κελιών.

Η εκκλησία της Μονής και βοηθητικά κτίρια

Το εσωτερικό της εκκλησίας όπως είναι σήμερα

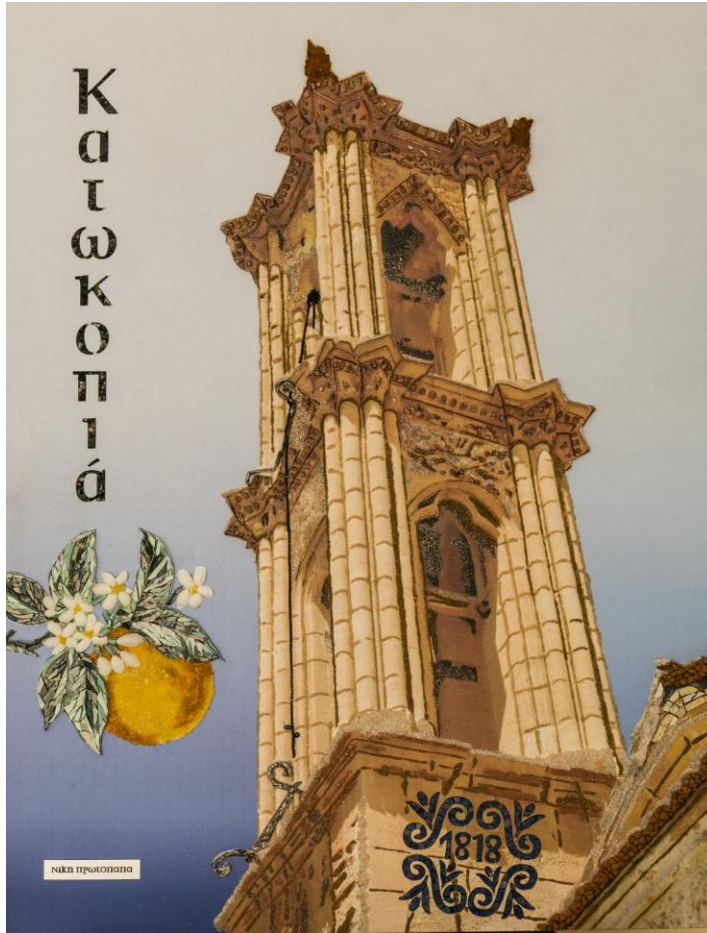
«Βουβό καμπαναριό» (Α΄ βραβείο «Διαγωνισμού Καλλιτεχνικής φωτογραφίας Κατωκοπιάς»)

Από τη μελέτη «Δομημένο περιβάλλον του χωριού Κατωκοπιά»

Πυρήνας Κατωκοπιάς
όπως διαμορφώθηκε μετά το 1950

Το έργο «Τέχνη επί Τέχνης» Νίκης Πρωτοπαπά-Τρανούλη

Νέος Ναός Κατωκοπιάς (έργο Περσεφόνης Χαραλάμπους)

